

Дніпровський національний
університет ім. Олеся Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2019 ТОМ 22 № 8

Видається з вересня 1998 року

12 разів на рік

Дніпро

Видавництво «Грані»

2019

ГРАНІ

Науково-теоретичний альманах

Том 22 № 8 2019

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Центр соціально-політичних
досліджень

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 21.12.2015
№ 1328 журналу надано статус
фахового видання з історичних,
філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 1 від 30.08.19).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:
Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Старокозацька, 12д, оф. 8
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2019

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В.,
Шляхов О.Б.
Технічний редактор: Лобода Р.С.
Коректор української та російської мов: Деребера А.В.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

Редакційна колегія

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бачинський Я.	д. юр. н. (США)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф. (Україна)
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос., МВА (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Кагаєв С.Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Квітка С.А.	д. держ. упр., доц. (Україна)
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Кузнецовенс Й.	д.філос.н., проф. (Литва)
Лісєєнко О.В.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю.О.	к.філос.н., доц. (США)
Нікілев О.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)
Ніколенко В.В.	д. соціол. н., доц. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Побочий І.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Пронякін В.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Святець Ю.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Сорокіна Л.М.	к.соціол.н., проф. (Україна)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Третяк О.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Тупиця О.Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Хміль В.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)
Щудло С.А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Юрченко С.В.	д.п.н., проф. (Україна)

GRANI

Scientific and theoretical almanac

22(8) 2019

Founders:

Oles Honchar Dnipro national university,

Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ІП issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December 2015 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 1 dated 30.08.19).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»
12d, Starokosatska St., office 8,
Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles. Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© «Grani» 2019

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputy Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Technical Editor: Loboda R.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Derebera A.V.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Editorial board

Ivanenko V.V.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences (Ukraine)

Ayahan B.H.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Bachynskiy Ya.

J. D. (USA)

Wenger N.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Vysotsky O.Yu.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Vyatr Ezhi

Full Prof. Dr. (Poland)

Gao Tianming

Assoc. Prof. Dr. (PRC)

Gorodyanenko V.G.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Isetti G.

PhD., MBA, Senior Researcher (Italy)

Zhuk S.I.

Full Prof. Dr. (USA)

Kataev S.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Kvitka S.A.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Kyrylyuk F.M.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)

Kryvoshein V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Kuznecoviene J.

Full Prof. Dr. (Lithuania)

Liseyenko O.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Lobanova A.S.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Loboda Y.O.

Assoc. Prof. Phd (USA)

Okorokov V.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikilev A.F.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikolenko V.V.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Pobochyj I.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Pronyakin V.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Roberts Ken

Full Prof. Dr. (United Kingdom)

Svitlenko S.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Svyatets' Yu.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Sydykov E.B.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Sorokina L.M.

Assoc. Prof. Phd (Ukraine)

Schuurman Paul

Full Prof. Dr. (Netherlands)

Tretyak O.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Tokovenko O.S.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)

Tupytsya O.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Heinamaa Sara

Full Prof. Dr. (Finland)

Khyzhnyak L.M.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Hmil' V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shevtsov S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shlyakhov O.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shchudlo S.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Yurchenko S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

ЗМІСТ

- C. 5
Олена Дудок, Мар'яна Школяр
Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності
- C. 14
Олег Масюк
Креативне сподівання як засіб для соціальних перетворень
- C. 22
Валентин Іваненко
Червоний терор проти меншовицької опозиції на Катеринославщині початку 1920-х років
- C. 29
Роман Борисов, Ірина Шеремет
Вплив статусів припису на інтенсивність навчальної практики студентів
- C. 37
Олександр Кулик
Хаос у філософії Генріха Ріккєрта
- C. 47
Інна Семенець-Орлова
Політика системних змін у сфері вищої освіти в Україні
- C. 56
Євгенія Крашевська, Таїсія Ратушина, Ігор Кудінов
Державна служба як соціальний ліфт до регіональних еліт: у вимірі якісної соціології
- C. 64
Вікторія Бойко
Якість життя у великому місті (на прикладі міста Дніпро)

Contents

- P. 5
Olena Dudok, Mariana Shkoliar
Actualization of historical memory in the context of national identity
- P. 14
Oleh Masiuk
Creative hope as a tool for social change
- P. 22
Valentyn Ivanenko
Red Terror Against Menshovyks' Opposition in Katerynoslav Region at the Beginning of the 1920s.
- P. 29
Roman Borysov, Iryna Sheremet
The influence of the ascriptive statuses at the intensity of students' educational practices
- P. 37
Oleksandr Kulyk
Chaos in Heinrich Rickert's Philosophy
- P. 47
Inna Semenets-Orlova
Systemic change policy in higher education in Ukraine
- P. 56
Yevheniya Krashevaska, Taysyia Ratushna, Igor Kudinov
Public service as a social lift to regional elites: qualitative sociology dimension
- P. 64
Viktoriia Boiko
Quality of life in the big city (the case Dnipro city)

Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності

Олена Дудок, Мар'яна Школяр, Національний університет «Львівська політехніка»

У статті йдеться про феномен історичної пам'яті як елемент та водночас чинник формування національної ідентичності на базі спільних цінностей, норм, переконань, зразків поведінки, стереотипів та уявлень про власну історію. Визначено властивості історичної пам'яті як соціокультурного явища загалом та її особливості в сучасному українському суспільстві зокрема. Наголошено на вагомості соціального контексту формування історичної пам'яті як поля конструювання ціннісного наповнення певних історичних подій та їх наслідків у свідомості громадян, а також уявлень про себе як національну спільність. Обґрунтовано думку про те, що схожі уявлення, оцінки і ставлення до історичного процесу сприяють консолідації суспільства та гуртуванню довкола спільних ідентитетів, натомість відмінні, навіть протилежні інтерпретації історичного минулого, сконструйовані в свідомості громадян різних регіонів нашої країни залежно від соціокультурних, історичних та політичних обставин, можуть стати факторами, які впливають на особливості формування нових ідентичностей, а також багато в чому визначають вектори як потенційних, так і актуальних конфліктів. Зазначено, що самі по собі відмінності в інтерпретаціях історії та домінуючих типах ідентичності серед жителів різних регіонів не несуть загрози національній цілісності, однак можуть стати ґрунтом для ідеологічних та політичних маніпуляцій з боку внутрішніх та зовнішніх агентів впливу, зацікавлених у руйнуванні підстав української державності. На основі вторинного аналізу результатів емпіричних досліджень провідних соціологічних агенцій визначено, що характерною особливістю історичної пам'яті українців є її фрагментарність та множинність, що пов'язано з домінуванням у свідомості людей регіональних типів ідентичності. Йдеться про локальні особливості історичної пам'яті, пов'язані з історією регіону та його соціокультурними особливостями; певні відмінності в інтерпретаціях історичного минулого жителями Сходу та Заходу країни, що відображається у відмінних, навіть суперечливих типах ідентичностей. За таких умов історична пам'ять стає дезінтегруючим чинником, джерелом протистоянь, продукує у громадян протилежні, часто несумісні, погляди на перспективи держави й нації. Зазначено, що історична пам'ять як чинник формування національної ідентичності може підсилювати роль останньої в інтеграції нації на ґрунті спільної інтерпретації історії, або, за умови актуалізації суперечностей між моделями/опціями історичної пам'яті представників різних регіонів України, сприяти формуванню відверто суперечливих типів ідентичності, підсилюючи тенденції до антагонізму. Обґрунтовано думку про те, політичні агенти (як вітчизняні, так і закордонні), використовуючи різницю між моделями/опціями історичної пам'яті жителів різних частин країни, а також сутнісні властивості історичної пам'яті (символічність, ірраціональність, міфологічність тощо), можуть конструювати «бажані» уявлення, оцінки та інтерпретації історичних подій засобами пропаганди, провокуючи дезінтеграцію та дестабілізацію в країні. У зазначеному контексті робляться висновки про необхідність реалізації державою виваженої політики пам'яті з метою формування загальнонаціональної моделі історичної пам'яті, здатної сприяти об'єднанню громадян країни незалежно від регіону проживання в єдину політичну націю на основі спільних ідентитетів.

Ключові слова: історія, політика пам'яті, агенти політики пам'яті, ідентитети, моделі/опції історичної пам'яті, політична нація

Actualization of historical memory in the context of national identity

Olena Dudok, Mariana Shkoliar, Lviv Polytechnic National University

The article contains information about historical memory like an element and at the same time a factor in the formation of national identity based common values, norms, beliefs, behavior models, stereotypes and ideas about the historical past. Firstly, we defined the properties of historical memory as a social-cultural phenomenon and its features in modern Ukrainian society. Also, we emphasized the importance of the social context and national identity in the process of the formation of historical memory. For example, social environment influences on the formation and change of memory of certain historical events and their consequences in the minds of citizen. Secondly, we investigated that the similar perceptions, appraisals and attitudes to the historical process contribute the consolidation of society and facilitate its integration around common identities. In contrast, different and even opposite interpretations of the historical past constructed in the minds of citizens of different regions of

our country depending on socio-cultural, historical and political background can influence the peculiarities of the formation of new identities, as well as they determine vectors of both potential and actual conflicts. Nevertheless, differences in interpretations of history and dominant identity types among residents of different regions of Ukraine do not make a threat to national integrity, but they can be the basis for ideological and political manipulation from internal and external factors connected with destruction of Ukrainian statehood foundations. Using a secondary analysis of the results of empirical research conducted by leading sociological agencies we investigated that fragmentation and multiplicity are the peculiarities of Ukrainian historical memory. These peculiarities are the results of domination of regional identity types in the minds of people. In fact, local features of historical memory are related to the history of the region and its socio-cultural characteristics. Also we found out about the existence of certain differences and contradictions in interpretations of the historical past of Eastern and Western residents. Under such circumstances, the historical memory becomes a disintegrating factor and a source of strife because it produces opposed and often incompatible views on the perspectives of the state and the nation. On the one hand, historical memory can enhance the role of national identity in the integration of a nation based on common interpretation of history. On the other hand, historical memory can contribute the formation mostly of contradictory identity types and increase tendencies towards antagonism updating conflicts between models / options of historical memory of representatives in different regions of Ukraine. Actually, political agents (both domestic and foreign) can make «desirable» representations, evaluations, and interpretations of historical events by means of propaganda, provoking disintegration and destabilization in the country, using the difference between the models / options of historical memory of the inhabitants in different parts of the country, as well as the essential properties of historical memory (symbolism, irrationality, mythology, etc.). To sum up, there is an essential need in Ukraine for the implementation of a prudent memory policy in order to form a nationwide model of historical memory that would be able to contribute the unification of citizens into a single political nation based on common identities regardless of resident region.

Keywords: historical memory, national identity, memory policy, agents of memory policy, identities, models/options of historical memory, political nation

Актуализация исторической памяти в контексте национальной идентичности

Елена Дудок, Марьяна Школяр, Национальный университет «Львовская политехника»

В статье идет речь о феномене исторической памяти как элементе и одновременно факторе формирования национальной идентичности на основе общих ценностей, норм, убеждений, образцов поведения, стереотипов и представлений о собственной истории. Определены свойства исторической памяти как социокультурного явления в целом и ее особенности в современном украинском обществе в частности. Отмечено значение социального контекста формирования исторической памяти как поля конструирования ценностного наполнения определенных исторических событий и их последствий в сознании граждан, а также представлений о себе как национальной общности. Обосновано мнение о том, что похожие представления, оценки и отношения к историческому процессу способствуют консолидации общества и единению вокруг общих идентитетов, в тоже время как разные, даже противоположные интерпретации исторического прошлого, сконструированные в сознании граждан различных регионов нашей страны в зависимости от социокультурных, исторических и политических обстоятельств, могут стать факторами, которые влияют на особенности формирования новых идентичностей, а также во многом определяют векторы как потенциальных, так и актуальных конфликтов. Отмечено, что сами по себе различия в интерпретациях истории и доминирующих типах идентичности среди жителей разных регионов не несут угрозы национальной целостности, однако могут стать почвой для идеологических и политических манипуляций со стороны внутренних и внешних агентов влияния, заинтересованных в разрушении оснований украинской государственности. На основе вторичного анализа результатов эмпирических исследований ведущих социологических агентств определено, что характерной особенностью исторической памяти украинцев является ее фрагментарность и множественность, что связано с доминированием в сознании людей региональных типов идентичности. Речь идет о локальных особенностях исторической памяти, связанных с историей региона и его социокультурными особенностями. Определенные различия в интерпретациях исторического прошлого жителями Востока и Запада страны отражаются в формировании разных, даже противоречивых типах идентичности. Отмечено, что в таких условиях историческая память становится дезинтегрирующим фактором, источником противостояний, противоположных, часто

несовместимых, взглядов на перспективы государства и нации. Обосновано мнение о том, что, опираясь на такие свойства исторической памяти, как иррациональность, мифологичность и т.д., различные политические агенты могут использовать ее как средство манипуляции в сфере политики и идеологии, намеренно конструируя в сознании народа «желаемые» для себя оценки и представления об определенных исторических событиях, фактах, деятелях и т.п. В указанном контексте делаются выводы о необходимости реализации государством взвешенной политики памяти с целью формирования общенациональной модели исторической памяти, способной содействовать объединению граждан страны независимо от региона проживания в единую политическую нацию на основе общих идентитетов.

Ключевые слова: историческая память, национальная идентичность, политика памяти, агенты политики памяти, идентитеты, модели/опции исторической памяти, политическая нация

Постановка проблеми

Актуальність дослідження історичної пам'яті полягає у тому, що Україна ще знаходиться в процесі державотворення, який не відбувається без внутрішніх конфліктів та зовнішнього втручання. Сьогодні історична пам'ять усе більше використовується як інструмент для маніпуляції з боку української влади, сепаратистських угруповань Донбасу, українських та російських ЗМІ і т.п. Сучасний стан історичної пам'яті характеризується суперечливими інтерпретаціями важливих історичних подій, антагоністичними поглядами на діяльність окремих культурних та історичних діячів тощо. Як наслідок, Схід і Захід не можуть знайти компроміс щодо сприймання та трактування спільного історичного минулого, що аж ніяк не сприяє успішному державотворенню. Відповідно, створення об'єднувальної моделі історичної пам'яті могло б стати засобом регулювання проблеми дезінтеграції українців. Від адекватної політики пам'яті залежить майбутнє України.

Оскільки історична пам'ять є багатоаспектним, різностороннім та гнучким суспільним феноменом, її дослідження в сучасній Україні набуває нових рис, адже вплив відносно недавніх подій (Євромайдан, анексія Криму, створення так званих ДНР та ЛНР) та сучасна ситуація (війна на Сході) змушують науковців шукати пояснення як єдності, так і дезінтеграції українців в їхніх поглядах на спільне історичне минуле. Історична пам'ять вказує українцям на шлях пошуку ідентичності, містить у собі культурну, ідеологічну, соціальну та матеріальну спадщину минулих поколінь. Дослідження історичної пам'яті у контексті проблеми національної ідентичності є надзвичайно актуальним, зважаючи на гостру проблему інтеграції українців в єдину націю на основі спільних цінностей, ідеалів, принципів, орієнтацій в умовах зовнішніх загроз територіальній цілісності України. Як зазначав

відомий британський та канадський політолог українського походження Т. Кузьо: «Немає пам'яті – немає ідентичності, немає ідентичності – немає нації» [15].

Аналіз досліджень і публікацій

Загалом науковий підхід у вивченні та дослідженні історичної пам'яті, засобів та механізмів її формування набув свого розмаху лише в ХХ ст. Проблема пам'яті нації почала активно порушувалась у наукових колах, зокрема, у працях істориків, етнографів, згодом – політологів, культурологів та соціологів. З середини минулого століття вона описувалась у наукових працях Я. Ассмана, А. Бергсона, Х. Вельцера, Е. Гіденса, Е. Гобсбаума, Ф. Єйтс, П. Коннертона, П. Нора, Т. Рейнджера, П. Рікера, Й. Рюзена, А. Сміта, К. Уайкема, Х. Уайта, М. Фуко, М. Хальбвакса, П. Хаттона та інших. Варто наголосити, що першість у дослідженні явища «історичної пам'яті» в науці належить історикам, які наголошували на приналежності історичної пам'яті до сфери історичної свідомості. У філософській та соціологічній спадщині ми знаходимо ширше розуміння поняття «історична пам'ять». Власне, воно корелює з такими поняттями, як «соціальний досвід», «надособова пам'ять», «інформація», що дає більше можливостей для наукового аналізу соціального простору певного історичного періоду.

Історичну пам'ять вивчають і досліджують українські науковці. У контексті націєтворення і державотворення, формування та зміни національної ідентичності важливими для науки є праці Я. Грицака, В. Євтуха, О. Забужко, Л. Залізняка, Л. Зашкільняка, С. Здіорука, М. Козловець, І. Кресіної, С. Кульчицького, А. Колодій, В. Лісового, Л. Нагорної, М. Степика, М. Рябчик, А. Портнова, О. Проценко, В. Середи, М. Стріхи, Ю. Шаповала, Н. Яковенко та інших.

І хоча наукова спадщина щодо аналізу історичної пам'яті містить чимало праць, питання щодо взаємовпливу історичної пам'яті та націо-

нальної ідентичності, особливостей спільних точок дотику обох феноменів в Україні досі продовжує бути відкритим і залишає теоретичний простір для нових інтерпретацій та досліджень.

То ж **метою статті** є розкриття характеристик історичної пам'яті в актуальних умовах сучасної України у взаємозв'язку із проблемами формування національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу

Під історичною пам'яттю у широкому значенні розуміють сукупність уявлень етнічної чи національної спільноти про своє минуле у формі знань, вірувань, переконань, культурних стереотипів, цінностей, норм, символів та міфів. Слід розрізняти історичну пам'ять, яка є пам'яттю про конкретні історичні події, і соціальну пам'ять, яка включає значно ширше коло явищ соціального характеру, серед яких можемо виокремити: особливості повсякденного життя і свят, стиль та якість життя, настроїв і психічний стан людей, образ міст і інших локусів перебування, стан соціальних інститутів, вдачі людей і таке інше [12, с. 17]. В історичній та соціологічній науках розрізняють також історичну складову соціальної пам'яті та соціальну структуру історичної пам'яті. Загалом соціальна пам'ять містить, по-перше, пам'ять про минуле як компонент соціальної свідомості цілої спільноти і, по-друге, соціальну пам'ять окремого суб'єкта про його минулі враження, дії, вчинки. Якщо ця пам'ять стосується винятково історичних подій та їх інтерпретацій, можемо її віднести до історичної пам'яті; якщо містить ще інформацію про психологічний, емоційний стан людини, про особливості комунікації, устрою, про процеси урбанізації, емансипації, трансформації суспільних цінностей у сукупності з досвідом участі у війні, революції і т.п. – це історична компонента соціальної пам'яті.

Соціальна структура історичної пам'яті формується лише у тому випадку, коли її елементи входять у структуру соціальної свідомості певної соціальної спільноти, визнаються або заперечуються нею. Не всі історичні факти та події входять в історичну пам'ять, а лише ті, які актуалізувалися в ментальності нації, у свідомості суспільства. Мова йде про рефлексію соціальної спільноти на певний історичний досвід, його інтерпретацію, збереження та передачу наступним поколінням [16, с. 165]. Історична пам'ять – це пам'ять про історичні факти та процеси, інформація про які передається з покоління в покоління у різних інтерпретаціях. Отже, най-

важливішою властивістю історичної пам'яті є її соціальний характер. На думку П. Хаттона, колективна пам'ять є складною мережею суспільних звичаїв, цінностей та ідеалів, що визначає кордони нашої уяви у відповідності до позицій тих соціальних груп, до яких ми належимо [14, с. 200]. Тому лише у соціальному контексті створюються та продукуються уявлення та знання про історичне минуле, надається їм оціночна характеристика, конструюється смислове та ціннісне забарвлення певних подій та їх наслідків.

Ще однією властивістю історичної пам'яті є її міфологічність. Суспільства намагаються увіковічнити певні образи свого минулого у міфічних образах, героях чи антигероях. Колективні уявлення значною мірою є суб'єктивними. Історична пам'ять за своєю природою є ірраціональною, керується не стільки принципами логіки, раціональності, достовірності, скільки інтуїтивності, асоціативності, емоційності, спільними переживаннями і т.п.

Окремими рисами історичної пам'яті є її зв'язок з простором і часом, з символікою нації, традиціями, обрядами, ритуалами, наділення історичної пам'яті сакральним змістом та ін. [8]. Вищезазначені властивості історичної пам'яті вказують на те, що вона є етнокультурним явищем, може конструюватися в текстах (літописах, книгах, міфах і т.п.), у візуальних образах і смислах (мистецтво, культура), у слухових (музика), у тілесних практиках («звички тіла» за П. Коннертоном) [9] та ін. У контексті сучасного суспільства ефекти конструювання історичної пам'яті через масову культуру, кіно, рекламу, пропаганду та ін. підсилюються засобами масової інформації як цілеспрямовано (навмисне розповсюдження та втілення певної ідеології окремими агентами впливу), так і спонтанно.

Кожна епоха по-різному відображена в історичній пам'яті: одні події замовчуються, забуваються, інші заново відроджуються. Існує також факт заміни певних подій, наприклад таких, які можуть вважатись ганебними для суспільства, на псевдоподії і т.п. Існують події-символи, наприклад, знищення Запорізької Січі як символ виродження козацтва як соціальної верстви України, знищення Батурина як символ помсти за зраду цареві та ін. Також існують постаті-символи: Т. Шевченко як творчий символ українського селянства та незламності, Б. Хмельницький як символ визволення українців з польського ярма т.п. Історична пам'ять є схильною до створення символів, образів та метафор.

Важливо зазначити, що вищеперелічені властивості історичної пам'яті, зокрема ірраціональність, міфологічність, символізація та ін., можуть використовуватися як засіб маніпуляції у сфері політики та ідеології через конструювання агентами політики пам'яті в свідомості народу «бажаних» оцінок та уявлень про певні історичні події, факти, діячів тощо.

Ми не можемо заперечувати того факту, що за певних історичних умов всередині нації можуть співіснувати відмінні опції історичної пам'яті, адже різні регіони країни можуть перебувати в неоднакових політичних, соціокультурних обставинах, які визначають зміст та ціннісне наповнення тієї чи іншої моделі колективної пам'яті, що формується в свідомості мешканців регіону. Зазначене явище саме по собі є природним і може не нести суттєвих загроз. Однак у такому стані колективна пам'ять схильна до політизації і може виступати дезінтегрувальним чинником, особливо коли ці відмінні інтерпретації історії навмисно конструюються та підсилюються в свідомості громадян зацікавленими агентами політики шляхом пропаганди.

Неодмінною ознакою історичної пам'яті є створення героїв та антигероїв. Упродовж усієї історії герої змінювалися; були ті, хто залишався, незважаючи на соціально-політичні режими в Україні; були й такі, героїзм яких штучно приховувався і з часом викорінювався з історичної пам'яті нації. Історична пам'ять у різних регіонах України має свої особливості: одні регіони популяризують певних історичних та культурних діячів, відносячи їх до числа героїв, інші – зневажають або навіть бояться їх; певні історичні події в одних регіонах вважаються значущими для розвитку України, а інші – сприймаються як нищівний удар для процесу державотворення. Наприклад, ідею визнати ОУН та УПА учасниками боротьби за державну незалежність України найбільше підтримують на Заході (76 %), у Центрі – (42 %), найменше – на Півдні (27 %) та Сході (23 %) [5].

Як засвідчують результати вторинного аналізу результатів соціологічних досліджень, представлених у статті, в умовах сучасної України історична пам'ять населення в різних регіонах, зокрема на Заході та Сході, характеризується певними відмінностями. На що слід звернути увагу, це існування радянської ідентичності на теренах сучасної України. Соціологічне дослідження «Динаміка патріотичних настроїв», проведене в серпні 2014 р. групою Рейтинг, свід-

чило, що понад 60 % жителів Донбасу сумують за СРСР. При цьому, якщо в Центрі, на Сході і Півдні впродовж 2013–2014 рр. кількість прихильників СРСР зменшилася, то на Донбасі – зросла. Серед етнічних росіян кількість тих, хто досі шкодує за втратою СРСР, за рік зросла з 55 % до 60 %. Серед етнічних українців цей показник зменшився із 38 % до 29 % [3]. Для жителів Донбасу та етнічних росіян період з 2013–2014 рр. став переломним, адже політичні орієнтації, сформовані під впливом багаторічної російської пропаганди та відсутності політики об'єднання в єдину українську політичну націю зі сторони української влади стали тими факторами, які підсилили формування радянського типу ідентичності на базі комуністичної та російської історичної пам'яті.

«Синдром радянської людини» серед етнічних українців почав зникати з початком розвитку громадянського суспільства, зміни східних орієнтацій на західні, очікувань інтеграції з ЄС і т.п. Війна з Росією інтенсифікувала цей процес. Уже в 2018 р. тих, хто ідентифікує себе з «радянською людиною», у всіх регіонах України було зафіксовано 6 % (більше жителів південного та східного регіонів, а також переважно люди старшого віку), однаково як і тих, хто вважає себе «європейцем» (більше жителів західного та центрального регіонів, а також молодь) [4].

Характерною особливістю історичної пам'яті українців є її множинність, що пов'язане з домінуванням у свідомості людей регіональних типів ідентичності. Історична пам'ять формується на основі колективної пам'яті певної означеної територіальної групи чи спільноти, а не нації як одиниці. Цей факт підтверджується результатами соціологічного дослідження відчуття спільноти українців одних регіонів з українцями – жителями інших регіонів, проведеного Центром Разумкова 18-23 листопада 2016 року [11]. На питання: «Чи відчуваєте Ви спільність (історичну, культурну, спільні перспективи) з жителями інших регіонів України?», – лише 39 % дали однозначно ствердну відповідь. 40 % відповіли «не з усіма, лише з деякими з них», щоправда, лише 11 % дали однозначно негативну відповідь. Однак все ж слід зауважити, що результати дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» у 2018 р. свідчать про те, що за всі попередні роки (особливо порівняно з 2014 р.) найнижчим є відсоток тих, хто в першу чергу ідентифікує себе як жителя регіону, міста, села: 2018 – 19 %, 2014 – 30 %, 2012 – 29 %, 2010 – 29 %, а також тих, хто

просто назвав свою національність 13 % у 2018 р. проти 24 % у 2010 р. Зросла кількість тих, хто ідентифікує себе громадянином України: з 57 % у 2010 р. до 66 % у 2018 р. [4].

На підставі результатів соціологічного дослідження, проведеного до 24 річниці Дня незалежності України, маємо ґрунтовну інформацію для порівняння ставлення населення різних регіонів України до історичних подій. Найбільш позитивно українці оцінюють проголошення незалежності України у 1991 р. (37 %), а також перемогу СРСР і країн антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні 1939–1945 рр. (31 %). Ці дві події були визнані найбільш позитивними по всій Україні [6].

Серед найбільш негативних подій в усіх регіонах було названо Голодомор 1932–1933 рр. (54 %). Прикметно, що відповідно до результатів дослідження соціологічної групи Рейтинг у жовтні 2015 року, більшість опитаних українців (80 %) погоджуються з твердженням, що Голодомор 1932–1933 років був геноцидом українського народу (у 2013 р. – 66 %).

Щодо інших подій думки в різних регіонах виявилися відмінними. На Донбасі до найбільш негативних подій були віднесені Майдан 2013–2014 рр. (32 %), Голодомор 1932–1933 рр. (31 %) та розпад СРСР (29 %) [1].

У контексті аналізу історичної пам'яті можна зробити висновки, що позитивні оцінки певних подій в суспільстві у різних регіонах України збігаються, хоча – негативні є відмінними. Наприклад, на Донбасі віднесення Майдану до більш негативної події, ніж Голодомор, показово свідчить про негативні проєвропейські настрої, небажання зміни тоді ще існуючого режиму і т.п. В історичній пам'яті Сходу України чітко можна прослідкувати проросійські тенденції, які гостро суперечать загальнонаціональній моделі історичної пам'яті. Саме в тих регіонах, де мешкають громадяни, багато з яких є носіями «радянських цінностей», почалася російська агресія у 2014 році, яка триває і досі. Конфлікт на міжрегіональному рівні кількох опцій пам'яті, які базуються на різному сприйнятті, наприклад, радянського історичного досвіду та українського визвольного руху, також деструктивні зовнішні інформаційні впливи та пропаганда з використанням викривлених трактувань історичних фактів, можуть у майбутньому ще більше посилити вияви нетолерантності та сепаратизму в українському суспільстві.

У межах дослідження також було виявлено

ставлення українців, які мешкають в різних регіонах, до певних історичних діячів. Серед тих, хто був оцінений громадською думкою найбільш позитивно, увійшли Гетьман Богдан Хмельницький (29 %), Михайло Грушевський (21 %) і князь Володимир (18 %). Проте в різних регіонах історичні діячі сприймаються по-різному: на Донбасі – найбільш шановані Гетьман Хмельницький (19,5 %), Цар Петро I (17,5 %), Михайло Грушевський (12 %) і князь Володимир (11 %). Важливо, що 31,2 % респондентів Донбасу не змогли визначитися з відповіддю [1].

Абсолютним «лідером» серед негативно оцінених діячів (серед респондентів України) виявився Віктор Янукович (51 %). Ще до трійки антигероїв увійшли Йосип Сталін (42 %), Володимир Ленін (19 %) та Віктор Ющенко (19 %). Регіональні оцінки антигероїв: на Донбасі – Йосип Сталін і Степан Бандера – по 22,5 % голосів респондентів; Віктор Ющенко (21,8 %), Віктор Янукович (20,4 %). Петро Порошенко також увійшов до п'ятірки антигероїв Донбасу, набравши 14,1 % (загальноукраїнський показник – 13,7 %), але у порівнянні з іншими регіонами України цей показник є незначним (Схід України – 25,3 %; Південь – 17,2 %; Центр – 12 %; Захід – 2,4 %). Різна оцінка політичної діяльності певних громадських лідерів ускладнює процес формування загальнонаціональної історичної пам'яті і, як наслідок, дезінтегрує українців у їхніх поглядах та переконаннях.

Ще однією проблемою є низький рівень знання людьми загальнонаціональної і регіональної історії своєї країни і народу. Так, під час опитування громадської думки жителів України стосовно методів опору інтервентам та окупантам ставилося запитання: «Наскільки Вам відомо, що в 1989-1991 роках шахтарі Донбасу організували страйки, демонстрації та марші з вимогою виходу України зі складу СРСР, і їхні акції відіграли значну роль у здобутті Україною незалежності?». Відповіді респондентів розподілилися таким чином: 46,5 % – нічого не знають про це, 4,7 % відповіли, що їм дуже добре відомо про це [7]. Ми можемо припустити, що незнання українцями своєї історії негативно впливає на їхню інтерпретацію важливих історичних подій. Відповідно, знання історії як об'єктивна складова історичної пам'яті є важливим чинником формування загальнонаціональної ідентичності в Україні.

Отже, спільність в уявленнях, оцінках і ставленні до історичного процесу сприяє консоліда-

ції суспільства. Історична пам'ять покликана зберігати, накопичувати та відображати колективні уявлення нації про себе, свою культуру, мову, історію, цінності, ідеологію; допомагає нації бачити свою неповторність і неподібність серед інших, тобто чітко диференціювати «своїх» та «чужих», усвідомлювати національну спільність. Якщо ж окремі суспільні групи мають різні, а то й протилежні погляди на спільне минуле, історична пам'ять може стати за певних умов (наприклад, несприятлива соціально-політична, економічна ситуація в країні, пропаганда з метою розпалювання ненависті на основі «інакшості» з боку різних політичних агентів і т.п.) дезінтегруювальним чинником, джерелом протистоянь і конфліктів, продукувати у громадян протилежні, аж до несумісності, погляди на перспективи держави й нації. Відмінні уявлення історичного минулого є суттєвими факторами, які впливають на особливості формування нових ідентичностей, а також багато в чому визначають вектори потенційних конфліктів і готовність до компромісу з тих чи інших питань. Тому зв'язок історичної пам'яті і національної ідентичності є надзвичайно важливим. Власне історична пам'ять є водночас і складовою, і підґрунтям формування національної ідентичності. Трактування історичної пам'яті і як елемента, і як чинника формування національної ідентичності є досить умовним. З одного боку, національна ідентичність, одним із елементів якої є історична пам'ять, володіє такими характеристиками, як цілісність, стійкість, інтегрованість етнокультурних та політичних компонентів. З іншого боку, історична пам'ять як чинник формування національної ідентичності підсилює роль останньої у консолідації суспільства на базі спільних уявлень про історичне минуле та послабленні тенденцій до неоднозначності та антагонізму або, як зазначалось вище, сприяє формуванню відверто суперечливих типів ідентичності у жителів різних регіонів країни, підсилюючи конфліктогенність на основі різних моделей чи опцій історичної пам'яті.

Відповідно, надзвичайно гостро постає питання формування політики пам'яті на рівні держави, яка повинна вибудовуватись, перш за все, на тих історичних фактах, подіях, персоналіях, символах, які громадяни України вважають важливими в контексті державотворення незалежно від регіону проживання, історичного, політичного, соціального контексту, у полі якого формувалась їх модель історичної пам'яті. П. Нора створив концепцію «місць пам'яті» або «пам'ят-

них місць» [10]. Автор говорить про специфіку конструювання історичної пам'яті за посередництвом державної політики пам'яті: важливо, які образи, місця чи певні герої використовуються, наприклад, у рекламі, у поштових марках, у замітках, купюрах, банкнотах, на обкладинках книг і т.п. Ці образи створюють соціальну реальність, в якій живуть люди, переймаючи їх та сприймаючи як правильні. «Відтак, «місця пам'яті» у П. Нора не даність, вони конструюються і постійно реконструюються, разом із поступом суспільства...» [10, с. 55-56]. Автор, аргументуючи думку про «місця пам'яті», вважає найефективнішим інструментом відтворення історичної пам'яті, її збереження та ретрансляції створення архівів, відзначення річниць, організацію святкувань тощо [10, с. 26]. Тобто йдеться про формування ментальної єдності людей шляхом постійної спільної участі у певних ритуалах, пов'язаних із відзначенням та святкуванням знакових для народу подій.

На сьогодні в Україні політика пам'яті здійснюється переважно у таких діях, як створення пам'ятників, найменування вулиць, міст іменами героїв, святкування дат днів народження (наприклад, 9 березня – Шевченків день та ін.), вшанування пам'яті загиблих (наприклад, героїв Крут та ін.), внесення історичних імен у шкільні підручники, літературу тощо. Політика пам'яті тягнє до героїзації, адже герої впливають на формування ідентичності та національної свідомості тощо.

Одночасно, на нашу думку, в Україні можемо спостерігати наступну ситуацію, пов'язану із політикою пам'яті: по-перше, агенти формування та реалізації політики пам'яті мають різне бачення щодо способів консолідації українського суспільства; по-друге, існують суперечності в інтересах різних етнічних та регіональних груп у поглядах на історичне спільне минуле; по-третє, історична пам'ять використовується з певною політичною метою (як засіб політичної та ідеологічної маніпуляції людською свідомістю); по-четверте, українська політична еліта не має цілісного бачення щодо системного впровадження дій, спрямованих на формування загальнонаціональної моделі історичної пам'яті. Важливим моментом, на який також слід звернути увагу, є те, що знання про історію рідного краю, оперування фактами та критичне мислення є важливими факторами у формуванні такої історичної пам'яті, яка покликана об'єднати українців в єдину політичну націю.

Висновки

Інтерпретації історичної пам'яті в різних регіонах України є доволі суперечливими. Це проявляється у ставленні до певних історичних подій, в оцінці діяльності визначних громадських та політичних діячів, у домінуванні різних типів ідентичності серед жителів різних частин країни. Антагоністичність в інтерпретаціях історичної пам'яті, фрагментарність та, відповідно, множинність варіантів унаслідок домінування регіональних її типів та інші чинники ускладнюють процес формування національної ідентичності як консолідуючої детермінанти української політичної нації. Зазначені характеристики історичної пам'яті можуть використовуватись певними політичними агентами (як всередині країни, так і поза її межами), які зацікавлені в дезінтеграційних процесах у країні та руйнуванні основ національної ідентичності.

Реалізація державою політики пам'яті, метою якої має бути створення оптимального варіанту загальнонаціональної історичної пам'яті, який в ідеалі використовував би факти та інтерпретував би

їх без надмірного «патріотизму», без навішування ярликів, без створення «образу ворога» щодо так званих «інших», тобто адекватно, об'єктивно, раціонально, може сприяти інтеграції громадян країни незалежно від регіону проживання в єдину політичну націю. Необхідно розробляти і реалізувати політику пам'яті в Україні системно, цілісно і поступово, не змінюючи напрямку та змістового наповнення при зміні владної еліти, яка виступає головним суб'єктом політики пам'яті. Міністерство освіти і науки України має на рівні шкільної програми впроваджувати практики щодо навчання та виховання дітей та молоді відповідно до загальнонаціональної моделі історичної пам'яті, яка формується Інститутом пам'яті.

На нашу думку, необхідним є подальше вивчення особливостей історичної пам'яті з метою пошуку шляхів усунення проблем, які перешкоджають консолідації українського суспільства на базі цілісної національної ідентичності, оскільки саме історична пам'ять є одним із основних її елементів та чинників формування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Більше 90% громадян назвали себе українцями за національністю. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/06/17/7147226/>.
2. Динаміка ностальгії за СРСР. Жовтень 2015 року. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_nostalgi_ji_po_ssr.html.
3. Динаміка патріотичних настроїв. Серпень 2014. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy.html.
4. Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2018. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html.
5. Динаміка ставлення до визнання ОУН–УПА. Жовтень 2015 року. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_priznaniyu_oun-upa.html.
6. До Дня Незалежності: що українці думають про Україну? – 2015. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/dodnya-nezalezhnosti-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-ukrainu>.
7. Думки і погляди населення України стосовно методів опору інтервентам та окупантам. – 2015. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=546&page=1>.
8. Зерній Ю. О. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичної пам'яті // Стратегічні пріоритети. – № 4(9). – 2008. – С. 35-43.
9. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. – Київ: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
10. Нора П. Проблематика мест памяти. Франция – память. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 1999. – 328 с.
11. Особливості ідентичності громадян України, проблеми та перспективи консолідації суспільства. – Режим доступу: <http://old.razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>.
12. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Концептуалізація поняття і явища соціальної пам'яті // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: Соціологічні науки. – 2012. – Т. 15. – № 1-2. – С. 15-20.
13. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Том 1. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/files/m/monitoring_2014.pdf.
14. Хаттон П. История как искусство памяти. – СПб.: Издательство «Владимир Даль», 2003. – 424 с.
15. Kuzio T. Ukraine. State and Nation Building. – London: Routledge, 1998. – 298 p.
16. Savka V., Stavkova S. Memory Revitalization of the Ukrainian Post War Immigrants from Poland: Current status and Prospects // Sieć pamięci. Cyfrowe postaci pamięci społecznej. – Krakow: NOMOS, 2015. – 291p.

REFERENCES

1. *Biljshe 90% ghromadjan nazvaly sebe ukrajincjamy za nacionaljnistju [More than 90% of citizens called themselves Ukrainians by nationality]*. Retrieved from: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/06/17/7147226/> [in Ukrainian].
2. *Dynamika nostalghiji za SRSR. Zhovtenj 2015 roku [The dynamics of nostalgia for the USSR. October 2015]* Retrieved from: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_nostalgi_ji_po_ssr.html [in Ukrainian].

3. *Dynamika patriotychnykh nastrojiv. Serpenj 2014 [Dynamics of patriotic mood. August 2014]*. Retrieved from: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy.html [in Ukrainian].
4. *Dynamika patriotychnykh nastrojiv ukrajinciv: serpenj 2018 [Dynamics of patriotic mood of Ukrainians: August 2018]*. Retrieved from: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html [in Ukrainian].
5. *Dynamika stavlennja do vyznannja OUN– UPA. Zhovtenj 2015 roku [Dynamics of attitude to recognition of OUN–UPA. October 2015]*. Retrieved from: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_priznaniyu_oun-upa.html [in Ukrainian].
6. *Do Dnja Nezalezhnosti: shho ukrajinci dumajutj pro Ukrajinu? [On Independence Day: What do Ukrainians think about Ukraine?]*. (2015). Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/do-dnya-nezalezhnosti-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-ukrainu> [in Ukrainian].
7. *Dumky i poghljady naseleennja Ukrainy stosovno metodiv oporu interventam ta okupantam [Views of the Ukrainians about methods of resistance to interventionists and occupiers]*. (2015). Retrieved from: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=546&page=1> [in Ukrainian].
8. Zernij, Ju. (2008). Jak suspiljstva pam'jatajutj: vlastyvoli ta mekhanizmy funkcionuvannja istorychnoji pam'jati [As societies remember: the properties and mechanisms of the functioning of historical memory]. *Strategichni priorytety*, 4 (9), 35-43 [in Ukrainian].
9. Konnerton, P. (2004). *Jak suspiljstva pam'jatajutj [How societies remember]*. Kiev: Nika-Center [in Ukrainian].
10. Nora, P. (1999). Problematika mest pamjati. [Memory issues]. *Frantcziia-pamiat*. St. Petersburg: Publishing house of St.Petersburg University [in Russian].
11. *Osoblyvosti identychnosti gromadjan Ukrainy, problemy ta perspektivy konsolidaciji suspiljstva [Features of the identity of Ukrainian citizens, problems and perspectives of consolidation of society]*. Retrieved from: <http://old.razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf> [in Ukrainian].
12. Pozdnjakova-Kyrbjat'jeva, E. (2012). Konceptualizacija ponjattja i javyshha socialjnoji pam'jati. [Conceptualization of the concept and phenomenon of social memory]. *Journal of International Slavonic University*. Ser.: Sociology sciences, 15 (1-2), 15-20 [in Ukrainian].
13. *Ukrajinsjke suspiljstvo: monitoryngh socialjnykh zmin. Tom 1 [Ukrainian society: monitoring social change. Vol. 1.]*. Retrieved from: http://i-soc.com.ua/files/m/monitoring_2014.pdf [in Ukrainian].
14. Khatton, P. (2003). *Istoriia kak iskusstvo pamjati. [History as an art of memory]*. St. Petersburg: Publishing house «Vladimir Dal» [in Russian].
15. Kuzio, T. (1998). *Ukraine. State and Nation Building*. London: Routledge.
16. Savka, V., Stavkova, S. (2015). *Memory Revitalization of the Ukrainian Post War Immigrants from Poland: Current status and Prospects. Memory network. Digt Characters of social memory*. Krakow: NOMOS.

Школяр Мар'яна Володимирівна

Кандидат політичних наук, доцент
 Національний університет «Львівська політехніка»
 79013, Львів, вул Степана Бандери, 12

Email: hkolyar.maryana@gmail.com

Shkoliar Mariana

Ph.D. of Political Sciences, Assoc. Prof.
 Lviv Polytechnic National University
 12, Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine

ORCID 0000-0002-8407-4394

Дудок Елена Владимировна

Студент
 Національний університет «Львівська політехніка»
 79013, Львів, вул Степана Бандери, 12

Email: olenadudok@gmail.com

Dudok Olena

Student
 Lviv Polytechnic National University
 12, Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine

ORCID 0000-0003-1890-2363

Цитування: Школяр М. В., Дудок Е. В. Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності / М. В. Школяр // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 8. – С. 5-13.

Citation: Shkoliar, M.V. & Dudok O. V. (2019). Aktualizatsiia istorychnoi pamjati v konteksti natsionalnoi identychnosti [Actualization of historical memory in the context of national identity]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (8), 5-13.

Стаття надійшла / Article arrived: 05.07.2019

Схвалено до друку / Accepted: 04.08.2019

Креативне сподівання як засіб для соціальних перетворень

Олег Масюк, Запорізький національний університет

Креативні сподівання є вираженням бачення інакшого розвитку перспективи існування, що потребує перетворень у теперішньому. Зазначені сподівання розкриваються у статті як анархічна активність новатора, яка дозволяє перенести центр соціальної уваги на процес соціальних перетворень. Ці неординарні проєкції майбутнього виступають першоджерелом для формування цілісного бачення прийдешнього на загальносуспільному рівні.

У статті розглянуто креативні та повсякденні сподівання, які різняться переконливістю та культурою духу стосовно можливості вдосконалення умов життєдіяльності. Оцінено вплив творчого проєктування майбутнього на безпечність подальшого співіснування в соціальному просторі. Небезпека криється в дублюванні системи соціальної взаємодії та обмеженій кількості бенефіціарів у майбутньому.

Встановлено зв'язок жорсткої та м'якої інфраструктури при опредмеченні креативу в практичній площині. Якщо творчість прив'язана до жорсткої інфраструктури, то це дає їй переконливість у формуванні розуміння громадськістю необхідності змін. Якщо в основу проєктування покладено м'яку інфраструктуру, то окреслена перспектива виглядає фантастичною та нездійсненною. Виявлено необхідність перенесення діалогового проєктування з архітектури життєвого простору до створення креативних сподівань. Важливою умовою для реалізації діалогу є дотримання наявної специфіки функціонування суспільних відносин.

Суперечка між креативністю та організацією розв'язується на основі визначення інтенції, спрямованої на цілісне та збалансоване співіснування у нових умовах життєдіяльності. Місця у кращому світі має вистачити для всіх охочих. Зазначений процес реалізується у вигляді переходу від кураторства до самокураторства. Творчість дає людині сміливість для зустрічі з невідомим майбутнім, а також сприяє її адаптації в процесі соціальних перетворень. Ця ситуація обумовлена пошуком балансу між креативністю та повсякденністю заради еволюційних змін.

Ключові слова: : *креативність, творчість, сподівання, аберація, девіація, інаковість, анархізм, переконливість, діалогове проєктування, одухотворення, кураторство, самокураторство, соціальні перетворення*

Creative hope as a tool for social change

Oleh Masiuk, Zaporizhzhya National University

This article is a socio-philosophical rethinking of an extraordinary approach to social hope creation. A new look at the future is described as a messenger of a future social change. Creativity in designing the future is seen as going to the brink of the possible and impossible of social perspective transformation. As a result, the study is based on a comprehensive analysis of social hope, which includes all aspects of creation and transformation of social space.

The author reveals an understanding of the future existence through a convincing reflection of reality and a culture of perspective change. A designer can use constructive creativity when creating social hopes. Consequently, a dialog design becomes the basis for creative transformation of the present and future.

The article analyzes the conflict between hard and soft infrastructure of the desired social space. This conflict is resolved by reflection of the design deviations' safety in the future. The author approaches resolution of the contradiction between creativity and organization in soft infrastructure. This process is based on supervision itself. It is a socially acceptable way of creating social hope on individual level.

The study describes a new level of dialogue between man and nature in creating social hope. The development of cyberbionics expands the horizons of vision and understanding of the future, which will give hope for a new quality of life in the future. This area of scientific research forms an innovative image of person of the future, and raises the question of its reliability, safety and humanity. The actual projection of the future denies man's role of being the author of his life. The visionaries of hope are oriented toward objectification of all the participants in future social relations, except for themselves. Such project creativity is dangerous for the social world and requires new measures to harmonize social relations.

Creativity is a protest against existing phenomena in human life. A creative person offers his own version of the future, which is opposite to the present. Consequently, creative hope can be seen as a manifestation of

anarchism, where each designer of the future has a part of his power over it. This ideology is transferred to the arrangement of the future social space. It is based on a harmonious combination of individual and collective with a creative approach to designing the future.

Keywords: *creativity, art, hope, aberration, deviation, differentness, anarchism, persuasiveness, dialog design, spiritualization, curating, self-curating, social transformation*

Креативное ожидание как средство для социальных изменений

Олег Масюк, Запорожский национальный университет

Креативная надежда является выражением видения другого пути развития перспективы существования, которая требует вмешательства уже сегодня. Данные надежды рассматриваются в статье как абберация и анархическая активность новатора, которая позволяет перенести центр общественного внимания на процесс социальных изменений. Эти неординарные проекции будущего являются первоисточником для формирования целостного видения грядущего на общедоступном уровне.

В статье рассматриваются креативные и повседневные социальные надежды, которые отличаются убедительностью и культурой духа для возможности улучшать условия жизнедеятельности. Оценено влияние творческого проектирования будущего на безопасность грядущего сосуществования в социальном пространстве. Опасность заключается в дублировании системы социального взаимодействия и ограничения количества бенефициаров в будущем.

Установлена взаимосвязь жёсткой и мягкой инфраструктуры при опредмечивании креатива в практической плоскости. Если творчество не исходит из жёсткой инфраструктуры, то это дает ему убедительность в формировании понимания общественностью необходимости изменений. Если в основу проектирования положена мягкая инфраструктура, то выделенная перспектива выглядит фантастической и нереализуемой. Выявлена необходимость перенесения диалогового проектирования из архитектуры на создание креативных социальных надежд. Важным условием для реализации диалога является учет существующей специфики функционирования жизненного пространства.

Спор между креативностью и организацией можно разрешить за счет интенции, направленной на целостное и сбалансированное сосуществование в новых условиях жизнедеятельности. Мест в лучшем мире должно хватить на всех. Указанный процесс реализуется в виде перехода к самокураторству. Творчество дает человеку смелость для встречи с неизвестным будущим, а также помогает ему адаптироваться в процессе социальных преобразований. Эта ситуация обусловлена поиском баланса между креативностью и повседневностью ради эволюционных изменений.

Ключевые слова: *креативность, творчество, надежда, абберация, девиация, инаковость, анархизм, убедительность, диалоговое проектирование, одухотворение, кураторство, самокураторство, социальные изменения*

Постановка проблеми

Зміна парадигми існування у XXI столітті передбачає трансформацію змісту міграції людини до кращих місць не тільки задля виживання, але й для пошуку можливостей самовираження себе в навколишньому світі. Сподівання на подібні речі мігрують попереду людини та стимулюють творчість у напрямку створення суспільних змін. Українська держава потребує перетворень соціального простору, які включатимуть перспективне бачення переходу від транзиту ресурсів життєдіяльності до їх створення, що стане імпульсом для оновлення суспільства. Відповідно, аналіз креативності соціальних сподівань як засобу соціальних перетворень є актуальним напрямком дослідницької роботи в цій сфері.

Аналіз досліджень і публікацій

Практика дослідження креативних сподівань

перекликається з осмисленням творчої діяльності щодо змін у суспільному житті. Висвітленням мистецької складової у проектуванні соціального простору займалися Ф. Шеллінг [12], М. Періх [9], М. Баскар [1]. Над впливом креативних девіацій на прийдешнє існування розмірковували Ф. Хук [11], Р. Савіано [6], П. Кропоткін [5]. «Криголамами» у висвітленні креативної перебудови перспективи життєдіяльності суспільства виступили Р. Флоріда [10], Ч. Лендрі [8], К. Дей [4]. Метою нашої наукової роботи є дослідження креативних сподівань як засобу для соціальних перетворень.

Виклад основного матеріалу

Доволі часто під креативністю розуміється здатність людини до нестандартної та творчої взаємодії з навколишнім середовищем. В. Бусел наполягає, що під креативністю слід розуміти:

«...творчу, новаторську діяльність» [2, с. 583]. Відомо, що проектування нового суспільного середовища спричинено суперечністю між наявним та бажаним, що фактично породжує новації та креативні потенції у практичній площині. Виходячи з цього твердження, сподівання є проміжним елементом між суперечністю та змінами в соціальному просторі, які наступають унаслідок вказаних проєкцій майбутнього.

Перейдемо до розуміння творчості. Вона перетинається з креативністю у багатьох аспектах соціальної практики. П. Гайденко наголошує: «Творчість – це діяльність, яка породжує дещо якісно нове, що ніколи раніше не існувало» [3, с. 670]. Подібне тлумачення акцентує увагу на суперечності старого і нового, а також на процесі заміщення одного іншим. Сукупність векторів для створення сподівання є набагато більшою. Сюди можна залучити такі проєкції соціальних трансформацій: «як було раніше», «як є», «як ніколи не було», «як має бути», «ніколи не буде, але було б гарно». При цьому важливим є не тільки факт змін, а й їхній вплив на соціальні процеси.

Необхідно розмежувати творчість і креативність стосовно проектування майбутнього. Ці слова є синонімами, але фактично вони мають різні напрямки практичного вжитку. Якщо творчість ототожнюється з мистецькими діями, то креативність охоплює всі новаторські процеси суспільного життя. Використовуючи мову психоаналізу, творчість можна назвати сублімацією креативності. Відповідно, сподівання як складова духовно-культурного спадку є творчим надбанням, а сподівання в соціальній перспективі є креативною продукцією.

Для кращого розуміння предмету дослідження необхідно розглянути повсякденні сподівання, які вступають у суперечність із будь-якими змінами. Вони є напрямками для слідування обраному шляху майбутнього існування беззаперечно, що стимулює шаблонування прийдешнього. Відповідно, від креативності до повсякденності один крок, який полягає у легітимації шаблону прийдешнього в житті суспільного утворення. Крім того, повсякденні сподівання не передбачають перетворень.

Створення креативних соціальних сподівань є розробкою девіантних проєкцій майбутнього, котрі спрямовані на кращу перспективу для встановленого кола осіб. На практиці ця інаковість є потенційною загрозою для суспільного співіснування, яка руйнує сталі зразки взаємодії в суспільстві. При цьому девіації можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер для наявного соціального простору.

Креативні сподівання передбачають вихід за межі наявної системи відносин у суспільстві. Р. Флоріда бачить причини цього відхилення у «...послабленні традиційних культурних норм, яке фіксує спробу ухилення від підпорядкування організаційним структурам» [10, с. 36]. Отже, креативність є відповіддю на дилему кожної людини «І бути, і не бути як всі», яка робить акцент на вагомості свободи прийняття прийдешнього. Привабливість креативних сподівань підвищується в точці біфуркації, коли система вже не може функціонувати далі. При цьому футуристичний креатив може походити як з нестачі ресурсів життєдіяльності, так і з їх надлишку.

Розглядаючи креативні соціальні сподівання, ми маємо звернутись до аналізу імовірної небезпеки креативу для автора та суспільного утворення, де він презентує своє творіння. Відомо, що Ф. Достоевський, О. Уальд, Д. Хармс, Л. Солженіцин, М. Драй-Хмара, В. Стус переслідувались органами державної влади, оскільки вважалося, що їх твори є небезпечними для суспільства. Відповідно, навіть творчі проєкції бажаного можуть бути віднесені до аберацій, які підпадають під суспільно-державне переслідування. Подібна практика бере свій початок від інквізиції, але зараз практично не використовується. Проте одіозні письменники та митці можуть і сьогодні переслідуватись за свої неоднозначні погляди (Салман Рушді).

Різниця між девіаціями залежить від їх кінцевої мети, яку переслідують неординарні особистості у своїй новаторській діяльності. Девіантні проєкції прийдешнього небезпечні для наявного суспільного утворення, якщо вони дублюють і видозмінюють ланки соціальної взаємодії. Р. Савіано аналізує креативність кримінальних кланів Неаполя. Він підкреслює, що нестандартний підхід до управління та гнучка організаційна структура кланів «Каморри» дозволяють їм існувати у необмеженій перспективі [6, с. 68]. Разом з цим, угруповання злочинців не може запропонувати суспільству нічого, окрім відчаю, який постає основою проєкції майбутнього навіть для її організаторів та учасників. Розповсюджуючи відчай для інших, вони самі стають його частиною. На противагу криміналу, товариство митців стимулює реалізацію кращого майбутнього для всіх. Отже, різниця у змістовному наповненні та векторі розвитку креативних сподівань.

Крім того, визначення небезпеки відхилень при проектуванні майбутнього пов'язане з розвитком симуляцій замкненої соціальної системи та характером їх перспективного впливу. О. Лисенко бачить вирішення проблеми девіації

у дотриманні культури духу проектанта. Вона має «...з'являтися попереду будь-якої людської діяльності особливо в області наукової та технічної творчості» [7, с. 80]. Основоположними характеристиками проекції майбутнього соціального простору є її відкритість та інтенція на оптимізацію існування людини. Відповідно, креативні сподівання мають містити можливість відкритого внесення змін у соціальний простір для гуманізації подальшого існування.

З цього твердження виходить, що культура духу проектанта майбутнього полягає у сміливості та готовності сприймати прийдешні зміни. Обмеження креативності цього процесу породжує збільшення подальших копій соціальних систем, які можуть зруйнувати наявну. Відтак, не тільки сподівання, а й перепони при їх реалізації впливають на розвиток суспільних перетворень.

Новації в організації суспільної життєдіяльності засновані на невдоволенні наявною соціальною структурою об'єднання людей та спрямовані на заперечені доміанти регулятора у функціонуванні суспільних відносин. Подібні аберації у соціальному просторі можна порівняти з анархізмом. П. Кропоткін надавав важливе місце творчості у створенні прийнятної майбутнього існування. Він писав: «Результат боротьби буде залежати не стільки від рушниць та гармат, скільки від творчої сили, яка прикладається до перебудови суспільства на нових засадах» [5, с. 279-280]. Подібна проектна творчість спрямована на зміну як форми, так і змісту суспільних відносин. Якщо вона стає прецедентом для якісних перетворень у соціальному просторі та переводить центр уваги і впливу на себе, то це і є не що інше, як розвиток анархізму як форми творчої самоорганізації суспільства.

Анархізм є засобом для заперечення наявної організації суспільної взаємодії та вивільнення творчого потенціалу майбутнього. Він періодично повертає собі популярність в умовах відсутності перспективи цілісного соціального розвитку. Відомо, що анархічні погляди сповідували такі митці, як Ж. Грав, К. Піссаро, П. Сін'як, Л. Толстой, Р. Рокер, В. Вітман та інші. Анархізм і креативність не є синонімами та виконують різні функції в процесі соціальних перетворень. Анархізм готує підґрунтя для креативного переосмислення соціального простору та виправдовує свої агресивні заклики необхідністю творчих змін для поліпшення подальшого існування.

Нам необхідно розібратись, яким саме має бути простір, призначений для розробки креативних сподівань. Їх створення є творчим проце-

сом, який розкривається не тільки у формуванні проекції, а й в процесі її реалізації на практиці. К. Дей виокремлює особливий метод проектування соціального простору. Він пише: «Розмовному проектуванню легше всього вчитись у парі. Один бере на себе роль споживача та намагається відповідати відверто, не розмірковуючи. Інший – в ролі архітектора – повинен відкинути власне упередження і пропонувати: А якщо так?» [4, с. 136]. Відтак, створення проекції майбутнього є діалогом, який гармонізує два суб'єктивних бачення прийдешнього. Діалог не заважає творцю сподівання, а допомагає зрозуміти його життєздатність.

Будь-яке творіння людських рук має зберегти у собі волю та сміливість майстра для того, щоб бути успішним. М. Реріх вказує на особливість, яка визначає ефективність креативу в проектуванні: «Переконливість – це магічна властивість творчості, яку не можна пояснити словами, яка утворюється лише нагромадженням істинних вражень від дійсності» [9, с. 19]. Закономірно, що творіння має поєднуватись з цілісним баченням бажаного результату, проте дійсність не обов'язково має бути об'єктивною. Їй достатньо бути прийнятною та бажаною. Підтвердженням цієї позиції є світ соціальних симуляцій, наявний у постмодерновому суспільстві.

Креативність сподівань залежить від простору, в якому вони формуються. Ч. Лендрі бачив у креативному просторі дуалізм інфраструктурних форм. Жорстку інфраструктуру – мережу будівель та організацій, та м'яку інфраструктуру – систему співробітництва і соціальних мереж [8, с. 198]. Новації у проектуванні майбутнього полягають у створенні метарівня кращого функціонування жорсткої інфраструктури за допомогою інструментів, які наявні у м'якій.

У проектуванні майбутнього по-різному розкриваються творчі генії та посередності. Ф. Шеллінг говорить, що є «..чудовий німецький вираз «здатність уявлення» (Einbildungskraft), яка означає, власне, здатність возз'єднання, на якій насправді базується будь-яка творчість» [12, с. 85]. Отже, геніальність полягає у можливості ефективного поєднання жорсткої та м'якої інфраструктури майбутнього існування, що значно допомагає в розробці креативних сподівань. Уміння уявляти є набутиим та дозволяє здійснити перехід від перебування до перетворення соціальної інфраструктури.

Зазначимо, що і прийняття, і перетворення простору життєдіяльності є підґрунтям для створення сподівань, які мають власні вектори розвитку, що різняться відхиленням від прийнятного сценарію майбутнього. Для осмислення

розбіжності необхідно встановити різницю між конформізмом та комфортністю, які позначають добровільність у прийнятті теперішнього та прийдешнього. Рівень власної волі у прийнятті буття далекий від творчої активності людини щодо його перетворення. Креативність постає запереченням конформізму і комфортності, що обумовлює відхід від наявних сподівань. Крім того, відбувається вихід на межу існування жорсткої та м'якої інфраструктури, де з'являються як змістовні проєкції майбутнього, так і порожні симуляції буття.

Аналіз креативних проєкцій прийдешнього налаштовує нас на пошук межі прийняття наявного буття. Якщо креативність є відхиленням, то навіщо відхилятися від життя, яке тебе повністю влаштовує. Відомо, що багато винахідників працювали у складних життєвих умовах, великі науковці та митці походили з тиранічних країн, а багато унікальних продуктів розроблялись у компаніях з жорстким організаційним кліматом. Тобто людині, на відміну від солов'я, краще творити у клітці. Проте завжди залишається питання про межу тиску на творчу особистість, тому що її сподівання та творча енергія можуть бути спрямовані на руйнацію системи обмежень.

Якщо ми звернемося не до обмежувачів, а до детермінант майбутнього існування, то вийде, що людина перетворює соціальну інфраструктуру на свій лад, виходячи з бажання нескінченності життя. Цей стан дає людині «повноваження» формувати свою життєдіяльність так, як вона її усвідомлює. Відповідно, жорстка та м'яка інфраструктури підпадають під вплив свободи творчості автора картини перспективного існування, розвиваються і обмежуються нею.

Брати Стругацькі стверджували, що «складно бути богом». Це правильне твердження, тому що тільки Бог зміг зробити життя з нічого. Людина має займатись творчістю, виходячи з наявної інфраструктури життєдіяльності, що наводить на думку про наявність меж креативності. Вони визначаються появою бажання зруйнувати створене раніше, як непридатне для використання.

Наявна соціальна інфраструктура відображає вектор розвитку майбутнього людського існування, який заклали її творці. Це сподівання, які втілюються у просторі життєдіяльності та спрямовують розвиток людини. К. Дей розкриває зміст опредмечення сподівань в архітектурі: «Одухотворення може поступово проникати в споруду по мірі того, як вона отримує плоть, переводить її у задум, проєкт, конструктивну схему, будівельний процес та сприяє обжитості» [4,

с. 146]. Одухотворення корелюється із задумом архітектора, який побачив фактичне майбутнє через форму своєї споруди та сприяв організації мешканців своєю творчістю. Воно з'єднує жорстку та м'яку інфраструктуру при створенні сподівання на основі креативного бачення прийдешнього розвитку подій у соціальному просторі.

Разом з цим, «зadання векторів» творчості може бути і шкідливим для забезпечення якості подальшого існування. М. Реріх критикує уніфікацію креативного перетворення простору життєдіяльності в Індії. На його думку: «Якщо немає архітекторів, дайте митцю розробити ідею, але розвивайте її з гармонії народної свідомості з характером природи. Неможна сплюндрувати весь світ одним казенним бунгалом» [9, с. 90]. Виходячи з цього твердження, креативні сподівання мають виходити зі специфіки простору, де вони імовірно будуть реалізовані у соціальній інфраструктурі.

Дискусія з приводу організації простору майбутнього та напрямків креативної діяльності людини має коріння у боротьбі за кращі умови існування, що є кінцевою метою автора сподівання. Вона визначає вектор прикладення подальшої креативної активності людини між поверненням до природного стану життєдіяльності та альянсом людини зі штучним інтелектом. Цікаво, що бажання продовження комфортного існування одночасно тягне людину до творчості щодо удосконалення всього на світі, а також до занурення в природне середовище.

Неможливість розв'язати це протиріччя, скоріш за все, призведе до винесення біоніки за межі дискусії, що зробить її шаблоном для проєктування майбутнього. Це можна пояснити прийняттям незворотного, яке відображається у домінантному тренді людського розвитку. Так, «Wi-Fi дерева» можуть здатися вульгарними для борця за екологію, але вони є часткою «екосистеми» сучасного міста, яка необхідна для життя людини.

Разом з цим необхідно переосмислити питання про визначення людини. До якої міри синтез людської істоти та техніки може вважатись людиною? Якщо машина зможе формулювати раціональні сподівання, то критерієм подібної приналежності залишаться людяність та конструктивний вплив на навколишній світ.

Нові біонічні конструкції є одухотворенням перетвореного, що включає подвійне опредмечення людини у вигляді результатів свого творіння та значних конструктивних змін у процесі життєдіяльності. Майбутнє стає більш зрозумілим, але цінність сподівань як опори для

зустрічі з несподіванкою значно знижується. Вказане одухотворення відбувається через заперечення другої природи та виходу на інформаційний рівень проектної діяльності. Відповідно, креативні сподівання є автономним продуктом творчої активності людини, який представляє альтернативний варіант прийдешнього, заснованого на перетворенні форми і змісту суб'єкта життєдіяльності.

Окрім розширення перспектив біоніки, у дослідженні проектування майбутнього є ще один важливий аспект. Аналіз креативності сподівання ставить питання щодо організації креативності, оскільки фактично це спроба впорядкувати хаос. Р. Флоріда наголошує: «Найбільш серйозною проблемою з усіх, що ставить перед нами епоха, є постійний конфлікт між креативністю та організацією. Креативний процес має не тільки індивідуальний, а й громадський характер, тому без деяких форм організації не обійтись. Проте елементи організації можуть паралізувати креативність, що інколи і відбувається» [10, с. 35]. Для того щоб подолати цей «параліч» треба визнати, що фактично допустимою мірою втручання у творення проєкції майбутнього є інтенція на бажаний результат, безпечний та корисний для всіх.

Сподівання є стандартом для ефективної організації перспективи, упорядкуванням невизначеності за суб'єктивним вподобанням. Креативні сподівання не підходять під будь-яку наявну норму існування. Вони задають нове бачення життя та його наповнення, що з часом входить до складу домінуючого шаблону проектування. Отже, креативні сподівання є першоджерелом трансформації майбутнього, яке «освітлює» своїми помилками шлях для інших учасників перспективних суспільних відносин.

Креативність як складова проектування майбутнього передбачає вписування «свого» бачення в наявний соціальний ландшафт та трансформацію «чужої» соціальної конструкції на власний лад. М. Баскар порівнює двох «завойовників» із креативного та творчого середовища, які зробили власний суб'єктивний погляд об'єктивною тенденцією. Він пише: «Джобс, як і Бетховен, у пошуках новизни заперечував компроміси. Його не цікавили фокус-групи та маркетингові дослідження, так як і Бетховен не писав музику, намагаючись догодити смакам якогось обережного покровителя. Обидва гнули світ під себе. За це ми їх і любимо» [1, с. 64]. Отже, людина як частка соціального світу може не просто змінювати вектор його розвитку, а й трансформувати

простір життєдіяльності, задаючи нові форми та змісти суспільної взаємодії, що відбувається в процесі реалізації творчого натхнення.

Ці творці є глашатаями оновлених соціальних сподівань, що відображають їх суб'єктивне бачення майбутнього існування суспільства. Подібна об'єктивна зазначених проєкцій є переходом від якісного переосмислення прийдешнього до кількісного калькування бажаного життя.

Сучасне розуміння креативності пропонує щось середнє. Вона розглядається як вміння підлаштовувати власне суб'єктивне бачення про майбутнє до флуктуацій навколишнього світу, а також і організувати подібні процеси в перспективі. Відповідно, виходить синергія креативності, коли цілі і частка взаємодіють одна з одним у рамках жорсткої та м'якої інфраструктури суспільства.

Одним із напрямків аналізу управління креативністю є висвітлення роботи кураторів у художньому мистецтві та поетичній творчості. Ф. Хук описує в своїй роботі те, як А. Воллар спрямовував творчі пошуки підконтрольних митців за рахунок замовлення картин і надання командировок з «виробничими завданнями» [11]. Для світу сподівань умовними кураторами є інститути вільного ринку та суспільної моралі, які замовляють моделі перспективної поведінки учасників суспільних відносин.

Якщо звернути увагу на складність стосунків митців з кураторами та спертись на думку про творчість як вихід за рамки, то подібні дії виступають лімітами для активності неординарної та обдарованої людини. Виходом для творчого прошарку населення є ідея М. Баскара. Він пише: «Кураторська робота більше не спрямована на інших, як дія або призначення, вона – інтеріоризувалась» [1, с. 299]. Самокураторство є запорукою успіху і для творців сподівань, які можуть подолати зовнішній супротив за принципом «Білі починають і виграють».

Звернемось до аналізу процесуальної складової креативної роботи проєктанта. Розробка сподівань-новацій спрямована на вирішення контроверсії між жорсткою та м'якою інфраструктурою, а інколи на їх повну перебудову. В акті творення майбутнього формуються проєкції-аберації, автори яких бачать прийдешнє у відмінному ракурсі, який відрізняється від того, що потенційно може бути в перспективі.

Знаходячись поза інфраструктурою, ці автори є джерелом для розвитку нової реальності, яка відображається у переосмисленні процесів матеріального та духовного виробництва. Роз-

робка креативних сподівань перебуває на межі комфорту та безпеки для їх «авторів» та «читачів», а також на межі законності для реалізації у соціальному просторі.

При розгляді креативних соціальних сподівань необхідно звернути увагу на співвідношення еволюції та інволюції в цьому процесі. Важливою умовою для схвалення креативних сподівань є всебічне охоплення учасників суспільних відносин еволюційними змінами. Якщо еволюційні зміни одного учасника суспільних відносин передбачені за рахунок інволюції іншого, то таку ситуацію можна назвати плануванням футуристичного криміналу. Відтак, творча проєкція майбутнього має завжди пропонувати «Щастя для всіх» для того, щоб перспективні зміни соціального простору відбувались і наближали бажане майбутнє.

Разом з цим креативність у перетворенні соціального простору носить революційний характер, що передбачає незворотні зміни життя учасників проєкції майбутнього. Творчий підхід до розбудови майбутнього знімає необхідність погодження проєкції бажаного із спільнотою-адресатом, що обумовлює можливість кардинальних змін інфраструктури соціального простору. Відповідно, креативні сподівання мають суб'єкт-об'єктний характер та визначають майбутнє за домінуючим вектором суспільного розвитку. Зазначена революційність у проєкції несе ідеальний образ подальшого існування, який відрізняється від свого практичного відображення тим, що соціальна практика розвивається варіативно стосовно прикладення зусиль для кращого існування в перспективі.

Висновки. Підбиваючи підсумки нашої наукової роботи необхідно зазначити, що сподівання є продуктом, який виникає до опредмечення бажаного та передбачає перспективну реорганізацію життя учасника суспільних відносин на його засадах. При цьому креативними сподіваннями можуть вважатись усі суб'єктивні проєкції майбутнього незалежно від темпорального вектору, оскільки вони пропонують бачення, яке відрізняється від процесів, що об'єктивно існують у соціальному просторі.

Суспільні точки неповернення кристалізуються у прообразах бажаних перетворень на рівні інтерсуб'єктності, що відображається у надбаннях творців, митців та поетів. Переламні періоди розвитку суспільства підтримуються креативними сподіваннями у вигляді творчого переосмислення майбутньої реальності, яке

складає культурну карту подальшого розвитку.

Креативні сподівання виступають аберациями, які пропонують інакший проєкт майбутнього існування, який може стати джерелом розбудови соціального простору або перспективною девіацією, що піддається суспільно-державному переслідуванню. Критерієм безпечності творчого підходу до трансформації майбутнього є врахування інтересів усіх членів суспільних відносин. Засобом досягнення цього соціального стану є підтримка діалогового проєктування як методу створення збалансованих креативних сподівань.

Імпульсом для розвитку соціальних перетворень виступає анархізм як відповідь на неможливість реалізації бажаного в перспективі. Зародившись у м'якій інфраструктурі, він народжує сподівання, здатні змінити весь перебіг подальших подій суспільного життя. Анархізм інкарнує незворотні зміни у соціальному просторі, які пов'язані з назрілою необхідністю використання творчої інаковості як актуальної норми подальшої суспільної взаємодії. Цей напрямок актуалізується з погіршенням суперечностей між основними учасниками сподівання та їх баченням подальшого існування. Проте креативність в організації суспільного життя можлива тільки за рахунок зняття диспропорцій соціальної перспективи.

Зазначені сподівання спрямовані на вирішення темпоральних суперечностей між жорсткою та м'якою інфраструктурою, що передбачає створення місця для життя, яке відповідає всім вимогам суб'єктів майбутніх суспільних відносин. Для цього використовується одухотворення як прояв подвійного опредмечення, який надає наявній інфраструктурі ознак бажаного стану подальшого існування. Авторське сподівання доповнюється змістовними елементами інших учасників суспільних відносин, що робить їх рівними співучасниками майбутніх соціальних змін.

Креативність у реалізації сподівань виконує роль прецесії, яка задає оновлення для форми та змісту соціальної інфраструктури. Перенесення центру подальшого життя людини до суб'єктивної картини майбутнього є проявом самокураторства. Креативний підхід до переосмислення співіснування в суспільстві є проявом творчого анархізму, який сприяє еволюційному розвитку соціального простору. Суперечність між інаковістю та стандартністю при створенні проєкцій майбутнього вирішується за рахунок гармонізації наявної творчої взаємодії, яка впливає на конструктивність майбутніх соціальних перетворень.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Баскар М. Принцип кураторства. Роль выбора в эпоху переизбытка. – Москва: Ад Миргинем Пресс, 2017. – 360 с.
2. Бусел В. Т. Креативність // Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і головний ред. В.Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 583.
3. Гайдено П. П. Творчество // Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – Москва : Сов. энциклопедия, 1983. – С. 670.
4. Дэй К. Места, где обитает душа: Архитектура и среда как лечебное средство / пер. с англ. В.Л. Глазычева. – Москва : Издательство «Ладья», 2000. – 280 с.
5. Кропоткин П.А. Записки революционера. – Москва: Моск. рабочий, 1988. – 544 с.
6. Савіано Р. Гоморра / пер. з англ. В.К. Горбатська; худож.-оформлювач О.М. Артеменко. – Харків: Фоліо, 2010. – 447 с.
7. Лысенко О. В. Экология творчества: креативное и деструктивное творчество // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія: Філософія, психологія, педагогіка. – 2009. – № 2 (26). – С. 74-79.
8. Лэндри Ч. Креативный город / пер. с англ. – Москва : Издательский дом «Классика - XXI», 2006. – 399 с.
9. Рерих Н. Шамбала. Сердце Азии. – Санкт-Петербург : Азбука, 2016. – 228 с.
10. Флорида Р. Креативный класс : люди, которые меняют будущее / пер. с англ. – Москва : Издательский дом «Классика - XXI», 2007. – 421 с.
11. Хук Ф. Галерея аферистов: история искусства и тех, кто его продает. – Москва: Азбука, 2018. – 464 с.
12. Шеллинг Ф. Философия искусства. – Москва : «Мысль», 1966. – 496 с.

REFERENCES

1. Baskar, M. (2017). *Printsyp kuratorstva. Rol vyibora v epohu pereizbyitka [The principle of supervision. The role of choice in the era of oversupply]*. Moscow: Ad Mirginem Press [in Russian].
2. Busel, V.T. (2005). *Kreatyvnist [Creativity]*. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv ; Irpin : VTF “Perun”, 583 [in Ukrainian].
3. Gaydenko, P.P. (1983). *Tvorchestvo [Creativity]*. *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar*. Moscow: Sov. Entsiklopediya, 670 [in Russian].
4. Dey, K. (2000). *Mesta, gde obitaet dusha: Arhitektura i sreda kak lechebnoe sredstvo [Places where soul lives: Architecture and environment as a remedy]*. Moscow : Izdatelstvo “Ladya” [in Russian].
5. Kropotkin, P.A. (1988). *Zapiski revolyutsionera [Notes of the revolutionary]*. Moscow: Mosk. rabochiy [in Russian].
6. Saviano, R. (2010). *Homorra [Gomorra]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
7. Lyisenko, O.V. (2009). *Ekologiya tvorchestva: kreativnoe i destruktivnoe tvorchestvo [Ecology of creativity: creative and destructive creativity]*. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy “Kyivskiy politekhnichnyi instytut”*. *Seriia: Filosofiia, psykholohiia, pedahohika*, 2 (26), 74-79 [in Russian].
8. Lendri, Ch. (2006). *Kreativnyi gorod*. [Creative city]. Moscow: Izdatelskiy dom “Klassika – XXI” [in Russian].
9. Rerih, N. (2016). *Shambala. Serdtse Azii [Shambala. The heart of Asia.]*. Sankt-Peterburg : Azbuka [in Russian].
10. Florida, R. (2007). *Kreativnyy klass: lyudi, kotoryye menyayut budushcheye [Creative class: people who change the future]*. Moscow: Izdatel’skiy dom “Klassika – XXI” [in Russian].
11. Khuk, F. (2018). *Galereya aferistov: istoriya iskusstva i tekh, kto yego prodayet [Gallery of speculators: the history of art and those who sell it]*. Moscow: Azbuka [in Russian].
12. Shelling, F. (1966). *Filosofiya iskusstva [Philosophy of Art]*. Moscow: “Mysl” [in Russian].

Масюк Олег Петрович

Кандидат філософських наук, доцент
Запорізький національний університет
69600, Запоріжжя, вул. Жуковського, 66

Masiuk Oleh

Ph.D. of Philosophical Sciences, Assoc. Prof.
Zaporizhzhya National University
66, Zhukovsky str, Zaporozhye, 69600, Ukraine

Email: olegpm16@gmail.com

Цитування: Масюк О. П. Креативне сподівання як засіб для соціальних перетворень / О. П. Масюк // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 8. – С. 14-21.

Citation: Masiuk, O.P. (2019). *Kreatyvne spodivannia yak zasib dlia sotsialnykh peretvoren [Creative hope as a tool for social change]*. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (8), 14-21.

Стаття надійшла / Article arrived: 08.07.2019

Схвалено до друку / Accepted: 09.08.2019

Червоний терор проти меншовицької опозиції на Катеринославщині початку 1920-х років

Валентин Іваненко, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті на прикладі Катеринославщини, як одного з найбільших регіонів України, розглядаються витоки, динаміка та деякі місцеві особливості репресивної політики і практики більшовиків щодо своїх колишніх однопартійців й соратників у боротьбі із царським самодержавством – соціал-демократів (меншовиків) – на початку 1920-х рр. Наголошується, що висвітлення цієї теми дозволяє глибше і повніше осягнути причинно-наслідкові картини червоного наступу проти опозиціонерів усіх течій та забарвлень тієї пори як найрадикальнішого й вельми жорстокого інструмента витіснення їх з орбіти суспільно-політичного життя, утвердження більшовицької монополії на державну владу та управління в радянській країні. Простежується еволюція тактики більшовиків щодо меншовиків та інших опозиційних сил з кінця Громадянської війни до початкових кроків у здійсненні нової економічної політики – від обмеженого доступу до участі у виборах рад, профспілковому та кооперативному русі до відкритого терору й фізичного знищення соціал-демократичної еліти. На підставі аналітичного осмислення конкретного історичного фактажу зроблено обґрунтований висновок про те, що з придушенням есерівської та меншовицької опозиції РКП(б) позбулася останніх організованих проявів багатопартійності, політичної конкуренції і зрештою встановила одноосібний політичний режим тоталітарного типу, своє монопольне право на формування та здійснення державної політики відповідно до стратегії будівництва «омріяного майбутнього» – комуністичного суспільства. Реальної альтернативи такому перебігу подій та їх кінцевому результату тоді апіорі не могло бути й ідеологічно, оскільки йшлося про відкрите протистояння занадто різних підходів до організації нового суспільного устрою, по суті, двох полярних ідеологічних концепцій – диктатури правлячої (державної) партії і революційної демократії.

Ключові слова: Катеринославщина, Україна, більшовики, меншовики, соціал-демократія, політика, ідеологія, репресії, терор

Red Terror Against Menshovyks' Opposition in Katerynoslav Region at the Beginning of the 1920s.

Valentyn Ivanenko, Oles Honchar Dnipro National University

In the article on the example of Katerynoslav Region as one of the largest regions of Ukraine the starting points, dynamics and some regional peculiarities of policy of repression and Bolshevyk's policy as for their ex-fellow-party members and fellows in arms in fight against monarchy – social democrats (Menshovyks) at the beginning of the 1920s are scrutinized. It is stated that the scrutinizing of the given topic gives a chance to understand deeper and in details reasons and consequences of red advance against oppositionists of different directions of that period as the most radical and rather harsh instrument of their pushing out of social-political life, establishment of Bolshevyks' monopoly on the state power and governing the soviet state. Evolution of Bolshevyks' tactics as for Menshovyks and their oppositional powers starting from the end of Civil War to the beginning of new economic policy maintenance – without limited excess to the participation in Radas elections, trade union and cooperation stream to the open terror and physical extirpation of social-democratic elite is demonstrated. On the basis of analytical thinking over of definite historic facts the grounded conclusion is made. It concerns the fact that together with the oppression of Social-revolutionary and Menshovyks' opposition Soviet Communist Party lost its last organized manifestation of multiparty political system, political competition and set one-person political regime of totalitarian type, monopoly right to form and govern state policy as for the strategy of «happy future» building – a communist society. Ideologically there was no real alternative to such actions and their final result as well because it meant open opposition of too different approaches to the organization of new social order, of two opposite ideological conceptions – dictatorship of ruling (state) party and revolutionary democracy.

Keywords: Katerynoslav Region, Ukraine, Bolshovyks, Menshovyks, social democracy, policy, ideology, repressions, terror

Красный террор против меньшевистской оппозиции на Екатеринославщине начала 1920-х годов

Валентин Валентин, Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

В статье на примере Екатеринославщины, как одного из крупнейших регионов Украины, рассматриваются истоки, динамика и некоторые местные особенности репрессивной политики и практики большевиков по отношению к своим бывшим однопартийцам и соратникам по борьбе с царским самодержавием – социал-демократам (меньшевикам) – в начале 1920-х годов. Подчеркивается, что освещение этой темы позволяет глубже и полнее познать причинно-следственные картины красного наступления против оппозиционеров всех течений и цветов той поры как самого радикального и весьма жестокого инструмента вытеснения их с орбиты общественно-политической жизни, утверждения большевистской монополии на государственную власть и управление в советской стране. Прослеживается эволюция тактики большевиков касательно меньшевиков и других оппозиционных сил с конца Гражданской войны до начальных шагов в осуществлении новой экономической политики – от ограниченного доступа к участию в выборах советов, профсоюзном и кооперативном движении до открытого террора и физического уничтожения социал-демократической элиты. На основании аналитического осмысления конкретного исторического факта сделан обоснованный вывод о том, что с подавлением эсеровской и меньшевистской оппозиции РКП(б) избавилась от последних организованных проявлений многопартийности, политической конкуренции и в итоге установила односторонний политический режим тоталитарного типа, свое монопольное право на формирование и осуществление государственной политики в соответствии со стратегией строительства «мечты будущего» – коммунистического общества. Реальной альтернативы такому развитию событий и их конечному результату тогда априори не могло быть и идеологически, поскольку речь шла об открытом противостоянии слишком различных подходов к организации нового общественного строя, по существу, двух полярных идеологических концепций – диктатуры правящей (государственной) партии и революционной демократии.

Ключевые слова: *Екатеринославщина, Украина, большевики, меньшевики, социал-демократия, политика, идеология, репрессии, террор*

Постановка проблеми

Однією з прикметних й цілком закономірних тенденцій функціонування української історичної науки в сучасних умовах є, як відомо, невідомо зростаюча динаміка розвитку та збагачення її регіональної компоненти, розширення тематичного поля і масштабів пізнання минулого на рівні окремих міст, сіл, районів, областей, їхніх осередків соціально-економічного, політико-громадського, управлінського, гуманітарного та іншого призначення. Неабияк цьому сприяє ухвалення та реалізація низки цільових загальнодержавних програм у галузі всеохоплюючого переосмислення з якісно нових теоретико-методологічних позицій радянської епохи, й передусім її політичного стрижня – феномена і генези компартійного тоталітаризму, його причинно-наслідкових картин та особливостей прояву на різних етапах і в різних регіонах.

У даному контексті цікавим і вельми актуальним уявляється звернення до першовитоків формування та здійснення репресивної політики більшовицького режиму щодо інших політичних партій і організацій, зокрема, колишніх союзників

по РСДРП – меншовиків, а також ідейної дискредитації опозиційних течій у лавах самих більшовиків упродовж 1920-х рр.

Метою статті, власне, і є висвітлення даного питання на прикладі Катеринославщини, де достатньо виразно простежувались як загальнополітичні тенденції та інструменти червоного наступу на опозиціонерів тієї пори, так і специфічні регіональні особливості.

Огляд досліджень і публікацій

Окреслена проблема давно привертає увагу дослідників як в Україні, так і на пострадянському просторі загалом, віддзеркалюючи їхній незатухаючий інтерес у прагненні якомога повніше пізнати й збагнути феномен і основоположні застави однопартійної політичної системи з іманентно властивою їй компонентою насилля, сформованої більшовиками після приходу до влади на уламках Російської імперії. У науковому дискурсі різні аспекти репресивної практики останніх щодо своїх ідейних противників з політичного сегменту не більшовицької орієнтації активно вивчали й мають серйозні напрацювання в означеній тематиці київські дослідники О. Бажан,

С. Білоконь, С. Кульчицький, Р. Подкур, Ю. Шаповал, дніпропетровці Д. Архірейський, А. Голуб, Р. Терещенко, В. Ченцов, донеччани О. Бут і В. Нікольський, миколаївський вчений М. Шитюк та ін.

Здебільшого всі вони свої наукові студії здійснювали чи продовжують здійснювати в межах загальнодержавної програми «Реабілітовані історією», у ході реалізації якої намагалися, за словами її ініціатора, творця і багаторічного керівника, патріарха української історичної науки академіка П. Тронька, «не просто глибоко осмислювати і проаналізувати негативні явища в історії України, а й опрацювати пропозиції до керівних державних органів про увічнення світлої пам'яті невинно репресованих. Не менш важливо дослідити, ввести в науковий обіг, оприлюднити досі невідомі документи про наміри і діяння вищого політичного керівництва, органів вищого державного управління, колишніх спеціальних служб і тим самим відкрити можливості для наукового вивчення і узагальнення проблем, пов'язаних з зародженням і функціонуванням тоталітарної системи» [10, с. 5].

Зрештою, попри вагомі дослідницькі здобутки в аналітичній реконструкції проблеми ліквідації каральними органами більшовиків політичних опонентів, зокрема, своїх колишніх однопартійців – соціал-демократів (меншовиків), ці сюжети потребують додаткових зусиль науковців із залученням нових масивів маловідомих (переважно архівних) джерел й, насамперед, на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу

З установленням радянської влади на території України всі не комуністичні партії будь-якого спрямування як небажані конкуренти більшовиків оголошувалися контрреволюційними й підлягали ліквідації. Одних змусили заявити про саморозпуск, іншим просто було відмовлено в легалізації. Щодо тих же, хто ослухався і чинив щонайменший опір новій владі, розгорнулися масштабні репресії з метою остаточного їх усунення з авансцени суспільно-політичного життя республіки.

При цьому з особливим страхом, наголошує наш авторитетний історик С. Кульчицький, більшовики ставилися до колишніх соратників по партії. «Меншовики – це найгірші вороги соціалізму, – зазначав В. Ленін, – бо вони одягаються в пролетарську шкуру» [7, с. 164]. Такий оціночний вердикт, по суті, й визначив їхню подальшу долю. На початку 1920 р. в Україні прокотила-

ся хвиля судових процесів над функціонерами РСДРП, яких звинувачували у співробітництві з денікінцями. Найчастіше до суду потрапляли профспілкові активісти, які користувалися неабияким авторитетом серед робітництва, намагаючись за всіх режимів відстоювати їхні інтереси. Така доля спіткала, зокрема, представників і керівного ядра профспілкових організацій Києва, Катеринослава, Полтави, Волині, Донбасу [5, с. 11]. Внаслідок переслідувань і погроз припинила існування газета «Наш голос» – орган Головного комітету РСДРП в Україні. Улітку 1920 р. за ґратами опинились меншовицькі діячі у Катеринославі, Києві, Кременчуці, Одесі та інших містах [9, с. 252]. У серпні заарештувати й делегатів Всеукраїнської конференції РСДРП, частину яких, однак, через брак доказової бази обвинувачення довелося звільнити, а решту вислали за межі України, у Грузію (де, до речі, у цей час при владі були соціал-демократи) або ізолювали в концтаборах.

Відтак меншовицькі осередки в українських містах зазнали серйозних втрат, проте повністю розгромити їх не вдалося [6, с. 147]. Організації РСДРП, у яких на початок 1921 р. налічувалося 1288 членів, збереглися в частині губернських і промислових центрів, зокрема у Катеринославі.

У звіті катеринославської «надзвичайки» за 1920-1921 рр. йшлося: «Найбільшою і найзначнішою антикомуністичною організацією на Катеринославщині слід уважати місцеву організацію меншовиків (РСДРП), яка нараховує близько 125-ти членів, та, окрім того, має повітові організації, які хоча й нечисленні, але загалом нараховують ще близько 50 членів... Вплив меншовиків зберігається, головним чином, у профспілках друкарів, металістів, харчовиків і частково у деревообробників та ін. Один час меншовики мали свою більшість у правліннях вищеназваних профспілок, і навіть головою спілки металістів був меншовик». І далі: «меншовики поводили себе досить нахабно, виступали на усіх зборах громадського характеру, де зазвичай нападали на політику Радвлади і компартії. Злій критиці з боку меншовиків піддавалася наша продовольча і економічна політика, «диктатура» компартії і централізм». Крім того, вони «вимагали свободи слова, друку для усіх соціалістичних партій, ратували за єдиний соціалістичний фронт тощо» [10, с. 77].

Скориставшись повстанням моряків у Кронштадті на початку березня 1921 р., більшовицьке керівництво звинуватило меншовиків у підбурюванні повстанців і розпочало відкритий терор проти соціал-демократів. Виступаючи в ті дні на

Х з'їзді РКП(б), В. Ленін повчав партдержактив і каральні органи такою директивою: «Меншовикам і есерам, як відкритим, так і перефарбованим у безпартійних, місце в тюрмі». Водночас він погоджувався й на висилку інакодумців за межі країни як крайній захід: «Хай іде за кордон той, хто хоче пограти в парламентаризм, в учреділки, в безпартійні конференції» [8, с. 221].

Уже у дні роботи з'їзду розпочалися арешти соціал-демократів та есерів по всій Україні. Тільки у Катеринославі заарештували 113 із 175 членів РСДРП, загнавши решту фактично у підпілля. Однак, перебуваючи й на нелегальному становищі, вони як могли продовжували нерівну боротьбу, піддаючи нищівній критиці внутрішню політику більшовиків, вимагаючи гарантій вільного волевиявлення і розширення виборчого права на виборах до рад усіх категорій населення, забезпечення громадянських прав і свобод, відмови від терору, невтручання правлячої партії у справи державного управління тощо [6, с. 246].

Про масштаби репресій у той час зберіглося чимало свідчень, зокрема, скарга Головного комітету РСДРП по Україні і Харківського губкому до голови ВУЦВК Г. Петровського, де йшлося про небували у практиці радянської влади погроми соціал-демократичних організацій у першій половині березня 1921 р., про сотні арештованих, закриті партійні клуби. «Дійсною причиною нового всеросійського походу проти РСДРП, – акцентувалося в документі, – є бажання усунути з політичної арени соціал-демократію саме в той момент, коли для всіх з очевидністю виявляється крах економічної і, зокрема, продовольчої політики комуністичної партії, коли комуністична партія силою обставин змушена стати на шлях здійснення тих самих гасел, за які довго вже боролася і бореться соціал-демократія: на шлях угоди з селянством, заміни продрозверстки продподатком і допущення певної свободи обміну» [6, с. 147-148].

Вочевидь, все ж таки не без подібних впливів більшовицьке керівництво нарешті дедалі виразно відчувало руйнівну природу і катастрофічні наслідки воєнно-комуністичної моделі управління країною, усвідомлювало, що товарно-грошові відносини і ринок такі ж правомірні інструменти керування економікою, як і державне адміністрування, і поволі, крок за кроком, почали втілювати в життя есера-меншовицькі ідеї створення цілісної багатокладної економіки «змішаного» типу, у форматі так званого держкапіталізму, побудованого на засадах планового (державного) регулювання та ринкового стимулювання. Щоправда, при

явних перевагах адміністративній компоненті. Такий формат, власне, й був закладений у підвалини нової економічної політики, прийнятої навесні 1921 р. Х з'їздом РКП(б).

Парадокс, однак, полягав у тому, що і під час Громадянської війни, і в період переходу до непу правляча партія нав'язувала меншовикам своєрідну політичну гру: з одного боку, останні, за словами дніпровського дослідника В. Ченцова, «легально мали власні партійні установи, висували своїх кандидатів на виборах до місцевих рад, зустрічалися із зарубіжними делегаціями, проводили мітинги» [13, с. 293] і навіть брали участь у роботі всеросійських з'їздів рад та професійних спілок, а з іншого – їм повсякчас давали зрозуміти, що вони, як і інші «дрібнобуржуазні» партії, є «уламками старого світу» й тому не мають права на життя в соціалістичній радянській державі.

Цю тезу, зокрема, переконливо підтверджує підписаний невдовзі після кронштадтських подій секретарем ЦК КП(б)У Ф. Коном таємний циркуляр, в якому меншовики кваліфікувалися як «антантівські шпигуни», у зв'язку з чим кожен комуніст мав усіляко сприяти чекістам у викритті цих «масових ворогів» [3, ф. 1, оп. 1, спр. 13, арк. 107]. А 4 червня 1921 р. політбюро ЦК РКП(б), обговоривши питання про роботу меншовиків у робітничому середовищі, зобов'язало надзвичайні комісії в центрі та на місцях «посилити боротьбу проти меншовиків з огляду на активізацію їхньої контрреволюційної діяльності» [1, с. 515]. І вжитими владою заходами, як повідомляли, наприклад, катеринославські чекісти, «життя організацій (меншовиків – В.І.) майже повністю завмерло» [10, с. 78].

Напрошується цілком логічне запитання: що ж змушувало більшовиків, які після переходу до непу, здавалося б, взяли таки на озброєння у внутрішній політиці ключові ідеї та пропозиції меншовиків, ще запекліше, ніж раніше, переслідувати своїх колишніх соратників у боротьбі із самодержавством? Відповідь знаходимо в документах радянських спецслужб. Так, у донесеннях катеринославської НК наголошувалося, що меншовики, у цілому вітаючи запровадження непувської моделі управління країною, рекомендували владі «не зупинятися на півдорозі й іти якомога далі в цьому напрямку», «урівняти в правах робітників і селян», негайно провести демократизацію основ державного устрою, надати свободу слова, друку, зібрань без опіки комуністів, що, на думку соціал-демократів, дало б змогу, окрім цивілізованого вирішення суто внутрішніх проблем, нор-

малізувати взаємовідносини й торгівлю з капіталістичним світом, зняти дипломатичну і економічну блокаду країни Заходом. За інформацією чекістів, «меншовики наполягають на децентралізації промисловості й наданні права повної свободи торгових операцій із вільним вивозом; потім вони проповідують незалежність профспілок, розкрячення праці тощо. В усіх виступах меншовики намагаються довести, що зміна політики Радвлади викликана слабкістю, яку відчують комуністи, і намагаються підкреслити ідеологічні поразки, яких зазнали комуністи» [10, с. 78].

Схоже, саме в останньому пасажі процитованого документа криється ключ до розуміння змін у позиції більшовиків щодо своїх опонентів ще з часів революції. Адже вони могли, мабуть, щось пробачити їм, можливо, навіть і забагато, але тільки не заяви про слабкість більшовицької влади, тим паче її ідеологічної доктрини. До того ж посиленню репресій як проти меншовиків, так і всіх невдоволених діями нового керівного класу, сприяла затримка із початком практичного здійснення непу (переважно через масовий голод початку 20-х рр., продовження збройного протистояння з повстанством у багатьох регіонах республіки), оскільки з певністю можна говорити про його запровадження тут хіба що з 1923 р., а до цього, всупереч рішенням X з'їзду РКП(б) і декретам ВЦВК, в Україні фактично незмінною залишалась політика «воєнного комунізму» з усіма негативами й драматичними наслідками, що з неї випливали.

Враховуючи такий перебіг подій, меншовики, зі свого боку, хоч і перебували здебільшого в нелегальних умовах, тим не менш активізували агітаційну роботу в профспілках і на виробництві. Так, Головний комітет РСДРП випустив і поширив велику кількість агітматеріалів (листівок, відозв, резолюцій), зміст яких не потребує особливих коментарів: «Підсумки Жовтневої революції», «Кого треба судити, або До чергового погрому», «Під загрозою нових репресій» і т.п. А Харківський комітет видав два номери часопису «Соціал-демократ». Лейтмотивом більшості друкованих документів була пропаганда головної ідеї меншовиків, сутність якої, за словами їхнього лідера Ф. Дана, зводилася до необхідності адаптації (чи пристосування) радянської політичної надбудови до нового (непівського) економічного базису [13, с. 299].

Зрозуміло, зростання політичної активності залишків меншовицьких організацій, особливо з початку 1922 р., не могло не привернути підвищеної уваги захисників режиму. У березні щойно реформованими органами ДПУ були проведені

чергові арешти меншовиків в Україні з числа тих, кого не встигли чи не змогли в силу тих чи інших обставин взяти раніше. Лише у Катеринославі до в'язниці потрапили 24 члени РСДРП, 21-го з яких незабаром вислали за межі України [4, с. 64].

Нові репресивні акції влади проти соціал-демократів викликали у них абсолютно справедли-вий гнів і обурення, що засвідчує, приміром, відозва Катеринославського комітету від 1 квітня 1922 р. у відповідь на це беззаконня. У ній, зокрема, йшлося: «В чому причина мерзенної розправи? Соціал-демократи завжди стояли і будуть стояти на стороні інтересів катеринославського робітничого класу, ніколи не кидали робітникам обдурюючі обіцянки про негайне в цю ж мить народження у відсталій країні соціалізму. Вони завжди твердили про необхідність знищити гризню і чвари у власних лавах, про будівництво міцних робітничих профспілок і самостійної робітничої кооперації, в якій би не було партійного засилля і холопської залежності від бюрократичних органів держави. Соціал-демократи стоять за владу робітників і селян, вважаючи загибеллю для країни продовження терористичної партійної диктатури, вони вимагають політичної свободи, знищення безправ'я, без чого робітнича справа не може перемогти. Політична свобода для робітничого класу потрібна як повітря. Нагальний інтерес полягає в тому, щоб примусити комуністів піти на поступки в цьому питанні, як вони зробили в галузі економічній. Без політичної свободи республіка загине (підкреслено мною. – В.І.). Без неї робітничий клас і селянство будуть знову поневолені. Соціал-демократія вчить своїм прикладом робітничий клас, як невгамовною боротьбою і наполегливими вимогами здобувати політичну свободу» [12, с. 124].

Як видно, глибинні причини переслідувань меншовиків напряду були пов'язані з їхнім гостро критичним ставленням до політичної практики більшовицького режиму.

Разом з тим арешти значної кількості соціал-демократичних активістів в Україні у 1920-1921 рр. не призвели до повної ліквідації їхніх організацій та груп. У 1922 р. органи ДПУ повідомляли компартійну верхівку, що меншовики «значно зарухались і вже накреслили план завоювання кооперативного апарату» [13, с. 300]. При цьому особливе занепокоєння влади викликало зростання популярності меншовиків у трудових колективах промислових центрів України, таких, наприклад, як Харків і Катеринослав, де їх підтримували робітники швейної, шкіряної і поліграфічної галузей, регулярно отримуючи різноманітні

листівки, відозви РСДРП. Ще більше пожвавилися вони після того, як у жовтні 1922 р. Всеросійська нарада меншовиків запропонувала партійним осередкам на місцях взяти на озброєння тактику «розкладання» радянського ладу зсередини [2, с. 40].

З огляду на зростаючу активність меншовиків у профспілкових та кооперативних організаціях ЦК РКП(б) восени 1922 р. рекомендував партійним комітетам повсюди створювати в них так звані «бюро сприяння органам ДПУ», започаткованим раніше при радянських установах. У секретній телеграмі московського партійного центру більшовикам Катеринославщини від 10 жовтня 1922 р. чітко визначалися завдання таких «бюро сприяння» (взяття на облік есерів і меншовиків, спостереження за ними в установах, надання відповідної інформації чекістам тощо) [12, с. 127].

Інакше кажучи, своїми практичними кроками новоспечені «підручні» влади мали усіяло спонукати соціал-демократів до покаянь за антирадянську діяльність і виходу з партії, що й зробила частина меншовиків. З числа таких «відмовників» на союзному рівні було навіть утворене Бюро колишніх меншовиків як допоміжний орган ДПУ. Водночас продовжували «працювати» й силові інструменти тиску на них. Того ж 1922 р. у Києві відбувся гучний судовий процес у справі так званого «Південного центру». Пройшла підтримана владою Всеукраїнська конференція колишніх меншовиків, яка публічно заявила про розрив з меншовизмом і ліквідацію партії. Розпочався процес самоліквідації меншовицьких структур на місцях [11, с. 85].

У листопаді 1922 р. пленум Катеринославського губкому КП(б)У офіційно сповістив про повне згорання соціал-демократичного руху в краї [4, с. 66]. Але, як виявилось, не всіх вдалося примусити «замовчати». За рік, у листопаді 1923-го р., уцілілі від репресій катеринославські меншовики звернулися з відозвою до робітництва, в якій наголосили, що оскільки «більшовицька влада, неспроможна боротись з терором, засланнями і воскресінням найгірших методів царської охоранки з посиленням впливу соціал-демократів на робітничі маси, тепер удається до нечуваної авантюри – інсценування з'їзду колишніх меншовиків», російська соціал-демократія «з презирством відкидає огидну спробу комуністів обдурити робітничий клас» та закликає його до пильності, бо «Бюро колишніх меншовиків – допоміжний орган ДПУ», «лабораторія розшуку і шпигунства», а тому, «хто хоче залишитись ре-

волюціонером, хто відчуває в собі пролетарську і людську гідність – той з презирством затаврує цю чергову більшовицьку провокацію» [12, с. 134-135].

Врешті-решт наприкінці 1923-го – на початку 1924 р. катеринославські меншовики (як і представники інших регіонів), зазнавши нових репресій і серйозних кадрових втрат, фактично припинили свою політичну діяльність, відклавши її до кращих часів.

У тих же конкретних умовах кращим виходом для самих репресованих меншовиків була добровільно-примусова політична еміграція, що, правда, стосовно лише найбільш авторитетних із них. Інші ж, якщо офіційно не розкаялись і не погодились працювати в радянських установах, були приречені на заслання і подальше знищення в часи «великого терору».

Висновки

З придушенням есерівського і соціал-демократичного руху на початку 20-х рр. ХХ ст. більшовики позбулися останніх організованих проявів багатопартійності, політичної конкуренції, встановивши одноосібний політичний режим тоталітарного типу, своє монопольне право на формування та здійснення державної політики у руслі чергової «генеральної лінії» партії. Після їхньої перемоги у Громадянській війні взагалі не варто було й думати про те, що вони погодяться на реальне існування політичного плюралізму. Адже, наголошують автори шеститомної «Політичної історії України. ХХ століття», саме становище правлячої партії з усіма інститутами влади (уряд, армія, ВЧК-ГПУ, суд, преса, фінанси) давало більшовикам вирішальні переваги над іншими політичними силами.

Водночас багатопартійності апіорі не могло бути і з ідеологічної точки зору, оскільки занадто різними були підходи до політичного, економічного та ідеологічного устроїв суспільства. Йшлося, по суті, про протистояння двох діаметрально протилежних ідеологічних концепцій: диктатури правлячої (державної) партії і революційної демократії [11, с. 89]. І більшовики це чудово розуміли, допускаючи в системі своєї влади хіба що зовнішні (фасадні) атрибути демократії, аж ніяк не маючи наміру зробити їх дієвими інструментами політичної практики. Використовуючи політичний, ідеологічний і моральний тиск, прямі репресії і терор, вони зрештою досягли бажаної мети, а саме: успішно виконали завдання стратегічної ваги з ліквідації своїх політичних супротивників.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. В.И. Ленин и ВЧК. – Москва, 1987.
2. Гришин П.П. Меньшевики и Октябрьская революция. – Москва, 1932. – 40 с.
3. Державний архів Дніпропетровської області.
4. Іваненко В.В. Біль і звитяга: ХХ століття в українському вимірі / В.В. Іваненко. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2003. – 332 с.
5. Кокін С.А. Ліквідація більшовиками правоесерівської і меншовицької опозиції в Україні. 1920-1933 рр. / С.А. Кокін, О.М. Мовчан. – Київ, 1993.
6. Кульчицький С. Червоний виклик: Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. У 3 кн. / С Кульчицький. – Київ: Темпора, 2013. – Кн. 2. – 628 с.
7. Ленін В.І. VIII з'їзд РКП(б): Доповідь про партійну програму 19 березня 1919 р. / В.І. Ленін // Повне збір. тв. – Т. 38. – К., 1973. – 561 с.
8. Ленін В.І. Про продовольчий податок / В.І. Ленін // Повне збір. тв. – Т. 43. – К., 1974. – 528 с.
9. На защите революции: Из истории Всеукр. чрезвычайн. комис., 1917–1922 гг.: Сб. док. и материалов. – Киев: Политиздат Украины, 1971. – 392 с.
10. Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии с 1 января 1920 г. по 1 ноября 1921 г. – Днепропетровск, 1994. – 236 с.
11. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – Київ, 2003. – Т.3. – 448 с.
12. Реабілітовані історією. Дніпропетровська область: У 2 кн. – Дніпропетровськ: Монолит, 2009. – Кн. 1. – 880 с.
13. Ченцов В.В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки / В.В. Ченцов. – Тернопіль: Збруч, 2000. – 482 с.

REFERENCES

1. V.I.Lenin and All-Russian Special Commission for Combating Counter-revolution. (1987). Moscow [in Russian].
2. Grishyn, P.P. (1932). *Menshovys and October Revolution*. Moscow [in Russian].
3. State Archive of Dnipropetrovsk Oblast.
4. Ivanenko, V.V. (2003). *Pain and Sorrow: XX Century in Ukrainian Dimension*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
5. Kokin, S.A. (1993). *Bolshevyks' Elimination of Right-social-revolutionary and Menshovys' Opposition in Ukraine. 1920-1933*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kulchytskyi, S. (2013). *Red Challenge: History of Communism in Ukraine From its Start to the End*. (Vol. 2). Kyiv [in Ukrainian].
7. Lenin, V.I. (1973). VIII meeting of RCP: Speech on Party Program on March 19, 1919. Complete Works. (Vol. 43) [in Ukrainian].
8. Lenin, V.I. (1974). About Product Supply. Complete Works. (Vol. 43) [in Ukrainian].
9. *Defending Revolution*. (1971). Kyiv: Politizdat Ukrainy [in Russian].
10. Report of Yekaterinoslav Province Special Commission from January 1, 1920 to November 1921. (1994). Dnipropetrovsk [in Russian].
11. *Political History of Ukraine. XX century*. (2003). (Vol. 3). Kyiv [in Ukrainian].
12. *Rehabilitated by History. Dnipropetrovsk Oblast*. (Vol. 1). Dnipropetrovsk: Monolit [in Ukrainian].
13. Chentsov, V.V. (2000). *Political Repressions in Soviet Ukraine in the 20-es*. Ternopil: Zbrych [in Ukrainian].

Іваненко Валентин Васильович

Доктор історичних наук, професор
Дніпровський національний університет імені Олеся
Гончара
49000, Дніпро, Проспект Гагаріна, 27

Email: ivanenko_dnu@i.ua

Ivanenko Valentyn

Doctor of Historical Sciences, Full Prof.
Oles Honchar Dnipro National University
27, Gagarin Av, Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID: 0000-0002-4731-6702

Цитування: Іваненко В. В. Червоний терор проти меншовицької опозиції на Катеринославщині початку 1920-х років / В. В. Іваненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 8. – С.22-28.

Citation: Ivanenko, V.V. (2019). Chervonyi teror proty menshovyt'skoi opozyt'sii na Katerynoslavshchyni pochatku 1920-kh rokiv [Red Terror Against Menshovys' Opposition in Katerynoslav Region at the Beginning of the 1920s.]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (8), 22-28.

Стаття надійшла / Article arrived: 11.07.2019

Схвалено до друку / Accepted: 13.08.2019

The influence of the ascriptive statuses at the intensity of students' educational practices

Roman Borysov, Iryna Sheremet, V. N. Karazin Kharkiv National University

The article deals with the influence of the Ukrainian students' ascriptive statuses on the course of their professional socialization. There are students' status positions, educational dispositions and the content and focus of the educational process among the factors of professional socialization. The ascriptive statuses are considered as social indicators which may restrict the access of the students to the tertiary education. A number of ascriptive statuses, which may have the restrictive influence, are identified, among which are the sex, the economic and cultural capital of the family, place of living before the admission to higher education. It was listed the signs of student heterogeneity as a socio-demographic group. The education of students in higher education institutions is considered with the prism of acquiring the competences obtained as a result of the implementation of educational practices. The professional socialization is considered as the process of the acquisition of the professional competences during the process of the implementation of the educational practices. The notion of the professional practice is applied from the standpoint of P. Bourdieu's Constructivist Structuralism and is defined as routineized unconscious acts which are repeated in time and are aimed at the realization of the strategy of the achieving the goal within a certain sphere of social reality. The authors refer to the results of a quantitative survey of Ukrainian students to determine the degree of influence of ascriptive statuses on the process of professional socialization in universities. The relationship between the intensity of educational practices contributing to the learning process and academic achievement is analyzed. The existence and hierarchy of educational practices from the point of view of their effectiveness is identified and characterized. The conclusion is made that there is a significant impact of the set of the students' ascriptive statuses on the course of the professional socialization. As a result the cultural capital of a family of students has the highest "capital intensity" in comparison with other ascriptive statuses.

Keywords: *ascriptive statuses, higher education, professional socialization, educational practices, Constructivist Structuralism, student-centered education*

Вплив статусів припису на інтенсивність навчальної практики студентів

Роман Борисов, Ірина Шеремет, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті досліджується вплив аскриптивних статусів студентів на хід їхньої професійної соціалізації. Розглянуто ознаки гетерогенності студентства як соціально-демографічної групи. Автори розглядають аскриптивні статуси як соціальні ознаки, що можуть обмежувати доступ студентів до здобуття вищої освіти. Зазначається низка аскриптивних статусів, що можуть мати обмежувачий вплив, а саме: стать, економічний та культурний капітали сім'ї, місце проживання перед вступом до закладу вищої освіти. Серед чинників професійної соціалізації зазначаються статусні позиції студентів, освітні диспозиції, зміст і спрямованість навчального процесу. Навчання студентів у ЗВО розглядається крізь призму набуття компетентностей, які вони отримують унаслідок реалізації освітніх практик. Професійна соціалізація розглянута як процес набуття професійних компетентностей у процесі виконання освітніх практик. Поняття освітньої практики застосовується з позиції конструктивістського структуралізму П. Бурдьє та визначається як рутинізовані, неусвідомлені акти, що повторюються в часі, та спрямовані на реалізацію стратегій ціледосягнення у певній сфері соціальної дійсності. Визначення ступеню впливу аскриптивних статусів на процес професійної соціалізації у ЗВО автори здійснюють за допомогою результатів кількісного опитування українських студентів (дослідження проведено у 2014/2015 рр., усього опитано 797 студентів українських ЗВО та 417 студентів польських ЗВО). Проаналізовано зв'язок між інтенсивністю освітніх практик, що сприяє залученості до навчального процесу, та академічною успішністю. З'ясовано та схарактеризовано наявність ієрархії освітніх практик з позиції їхньої результативності. Автори доходять висновку щодо наявності залежності між аскриптивним статусним набором студентів та ступенем інтенсивності їхньої професійної соціалізації. Виявлено найбільшу «капіталомісткість» культурного капіталу сім'ї студентів порівняно з іншими їхніми аскриптивними статусами.

Ключові слова: *аскриптивні статуси, вища освіта, професійна соціалізація, освітні практики, конструктивістський структуралізм, студентоцентрована освіта*

Влияние атрибутивных статусов на интенсивность образовательной практики студентов

Роман Борисов, Ирина Шеремет, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

В статье исследуется влияние аскриптивных статусов студентов на их профессиональную социализацию. Рассмотрены признаки гетерогенности студенчества как социально-демографической группы. Авторы рассматривают аскриптивные статусы как социальные признаки, которые могут ограничивать доступ студентов к получению высшего образования. Отмечается ряд аскриптивных статусов, которые могут иметь ограничивающее влияние, а именно: пол, экономический и культурный капиталы семьи, место жительства перед поступлением в высшие учебные заведения. Среди факторов профессиональной социализации указываются статусные позиции студентов, образовательные диспозиции, содержание и направленность учебного процесса. Обучение студентов в вузах рассматривается сквозь призму приобретения компетенций, получаемых в результате реализации образовательных практик. Профессиональная социализация рассмотрена как процесс приобретения профессиональных компетенций в процессе выполнения образовательных практик. Понятие образовательной практики рассматривается с позиции конструктивистского структурализма П. Бурдьё и определяется как рутинизированные, неосознанные акты, повторяющиеся во времени, и направленные на реализацию стратегий целедостижения в определенной сфере социальной реальности. Авторы определяют степень влияния аскриптивных статусов на процесс профессиональной социализации в вузах на основании результатов количественного опроса украинских студентов (исследование проведено в 2014/2015 гг., всего опрошено 797 студентов украинских вузов и 417 студентов польских вузов). Проанализирована связь между интенсивностью образовательных практик, способствующей вовлеченности в учебный процесс, и академической успеваемостью. Выявлено и охарактеризовано наличие иерархии образовательных практик с позиции их результативности. Авторы приходят к выводу о наличии зависимости между набором аскриптивных статусов студентов и степенью интенсивности их профессиональной социализации. Обнаружена крупнейшая «капиталоёмкость» культурного капитала семьи студентов по сравнению с другими аскриптивными статусами.

Ключевые слова: аскриптивные статусы, высшее образование, профессиональная социализация, образовательные практики, конструктивистский структурализм, студентоцентрированное образование

Introduction

In conditions of the information society establishment, the requirements for the training specialists with higher education significantly changed. First of all, it is true for the training of the innovator who is able to implement in practice the knowledge got during the process of the education, to update the knowledge permanently, to define the priority of the tasks within the sphere of the professional activity, make decisions and take the responsibility of their implementation, to work in team etc. The content of a young person's educational activity changes within a higher education institution (hereinafter referred to as HEI). Not only the passive reproduction of information got during the classes is expected from a student, but also the ability to formulate an own trajectory of the cultural capital acquiring, which is the base of the professional competences. The nature of the education at general education schools in many cases determines the situation when a teacher is almost the only agent of the cultural capital, successfully incorporated

by students through the years of the studying at school. The studying at HEI requires a higher level of the engagement of the students in this process, especially under the establishment of the student-centered education.

The content and the intent of the educational process, the educational dispositions (value orientations, motivation for educational activity, professional and the status plans etc.) of students and their status positions, ascriptive in particular, are the important factors of the professional socialization. It must be noted that the community of students is replenished by people from different segments of the population, different towns etc., therefore they have the unequal access to the economic, cultural, social and other kinds of the capital. At the same time, the gradual reduction of the number of State-funded places at HEI, which provide the possibility to pursue higher education "for free", is taking place. This actualizes the studying of the question whether the ascriptive statuses impact the course of the professional socialization. From our point of

view, the ascriptive statuses should be considered as assigned social indicators, which influence the defining of actor's position in certain social fields of the society, regardless of which strategies are implemented and which practices are realized.

The theoretical-methodological underpinnings

The issue of the social, including ascriptive, statuses of a personality as the factor of the social stratification is covered in the research works of P. Blau, R. Bendiks, M. Weber, A. Gouldner, O. Danken, N. Kovalisko, O. Kutsenko, S. Makeev, G. Marshal, R. Linton, S. Lipset, O. Oksamitna, T. Parsons and other researchers. The differentiation of students by the separate ascriptive statuses is researched by a number of scientists, including sociologists, who turn to the study of the issues of the professional realization of a personality. However, the cumulative impact of the complex of the ascriptive statuses on the professional socialization of students still remains beyond the attention of researchers. The ascriptive statuses may both as restrict the results of certain actor's activities, as contribute to the enhancement of their effectiveness.

The purpose of the article is to define the impact of the ascriptive statuses of students on their educational practices. The "Students Of The Borderlands of the Central and East Europe: values, identity, life plans" sociological study is the empirical basis of the research. It was conducted by V. N. Karazin National University Department of Sociology (2014/2015 academic year, 797 Ukrainian students are interviewed, among them 508 are students of V. N. Karazin National University, 178 are students of Lesya Ukrainka Eastern European National University (Lutsk), 111 are students of Lutsk National Technical University and 417 are students of The University Of Zielona Góra (Poland); the leader of the study is Ph.D. in Sociology, professor L. Sokuryanska.

Must be noted, that after the implementation of External independent evaluation as the tool for measuring of the knowledge level, school leavers, who have different social origins, get the equal opportunity to enter an HEI. This fact, according to the authors and the implementors of the reforms, smooths out the possible impact of the economic capital of a family (which might be embodied, for example, in the corruption) on the chances for the entering. On the other hand, since families with different social and professional statuses possesses different volumes of the capitals (first of all, economic and cultural), as well as with regard to the uneven development of the infrastructure in

Ukraine, including the cultural and the educational ones, we believe the chances of the persons originating from different families to enter an HEI successfully are going to differ depending on their social positions.

Turning to the topic of the gender identity of young people, we note that the results of multi-year sociological studies show that girls are more motivated to study and demonstrate better academical performance, in comparison with young men. The traditional division on the students of the science and technology on one side, and arts on another is still actual by gender.

It is necessary to define the influence of the family on the worldview formation of a personality, including his or her social and professional plans, during the primary socialization. The starting opportunities and limits of a young person depend on the volume of the economic and social capital of his or her family, start with funds which are converted into a quality education within a specialized school, roll to the availability of the connections, which help to increase the chances of getting a desired social and professional status. In that regard, while researching a professional socialization, it is necessary to consider such characteristics of families' statuses, as the material conditions, the level of the parents' education and their place within the society's professional structure, the volume of the cultural capital. These status characteristics are ascriptive regarding to a student, because their availability do not depend on the actions of the actor.

Young people from different types of locality, from a village to a capital, enter the high school. The population, the sizes, the level of the urbanization and the infrastructure development in a certain locality define the level of the homogeneity of the local identity, a carrier of which each resident of the locality is. The local identity, in turn, determines the distribution of the set of norms and values. According to E. Durkheim, the more the division of labour is developed within a separate locality, the more functionally independent are the residents, the more often the manifestations of the organic solidarity can be seen within their relationships. While formulating the typology of the solidarity, E. Durkheim was guided by the relation between the retribute and the repressive norms, which are enshrined in legal and regulatory instruments. Thus, a society, in which the characteristics of the solidarity indicate the proximity to the mechanical type, is less inclined to allow visible, demonstrative

deviations from norms and values, which constitute its monoculture. In such a community (which is small and is constituted by a network of personal acquaintances), the function of the social control is of great importance. A person, who lives in a society, which is characterized by the corresponding type of the solidarity, is considered not so much as a personality, which has a subjectivity, but rather as an individual, who belongs to the territorial community, and his or her identity almost does not differ from the identity of the other residents of the locality [13]. However, the representatives of such communities are more self-sufficient in terms of economy, are able to provide themselves with the livelihood and they often form housekeepings, which lifecycle only inconsequentially depends on the external connections. The status of the resident of a locality is ascriptive and determinates the specificity of the possession of a volume of the economic and cultural capitals, as well as the results framework and the set of the dispositions, which are embodied in the hierarchy of values and the motivation to study and to acquire trades. It is also important to pay attention to the different level of the quality of secondary education. According to the results of the study “The Impact Of The Social And Economic Environment On The Learning Outcomes of the students (pupils) Of General Education School”, the results of External independent evaluation of students of urban schools are much better, in comparison with the rural students [18, p. 11].

While analyzing the educational practices of the students at HEI, it is important to keep in mind that we consider the process of the studying as a gradual absorption of a set of professional competencies. The British psychologist John Raven was one of the first among the researches who typologized the competencies and allocated the highly specialized knowledge, the substantive skills and the means of thinking and awareness of a person's own responsibility for his or her actions. The typology is based on the system of values and dispositions. We note that while providing the characteristic of the relation between the behavior and the motivation, J. Raven concludes that the relation is the result of the cooperation of such variables as “values, the components of competencies and social attitudes” [23, p. 261]. In our view, such allocation of the competencies is too narrow and does not provide systematic, since it contains the professional knowledge which belong to different specialties. Between such forms of knowledge, there is a lack of

so-called “bridges. In the result of the process of the professional socialization, which takes place during the studying, a student not only gets the professional knowledge and forms the understanding of in which cases they can be applied and in which cases their applying can be dangerous (which is embodied, e.g. in the Codes of Ethics for different professions, such as a physician, a journalist, a lawyer, a sociologist etc.), but also changes the worldview. That is, besides the professional socialization, the educational institutions perform the function of worldview formation. In the case of the long-lasting lack of the experience of the applying of the special knowledges, got by a specialist, the knowledges gradually become forgot. And the process of the forgetting is the more faster, the more differentiated and far the special knowledges are from the knowledges the person applies regularly, including the daily experience. Thus, one of the possible solutions of the issue of the forgetting the knowledges, which are not actualized because of these or those reasons, is the formation of their relationship with the aim of the integration into a holistic system. Metaphorically saying, the foundation, the skeleton, the insurgent junction of such system are those elements of knowledge which are the most general types of knowledge. So, the models of the competencies, identified by J. Raven, should be supplemented by those which include the wide erudition both as within a separate specialization, as within the culture in general.

The process of getting the competencies performs as the result of the educational practices realization, in the definition of which we are basing, first of all, on the theoretically-methodological concepts of P. Bourdieu's Constructivist Structuralism. According to the conception, the practices are defined as the routinized unconscious acts, which are repeated in time and are aimed at the realization of the strategy of the achieving the goal within a certain sphere of social reality. We note that the practices, as P. Bourdieu believes, are the result, on one hand, of the positions, which an agent takes through a set of personal social statuses, and of the dispositions, on the other hand, which are defined by P. Bourdieu as “the principles, which create and organize the practices and the perceptions, which could be objectively adapted to their aim, though do not involve the informed focus on it and irreplaceable harnessing of the necessary operations to achieve it” [9, p. 102].

While formulating the definition of the educational practices, we were directed by P. Bourdieu's conceptions, where they are defined as

the habitized practices, which are aimed to the harnessing of knowledges from the different spheres of science and are prompted by the valuable relation to the education, by the motivation and norms of the educational activity, by the emotional relation to studying. The practices, which indicates both as the process of studying at HEI, as the self-education, are considered by us as the educational ones. The practices of the studying are mostly linked with the process of education, which is organized directly by the educational institutions. The measure of the inclusion into the educational process is marked by the regularity of studying, the indicator of which is the visiting of classes, the volume of time, used for the study activities and exercises, the frequency of using of the additional search tools (the internet network etc.) for the preparing for both as home tasks, as well as for exams. The existence and regularity of the foreign languages studying practices beyond the educational process at HEI, using of them for reading the special literature, should be also attributed to self-education.

The basic indicator of the educational practices success, of the relevance of their consequences to the homology of the field of education, that is the requirements of such the agents of socialization as the educational institute in general and particularly the teachers, is the academic performance of students (since the heredity of the evaluation of pupils and students is in the focus of our analysis, we consider the academic performance not only at HEI, but also at school). Another indicator of the success is the measure of the impact of a student to the process of studying, the interest in the material, presented during the classes or in the educational and scientific literature, which is embodied in the assessment of the level of applying of personal efforts and capacities.

Explanation of the results of the research

The analysis of the one-dimensional distribution of the answers let us capture some distinction in the performing of the specified educational practices. In order to provide a more illustrated assessment of the level of the performing of practices we have created the index of the educational practice intensity, which is measured within a range between -1 and 1. The results of the research shows that the most regular practice is the classes attendance, the index of what is 0.39. A little bit lower is the regularity of student's studying during a semester and the full completion of the tasks (the indexes are equal to

0.35). The practice of the studying according to person's ability and capacity got the meaning of the index, close to 0. In our view, such practice reflects the existence of the interest to studying on the part of a student, his or her motivation, and therefore the relevance of the got cultural capital to the existing student's dispositions. The negative meaning has the index of the practice of getting knowledges, which are connected with the training program but go beyond it. The existence of this practice reflects that some students use the got knowledges to increase them. The got knowledge, so-called informational resource can be a capital only in the case if its (re)producing is ensured. That is to say, the ensemble of the educational practices contains capital potential only in the case if positively correlate with the given practice. Thus, the indicator of the educational practice's capital potential is the existence of the correlation relationship with the work, with the educational material, which are included in the training program. We note that all the mentioned above educational practices reflects the existence of such correlation relationship with the sign under the research on the level 0.01. The intensity of the relationship varies according to the given practice. Thus, the working beyond the predetermined program in most cases is accompanied by the full applying of student's efforts and capacities (Spearman's correlation coefficient $\rho = 0,49$). The remaining practices are also connected with this indicator, the meaning of the coefficient varies from 0.3 to 0.4.

The influence of the time volume, which students use for the preparing to the classes, at their academic performance, was analyzed. The results of the study showed, that 2.8% of students do not prepare for the classes, 11.3% use less than an hour for the preparing, 28.7% use from one to two hours, 27.8% use from two to three hours, 16.6% use from three to four hours, while 12.8% use more than four hours. The volume of the time, which is dedicated by students to the studying beyond an educational institution, correlates with the considered above educational practices (the correlation coefficients are reliable on the level of 0.01, the intensity of the relationship varies from 0.248 to 0.37), as well as with their indicator, which is the academic performance (Spearman's correlation coefficient is significant on the level of 0.01, the intensity of the relationship is $\rho=0,284$). Thus, among the students, who tend to focus on academic pursuits for 3-4 hours per day,

about 11% are “straight A” students (in general within the array the meaning is 9%), 71% are “B-students” ((in general within the array the meaning is 59%).

According to the results of the research, the performance of students at HEI, in general, is quite high and does not correspond to a normal distribution. 9% of students say they are straight A students, about 60% get both A’s and B’s, about 21% mostly get B’s, about 10% mostly get B’s and C’s, 1% in most cases get C’s. After analyzing the academic performance of the students while they were at school, we have elicited a slight decreasing of the performance, if to compare the two periods of education: at HEI the ratio of straight A students decreases twice (9% and 21.5% respectively), the ratio of “C-students” and those who get A’s and B’s in most cases, decreases almost twice (about 11.2% and 5.4% respectively). The existence of the significant correlation between the marks in school and in HEI reflects the actuality of the tendency of the reproduction of the school academic performance at HEI.

It should be noted that the regularity of the considered above educational practices is the keystone to the high academic performance at HEI. The results of the correlation analysis helped us to draw conclusions about the existence of the hierarchy of the educational practices regarding their result, recorded by the marks of the performance (the hierarchy is presented below in the order from the most influential educational practice to the least influential one):

1) classes attendance (Spearman’s coefficient $\rho = 0.435$, the significance on the level 0.01);

2) the study with the full applying of student’s efforts and capacities (Spearman’s coefficient $\rho = 0.42$, the significance on the level 0.01);

3) educational tasks implementing (Spearman’s coefficient $\rho = 0.398$, the significance on the level 0.01);

4) the regularity of studying during a semester (Spearman’s coefficient $\rho = 0.348$, значущість на рівні 0.01);

5) the work beyond the predetermined training program (Spearman’s coefficient $\rho = 0.29$, the significance on the level 0.01);

6) the allotted time for the preparing for the classes (Spearman’s coefficient $\rho = 0.284$, the significance on the level 0.01);

7) the allotted time for the preparing for tests and exams (Spearman’s coefficient $\rho = 0.183$, the significance on the level 0.01);

8) reading the special literature on a foreign

language (Spearman’s coefficient $\rho = 0.147$, the significance on the level 0.01);

9) searching the material to do home task within Internet (Spearman’s coefficient $\rho = 0.106$, the significance on the level 0.01).

The relationship of the academic performance with the other educational practices is not intensive (Spearman’s coefficient $\rho < 0.1$) or does not exist at all.

While studying the influence of ascriptive statuses at the intensity of educational practices, we have elicited a number of dependencies. Thus, there are distinctions in the realization of educational practices by young men and women. Usually, such practices are characterized by the necessity of having responsibility and discipline. Girls more often than boys claims that their practices include or rather include the regular studying during a semester (68.4% and 58.6% respectively), the regular classes attendance (73.5% and 57.2% respectively), as well as the complete educational tasks implementing (about 70% and 53.5% respectively). However, we have not elicited the distinctions by sex regarding such educational practices, that are connected with the readiness to work beyond the predetermined program and the level of involved efforts, the applying of a student’s abilities during the studying process. The results show that in the case of facing with the necessity of creative realization of tasks during the studying there are no differences in the success of the implementation by girls and boys. Therefore, the differentiation by sex influence the intensity of educational practices, but not at the level of their cultural saturation, which is defined by the intensity of knowledge through the autonomous getting of new competencies. From this position, the sex status is “egalitarian” from the point of the influence at the reproduction of the cultural capital.

The regularity of student’s educational practices, who come from small settlements, statistically does not differ from the regularity of the “urban” students’ educational practices. According to the results of the research, conducted in 2013-2014, the performance of the students from small settlements during the studying at a general education school (for details see) was higher in comparison with the performance of students from big cities. The academic performance of both groups of students at HEI does not differ statistically. This demonstrates, that, first, the quality of the education at school in a little town is lower than the quality of the education

at an urban school, secondly, the intensity of the educational practices of students of the both groups, despite of the relatively worse positions while the entering and during the first grade, moves into “alignment” by the third and fourth year of study.

Conclusions

We now turn to the definition of the influence of the cultural capital of a family at the intensity of students' educational practices and their academic performance. The results of the research showed that the education of a father is the least influential factor of the educational success and practices. Thus, a weak link between the academic performance and the level of the education was elicited: the more is the educational level, the better is the performance of

a student. A mother's educational level is a little bit more influential not only regarding the performance at HEI (though in this case, the power of the link is higher and more reliable) but also regarding the practice of regular studying during a semester. The cultural capital of the family, recorded in its objectified state as the number of books in a family, determines both as the academic performance (both at HEI and at school), as well as some educational practices: the regularity of studying during a semester and the work beyond the predetermined training program, and also reflects the success of the educational practices, which is embodied in the process of self-actualization during the studying (the full applying of student's efforts and capacities).

REFERENCES

1. Ames, C., & Archer, J. (1988). Achievement goals in the classroom: Students' learning strategies and motivation processes. *Journal of educational psychology*, 80(3), 260.
2. Archer, M., & Lemert, C. (2002). Being human: The problem of agency. *INTERNATIONAL REVIEW OF MODERN SOCIOLOGY*, 30(1).
3. Bauman, Z. (2003). *Intimations of postmodernity*. London: Routledge.
4. Bakirova, V. S. (Ed.). (2015). *Bar'ery modernizacii vysshej shkoly Ukrainy [Barriers to the modernization of higher education in Ukraine]*. Kharkiv.: HNU imeni V.N. Karazina [in Russian].
5. Lipset, S. (2018). *Social mobility in industrial society*. London: Routledge.
6. Blau, P. M., & Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*. New York : Wiley
7. Borysov, R. I., & Sheremet, I. I. (2013). Socialjno-demografichni chynnyky profesijnoji socializaciji studentiv [Socio-demographic factors of professional socialization of students]. *Visnyk Kharkivskogho nacionalnogho universytetu imeni V. N. Karazina. Sociologhichni doslidzhennja suchasnogho suspilstva: metodologhija, teorija, metody*, 30, 186-194 [in Ukrainian].
8. Borisov, R., & Sheremet, I. (2014). Uchebnye praktiki shkol'nikov Har'kovshhiny: pokazateli, dinamika, faktory aktualizacii [Educational practices of students in Kharkov region: indicators, dynamics, factors of actualization]. *Ukrains'kyj sociologhichnyj zhurnal*, 1-2, 70-78 [in Russian].
9. Bourdieu, P. (2016). Choses dites. *Minuit*.
10. Bourdieu, P. (2007). Reproduction elements for a theory of the educational system. M.: Prosveshhenye [in Russian].
11. Deyneko, O. (2013). Professional risks of modern students as a component of a risk society: risks peculiarities of the professional existence phases. *Ukrainian society*, 4 (47), 26-38.
12. DiMaggio, P. (1982). Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participations on the Grades of U.S. High School Students. *American Sociological Review*, 47 (2), 189-201.
13. Dyurkgeym, E. (1996). *O razdelenii obschestvennogo truda [On the division of social labor]*. Moskva: Kanon [in Russian].
14. Foladar, I. (1969). A Clarification of “Ascribed Status” and “Achieved Status”. *The Sociological Quarterly*, 10 (1), 53-61.
15. Goldtorpe, J. & Erikson, R. (1992). *The Constant Flux Oxford: Clarendon Press*.
16. Goode, W. (1957). Community Within a Community: the Professions. *Sociological Perspectives on Occupations American Sociological Review*, 22 (2), 194-200.
17. Hall, R. (1983). *Theoretical Trends in the Sociology of Occupations Sociological Quart*. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/2088857>.
18. *Vpliv sotsialno-ekonomichnogo seredovischa na rezultati navchannya uchniv (vihovantsiv) zagalnoosvitnih navchalnih zakladiv [Influence of socio-economic environment on the results of education of pupils of secondary schools]*. (2016). Institut osvityanoi analitiki. Retrieved from: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/01/zvit_oputyv_2016.pdf [in Ukrainian].
19. Kerckhoff, A. (1976). The Status Attainment Process: Socialization or Allocation? *Social Forces*, 55 (2), 368-381.
20. Konstantinovskiy, D., & Popova, E. (2015). Molodezh, ryinok truda i ekspansiya vysshego obrazovaniya [Youth, labor market and expansion of higher education]. *Sotsiologicheskie Issledovaniya* (11), 37-48 [in Russian].
21. Maloshonok, N., & Semenova, T., & Terentev, E. (2015). Uchebnaya motivatsiya studentov rossiyskikh vuzov [Academic Motivation among Students of Russian Higher Education Establishments: Introspection]. *Vozmozhnosti teoreticheskogo osmysleniya. Voprosyi obrazovaniya* (3), 93-121 [in Russian].

22. Nock, S., & Rossi, P. (1978). Ascription versus Achievement in the Attribution of Family Social Status. *American Journal of Sociology* (3), 565-590.

23. Raven, D. (2002). *Kompetentnost v sovremennom obschestve: vyiyavlenie, razvitie i realizatsiya [Competence in modern society: identification, development and implementation]*. Moskva: Kogito-Tsentr [in Russian].

Борисов Роман Ігорович

Кандидат соціологічних наук
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна
61000, Харків, майдан Свободи, 4

Email: r.i.borysov@karazin.ua

Borysov Roman

Ph.D. of Sociology
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody sq., Kharkiv, 61000, Ukraine

Шеремет Ірина Іванівна

Кандидат філософських наук, доцент
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна
61000, Харків, майдан Свободи, 4

Email: r.i.borysov@karazin.ua

Sheremet Iryna

Ph.D. of Philosophy, Assoc. Prof.
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody sq., Kharkiv, 61000, Ukraine

Цитування: Борисов Р. І., Шеремет І.І. Вплив статусів припису на інтенсивність навчальної практики студентів/ Р. І. Борисов // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 8. – С.29-36.

Citation: Borysov, R.I.& Sheremet I.I. (2019). Vplyv statusiv prypysu na intensyvnist navchalnoi praktyky studentiv [The influence of the ascriptive statuses at the intensity of students' educational practices]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 22 (8), 29-36.*

Стаття надійшла / Article arrived: 15.07.2019

Схвалено до друку / Accepted: 16.08.2019

Chaos in Heinrich Rickert's Philosophy

Oleksandr Kulyk, Oles Honchar Dnipro National University

The purpose of this paper is to analyze what neo-Kantian Heinrich Rickert designates by the term 'chaos'. I argue that using this term Rickert means infinite manifolds of human life experiences, that philosophers have to convert into 'cosmos' of theories by using concept formation. Rickert thinks that cognition orders chaos. I show that Rickert's version of 'chaos' is different from the ones that were expressed by I. Kant, J. G. Herder, F. W. von Schelling, F. von Schlegel, and F. Nietzsche. I also argue that ideas of I. Kant influenced the formation of Rickert's ideas on chaos. Heinrich Rickert uses the term 'chaos' in his epistemological theories that describe the process of cognition. Rickert claims that chaos is a raw material from which a philosopher can form concepts for understanding the world and life. When creating concepts, the building blocks of theories, we order this chaos by dismembering it and marking essential relationships, separating them from non-essential ones. According to Rickert, ways of scientifically grasping reality such as generalizing and individualizing help us dismember and order the 'chaos' of our experiences, creating a 'cosmos' of theories. Rickert correlates the terms 'cosmos' and 'form.' He believes that philosophers have to provide the idea of the clear distinction between form and content and have to see, in the same way, the distinction between cosmos and chaos. Philosophers, with their concepts, can give form to the chaos of experiences of the world and life, that is, they can create theoretical cosmos. Rickert states that only a system of concepts can order chaos into cosmos. Concepts that are not part of a system cannot represent the world as a whole. They represent only separate parts of the world, thus they cannot create a 'cosmos' as an ordered whole. Therefore any philosophy must be formed by a system. Another important part of Rickert's ideas on chaos is his thought that ordering chaos has utility for a person. Through this activity we subdue the chaos of experiences of the world and life and it gives us the possibility of being oriented in reality and to gain mastery over it.

Keywords: *Rickert, chaos, concept formation, neo-Kantianism, cognition, German idealism, epistemology*

Хаос у філософії Генріха Риккерта

Олександр Кулик, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У даній статті проаналізовано зміст, який вкладав представник неокантіанства Генріх Риккерт у термін «хаос». Як було показано, цей філософ позначав терміном «хаос» нескінченне різноманіття життєвого досвіду людини, яке філософи мають перетворювати на «космос» теорій. Риккерт вважав, що в процесі пізнання людина впорядковує хаос. У статті аргументовано, що інтерпретація змісту поняття «хаос», яку запропонував Г. Риккерт, відрізняється від тлумачень даного терміну, які використовували інші представники німецької філософії – І. Кант, Й. Гердер, Ф. Шеллінг, Ф. Шлегель та Ф. Ніцше. Також було показано, що ідеї І. Канта вплинули на формування уявлень Риккерта щодо хаосу. Як було продемонстровано в статті, Генріх Риккерт використовує термін «хаос» у своїх гносеологічних теоріях, що осмислюють процес пізнання. Риккерт стверджує, що хаос – це те, з чого філософ може формувати поняття для розуміння світу. Створюючи поняття як складові елементи теорій, людина впорядковує хаос, розчленовуючи його, маркуючи сутнісні зв'язки. На переконання Риккерта, такі способи наукового осмислення дійсності, як узагальнення та індивідуалізація, допомагають нам розчленувати та упорядкувати «хаос» нашого досвіду, створюючи «космос» теорій. Риккерт переконаний, що лише система понять здатна перетворити хаос на космос. Адже поняття, які не входять до системи, не можуть репрезентувати світ загалом. Крім того, було показано важливість думки Г. Риккерта про те, що впорядкування хаосу є корисним для людини. Риккерт вказує, що завдяки впорядкуванню хаосу людина здатна орієнтуватися в реальності та стверджувати себе в ній.

Ключові слова: *українські медіа, інструменти дискурс-аналізу, медіаподія, атрибутивні слова, знак «мусльманин», дослідницьке питання, ланцюг еквівалентності*

Хаос в философии Генриха Риккерта

Александр Кулик, Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

В данной статье проанализированы содержание, которое вкладывал представитель неокантианства Генрих Риккерт в термин «хаос». Как было показано, этот философ обозначал термином «хаос» бесконечное многообразие жизненного опыта человека, которое философы имеют превращать в «космос» теорий. Риккерт считал, что в процессе познания человек упорядочивает хаос. В статье аргументировано, что интерпретация содержания понятия «хаос», которую предложил Г. Риккерт, отличается от толкований данного слова, которые использовали другие представители немецкой философии - И. Кант, И. Гердер, Ф. Шеллинг, Ф. Шлегель и Ф. Ницше. Также было показано, что идеи Канта повлияли на формирование представлений Риккерта по хаосу. Как было продемонстрировано в статье, Генрих Риккерт использует термин «хаос» в своих гносеологических теориях, осмысливают процесс познания. Риккерт утверждает, что хаос - это то, с чего философ может формировать понятие для понимания мира. Создавая понятие как составные элементы теорий, человек упорядочивает хаос, расчлняя его, маркируя сущностные связи. По мнению Риккерта, такие способы научного осмысления действительности, как обобщение и индивидуализация, помогают нам расчлнить и упорядочить «хаос» нашего опыта, создавая «космос» теорий. Риккерт убежден, что только система понятий способна превратить хаос на космос. Ведь понятия, не входящих в систему, не могут представлять мир в целом. Кроме того, было показано важность мысли Г. Риккерта о том, что упорядочение хаоса является полезным для человека. Риккерт указывает, что благодаря упорядочению хаоса человек способен ориентироваться в реальности и утверждать себя в ней.

Ключевые слова: Риккерт, хаос, формирование понятий, неокантианство, познание, немецкий идеализм, эпистемология

Introduction

The term 'chaos' comes to philosophy from Theogony in which Hesiod narrates that Chaos was the first born. When Plato in Symposium and Aristotle in Physics mention 'chaos,' they refer to Hesiod's poem. Traditionally philosophers interpret chaos as something primordial and contrast it with cosmos as the ordered world. One of the most interesting versions of this term was elaborated by Heinrich Rickert in the twentieth century.

In his *Die Philosophie des Lebens* Rickert claims that chaos exists. He also claims that chaos can be converted into cosmos. Given these claims, one might expect that when confronted with the question of what chaos is, he would adopt one of the three versions of ideas on chaos that were argued previously by German philosophers. First, Kant held in works of his "precritical period" that chaos was a pre-cosmic state in the evolution of the universe (e.g. Kant, 1755, p. 78). Second, German Romantics used the term 'chaos' when they wrote about ancient mythology and the first attempts of philosophers to grasp the absolute (e.g. Schlegel, 1982, p. 154). Third, Friedrich Nietzsche described chaos as "the zero degree of Being" (Haar, 1998, p. 82). But these three interpretations are not what Rickert writes. He writes, rather, that chaos consists of infinite manifolds of our experiences of the world and life.

Literature review

Rickert's ideas about chaos have usually remained unnoticed. The majority of interest in Rickert has revolved around his theories on values (e.g. Krijnen, 2001; Oaks, 1988), cultural sciences (e.g. Bohlken, 2002), social concepts (e.g. Dewalque, 2016), the status of philosophy (e.g. Staiti, 2015), issues of ethics (e.g. Centi, 2015), and religion (e.g. Crowe, 2010). Only in a few papers do researchers (e.g. Zijderveld, 2006) pay some attention to Rickert's ideas on chaos. I have not found any that focused on this issue. This is unsurprising for a number of reasons.

Firstly, applying the term 'chaos' has no comparison among neo-Kantian thinkers. Philosophers of Marburg neo-Kantianism, Rickert's colleagues in Heidelberg neo-Kantianism, representatives of other groups of neo-Kantians, as well as researchers of neo-Kantianism do not address chaos. Secondly, Rickert used the term 'chaos' extensively in only one of his important writings, *Die Philosophie des Lebens*. Customarily this book does not arouse researchers' interest as much as his other writings: it has not even been translated into English. There are two books in English of translations of Heinrich Rickert's writings now: *Science and History: a Critique of Positivist Epistemology* (1962) and *The Limits of Concept Formation in Natural Science: A Logical*

Introduction to the Historical Sciences (1986). Neither contains a translation of *Die Philosophie des Lebens*. Thirdly, the influence of Rickert's ideas about chaos on other philosophers is undiscovered. Researchers rightfully argue that Rickert exercised a profound influence on generations of theorists in a host of disciplines, namely on Martin Heidegger, Max Weber, Georg Simmel, Ernst Troeltsch and others (e.g. Crowe, 2010, p. 617). But Rickert certainly influenced these thinkers with his more famous concepts, not with his ideas about chaos.

The appearance of the term 'chaos' in Rickert's philosophy is puzzling. Rickert does not use the word 'chaos' at all in the majority of his writings. But in *Die Philosophie des Lebens* he suddenly uses 'Chaos' 13 times (Rickert, 1922, p. 14, 16, 53, 148, 149, 172, 181, and 182), the term 'Lebenschaos' [chaos of life] 3 times (Rickert, 1922, p. 45, 140, and 182), 'Weltchaos' [world chaos] and 'chaotisch' [chaotic] twice each (Rickert, 1922, p. 14, 45, 46, and 181), and the word 'Wertchaos' [chaos of values] once (Rickert, 1922, p. 140).

The Purpose of the Research

The question provoked by the appearance of the term 'chaos' in Rickert's philosophy and by the originality of his version of chaos is as follows: what exactly does Rickert mean when he claims that there is chaos? To answer this question, it will be helpful to analyze Rickert's ideas on chaos in the context of his epistemological theories. It will also be useful to compare his ideas about chaos with the ideas of other German philosophers who wrote about chaos, namely Immanuel Kant, Johann Gottfried Herder, Friedrich Wilhelm von Schelling, Friedrich von Schlegel, and Friedrich Nietzsche.

The Main Material

Chaos and Rickert's Theory of Concept Formation

In the writings of neo-Kantians, as Christian Krijnen and Kurt Walter Zeidler have convincingly argued, "philosophy is not reduced to epistemology, but epistemology functions as the *philosophia prima*" (Krijnen and Zeidler, 2012, p. 232). Rickert's ideas on chaos are no exception. He uses the term 'chaos' when he examines epistemological issues. For instance, he writes the following: "For a man of theory, free from any extrascientific [außerwissenschaftlichen] evaluations, at the beginning of investigation, that is regardless of any understanding, the world appears not as a world in the meaning of cosmos, an ordered whole, but as chaos, depiction of which is practically impossible, and as we have seen, it is useless in a theoretical

sense, because it would lose cognitive importance, even if we were able to do it" (Rickert, 1922, p. 148, my translation).

Rickert stresses that philosophy has only one tool for understanding the world. This tool is concepts. He believes the aim of philosophy is to possess the world by concepts, organize and unambiguously define it. In *Die Philosophie des Lebens* he uses the metaphor of building a house out of bricks when he wants to illustrate a process of creating theories. He writes that a man has to build the house, has to live in it, and has to watch the world from this house. According to Rickert, if a theory is a house, it must be built by sound building blocks, that is, by concepts. We can not use sensations as building blocks, because such material is poorly adapted for creating a theory. Rickert believes that our experiences of the world are chaos. Before building a theory we have to do some pre-construction activities, that is, concept formation. The chaos of experience is only a raw material of concept formation. We should form building blocks from parts of this chaos.

Rickert defines a concept as a combination of essential parts of reality. He argues that a concept does not reflect all parts of given reality, only some of these parts, although they are essential ones. Rickert regards cognition as a transformation, not as a literal reflection of an external world. In the process of cognition using concepts, we designate essential relationships, separating them from non-essential ones. We dismember and order the chaos of the infinite manifolds of our experiences by this process of designating. Developing Windelband's distinction between nomothetic and idiographic judgments, Rickert points out that there are two ways of grasping reality: generalizing [generalisierende Auffassung] and individualizing [individualisierende Auffassung]. Both help us to order 'chaos', creating 'cosmos.'

It is important that Rickert uses the term 'chaos' in his *Die Philosophie des Lebens*, in which he criticizes thinkers of *Lebensphilosophie* [philosophy of life] such as Friedrich Nietzsche, Georg Simmel, and Wilhelm Dilthey. Against these philosophers he contends that they reject the idea of a clear distinction between form and content when they do not see a distinction between cosmos and chaos. Rickert argues that thinkers of *Lebensphilosophie* are mistaken when they assert that life is both cosmos and chaos. He emphasizes that these are different things. Rickert writes the following: "The scientific work of philosophy loses any meaning if it is impossible to work out cosmos by means of

theories from the chaos of experiences” (Rickert, 1922, p.172, my translation)

Rickert’s theories raise a puzzling question: when he writes about chaos does he mean chaos of transcendent objects or chaos of immanent ones? Dutch researcher Anton Zijderveld has argued that Rickert means both: “Rickert believes that the concepts of his transcendental philosophy ought to remain empty forms which allegedly mold chaotic and irrational contents (the transcendent and immanent realities) into a rationally understandable cosmos” (Zijderveld, 2006, p. 87). But it is clear that transcendent things can acquire the status of reality for us only after they have been experienced by us. In other words, transcendent things can become a reality for us only as immanent things. I think that when Rickert writes about chaos he means only the chaos of human experiences, only immanent reality.

To understand Rickert’s ideas about chaos it is necessary to analyze his conception of philosophy. Rickert characterizes true philosophy as a reasoning of values and also as a science of a whole.

Rickert believes that philosophy discovers general principles through investigating values. Philosophy begins, he holds, where problems of values begin. Oakes and other researchers have pointed out important influences of this theory on a lot of thinkers of the twentieth century (e.g. Oakes, 1990). Rickert stresses that philosophy has to seek values and systematically order them. This ordering must have general principles. For example, when philosophy orders life, it has to give a whole interpretation of the meaning of life. Anton Zijderveld has given one such explanation of Rickert’s idea about using awareness of values in the process of ordering chaos: “Only he who, or that which is related to values, can logically be singled out from the irrational chaos of facts, objects, and living beings as individual, particular, unique” (Zijderveld, 2006, p. 178).

Rickert, like other representatives of neo-Kantianism, believes that philosophy has to be a science. Of course, he assumes that philosophy cannot be an ordinary science: it must be oriented toward the world as a whole, and not merely toward this or that specific part of it. Concepts of other sciences represent only separate parts of the world, but philosophy is a conceptual construction that can explain the world as a whole. This task can be performed only by philosophy as a system. He believes that concepts in philosophy have to be a system. According to Rickert, successful dismembering of the chaos of experience is possible

only by a system of concepts. He emphasizes: “Only the system enables converting world chaos [Weltchaos] into world cosmos [Weltkosmos], so we can say that any philosophy has to have the form of the system” (Rickert, 1922, p. 14, my translation).

That is, if philosophy wants to be a science about a whole, it has to build a whole ordered system of its concepts. Singular concepts designate only singular parts of life, not life as a whole. In order to grasp the world as a whole, philosophers ought to use a form. And a system of concepts has to be this form. It is important to be aware of the fact that Rickert gives great importance to using a system in philosophy. Beatrice Centi has correctly stressed that “Rickert’s system is not merely an ordering procedure, but rather the instrument, through which philosophy unearths what is fundamental” (Centi, 2015, p. 139).

Rickert points out that dismembering and ordering the chaos of the world have significant utility for people. They give us the possibility of being oriented in this reality. Rickert agrees with thinkers of Lebensphilosophie that life is inherently elusive and obscure. He describes our experiences of life as volatile manifolds of sensations that appear in an infinite number of combinations. But he claims that a philosopher can grasp the world as a whole using theories. Rickert contradicts philosophers of Lebensphilosophie in saying that a theoretically oriented man is able to reflect upon the world in its totality. He compares life to a sea and says that we need a compass or guiding lights to philosophize about life. Ordering chaos by concepts with our intellect gives us such a compass and guiding lights. I agree with the opinion of A. Staiti that “Rickert is arguing that the intellect is the organ of freedom, that freedom which alone allows our thoughts to soar over the daily concerns and chores of our existence” (Staiti, 2015, p. 31).

Even more, Rickert believes that a man who orders chaos gains mastery over life. One subdues the chaos of his experiences and this activity enables him to set about systematic ordering of the world. Rickert concludes that our cognition of the world aims to master the world in concepts.

At the same time, it is important to say that Rickert’s version of chaos is not as profound in the areas of ethics and metaphysics as some modern researchers would want it to be. For example, Tano S. Posteraro has raised a good question: “What does it mean for philosophy to take seriously the chaos that haunts and threatens to undermine the fleetingly static formations that populate our epistemological landscapes?” (Posteraro, 2015, p. 455). Rickert

does not analyze such questions. By using the term 'chaos' he does not repudiate the theories traditional in German idealism. He does not believe that the world is murky, inevitable chaos. He develops Kantianism, though he does it with his original ideas and theories. Another deep issue was posed by Martine Hollins: "How is a personal life to be lived when there is knowledge of chaos?" (Hollins, 1996, p. 29). Hollins states that it is impossible for a person to live in constant awareness of chaos. But Heinrich Rickert does not think that awareness of chaos is a problem. He uses the term 'chaos' to designate a variety of experiences. And he does not think that awareness of the chaotic state of these experiences threatens a person. He offers a way of ordering chaos and describes dismembering it as a clear procedure for doing this.

Rickert and Kant on Chaos

The primordial meaning of 'chaos' used by traditional philosophers is also used by Immanuel Kant, in the writings of his precritical period when he wants to designate an unformed state of nature.

As is well-known, Kant's earlier writings are primarily contributions to natural philosophy and his interest in cosmogony is one of his earliest. Kant describes the evolution of nature as a cyclical process, including the formation of new worlds and the decline of old ones. According to Kant's account, chaos is the raw material of the dispersed elements. Nature forms new worlds out of this chaos. Kant considers chaos to be not only the raw material of world formation but also the result of how long worlds have existed. In *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* Kant writes about the decay and destruction of worlds that finally buries all the worlds that have completed their term in one total state of chaos. The process of world formation starts out of this raw material again. Kant stresses that chaos plays an important role in the rejuvenation of decayed nature. The raw state contains the seed of future worlds that strive to evolve out of it. Kant believes that creation is never complete; it will never stop.

Kant also uses the term 'chaos' when he analyzes the process of Earth formation. In his early works he argues that in the beginning the Earth was a wholly liquid mass, a 'chaos' in which all the elements, air, water, etc. were commingled. For example, in his *Die Frage, ob die Erde Veralte, Physikalisch Erwogen* he assumes that the separation of the elements and the air that are intermingled in the "general chaos" [gemeinen Chaos] is not achieved very rapidly (Kant, 1839, p. 8). It is clear that Kant

uses the term 'chaos' to designate unformed nature.

Kant believes that the formation process does not need human assistance: nature evolves from chaos to cosmos not by human efforts. Kant argues in *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* that "Even in chaos, nature is productive [fruchtbar]" (Kant, 1755, p. 78, my translation).

In contrast, formation from chaos to cosmos, according to Rickert, is a human business. He stresses that one creates cosmos from chaos. However by chaos Rickert certainly means something different from Kant's version. Rickert and Kant agree that chaos is the unformed state and that cosmos is the formed state. Further, they agree that chaos can be converted into cosmos. But Rickert refuses to designate nature as the place and substance of such formation. He holds that this formation takes place in human consciousness. When Rickert writes about chaos he does not describe the primal state of the universe or a planet. He means the difficulty in cognition of ordering infinite manifolds of experiences.

Immanuel Kant often uses the term 'chaos' in his precritical period, but he almost never uses this term when he begins to examine the capacities and limitations of reason. For example, in his *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* Kant used the term 'chaos' 22 times, but in his *Critik der Reinen Vernunft* it is used only once in the preface. When Kant uses the term 'chaos' he describes processes in the realm of matter, not in the realm of judgments and reason. Of course, neo-Kantians are concerned with theories from Kant's Critiques and cannot use Kant's term 'chaos' in its "precritical" sense. Rickert took Kant's term from books of the precritical period, but he interprets it in the spirit of Kant's theories of the period of the Critiques. As Daniel Smyth has argued, a distinction between sensibility and understanding is the keystone of Kant's critical enterprise (Smyth, 2014, p. 551). Rickert continues this tradition when he writes that our senses produce a chaos of experiences that can be converted into a cosmos by means of understanding.

What causes me to think that, in *Die Philosophie des Lebens*, Rickert develops the term 'chaos' of early Kant? At first glance, he could have taken this term from books by Nietzsche. To answer this question I should note that when Rickert uses the term 'chaos' he does so while also applying another term, 'cosmos.' Using this pair of terms is the feature of Kant's early works. In the writings of Kant's precritical period, he uses the system of two notions, namely 'chaos' and 'cosmos', to explain

the processes of formation of unformed things. I think that it is not a coincidence that Rickert does the same. Nietzsche usually does not use the term 'cosmos' to designate the opposite of chaos. He uses metaphoric expressions for this purpose. For instance, Nietzsche discusses *tanzende Stern* [a dancing star] (Nietzsche, 1954a). Moreover, as is well-known, Rickert regarded Kant as a model philosopher and criticized Nietzsche. Of course, Rickert would prefer to develop the notions of the first, not the latter. Drawing on this, I argue that Rickert develops the term 'chaos' of early Kant, not of Nietzsche.

Rickert and Romantic Philosophers on Chaos

Romantic philosophers addressing the unmeasurable and the infinite cannot pass over the theme of chaos in silence. I will compare Rickert's version of chaos with those of three German Romantics, namely Johann Gottfried Herder, Friedrich Wilhelm von Schelling, and Friedrich von Schlegel.

Johann Gottfried Herder in his *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* describes the idea that the beginning of all things was a dark and troubled chaos without limits or form. He believes that this idea belongs to a mythology that is very ancient, and common to different nations. However Rickert does not support the Romantics' interest in mythology. Neither cosmogony nor mythology are close to Rickert's ideas on chaos.

But another passage by Herder is more interesting to compare with Rickert's ideas. Herder writes the following: "In the chaos of beings, which the senses point out to him, he has sought and discovered unity and intelligence, order and beauty" (Herder, 1996, p. 136). Herder used the words "Chaos der Wesen" [chaos of beings] in this passage (Herder, 1965, p. 110). This passage seems to be close to the epistemological views of Rickert. He stresses that our experiences of life appear as chaos, as I have said. Nonetheless in the passage above, Herder does not write about concept formation. He writes about perception of external objects by a "soul." From the chaos of things a soul calls forth a figure, on which it fixes its attention. Rickert's theory about dismembering and ordering chaos by concept formation is far from Herder's ideas.

Another Romantic philosopher, Friedrich Wilhelm von Schelling, defines chaos as pure formlessness. But he does not think that chaos is simply a void. Schelling interprets this formlessness as the bounteous and inexhaustible source of forms. In his *Philosophie der Kunst* Schelling writes the

following: "The inner essence of the absolute, that in which all resides as one and one as all, is primal chaos itself.³¹ (Schelling, 2008, p. 88). Schelling used the words "ursprüngliche Chaos selbst" [primal chaos itself] in this passage (Schelling, 1859, p. 465). Of course, Heinrich Rickert does not mean primal chaos in his theories. He discusses chaos when he analyses contemporary life, not prehistoric times.

Arguably it would be more productive to compare Rickert's ideas about chaos with another passage by Schelling. Schelling holds that when ancient thinkers coined the concept 'chaos,' it was the first attempt to grasp the absolute. That is, 'chaos' as a philosophical concept is the first attempt of philosophers to see a whole. Rickert writes that conceptual construction enables a man to see life as a whole, as I have mentioned above. But Rickert does not discuss the concept 'chaos' as something unique. Schelling insists that inventing the term 'chaos' to describe the absolute was the starting point for philosophy. However Rickert believes that only a system of concepts can represent the world as a whole. Any single concept, for example the concept 'chaos,' cannot address the challenge adequately.

Moreover, researchers claim that "Schelling means the chaos that is beyond or indifferent to the difference between chaos and order" (Schuback, 2005, p. 75). Marcia Sá Cavalcante Schuback argues that Schelling's 'chaos' is not a place before the order of places but the inconceivably placeless force of an eternal beginning. Rickert's and Schelling's versions of chaos are certainly different.

Another Romantic, Friedrich von Schlegel, in his *Über das Studium der Griechischen Poesie* gives the following description of ways of converting original chaos to cosmos. He writes that original "old chaos" [alten Chaos], according to legend, "awaited a love [Liebe] and a hatred [Haß] in order to separate the different parts and to unify the similar ones" (Schlegel, 1982, p. 154, my translation). The process of converting chaos into cosmos was described by Rickert similarly. He wrote that concepts dismember and order chaos. But Rickert definitely is not concerned with the original chaos of Romantic cosmogonies and ancient legends, or poetic metaphors of love and hatred.

Drawing on the results of this comparison, I argue that Rickert does not develop the German Romantics' ideas on chaos; he develops Kant's version of the term 'chaos,' as I have said.

Rickert and Nietzsche on Chaos

Friedrich Nietzsche often uses the term 'chaos'

in his writings. For instance, in *Die Fröhliche Wissenschaft* he claims that “The total character of the world, however, is in all eternity chaos – in the sense not of a lack of necessity but of a lack of order, arrangement, form, beauty, wisdom, and whatever other names there are for our aesthetic anthropomorphisms (Nietzsche, 2006c, p. 219). Nietzsche used the words “alle Ewigkeit Chaos” [all eternity chaos] in this passage (Nietzsche, 1906, 174).

In his *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*, Nietzsche uses the term ‘chaos’ when he discusses the formation of Greek culture. He states that the Greeks for many years lived in “a chaos of foreign – Semitic, Babylonian, Lydian, and Egyptian – forms and concepts” (Nietzsche, 2006b, p. 140). Nietzsche used the words “ein Chaos von ausländischen” [a chaos of foreign] in this passage (Nietzsche, 1954c, p. 283). Nietzsche stresses that Hellenic culture could have become an aggregate, but it did not. He argues that the Greeks gradually learned how to organize [organisieren] this chaos by concentrating on their genuine needs, and by letting the pseudoneeds die out. As a result of organizing the chaos of forms and concepts of various peoples of the entire Orient, the Greeks increased that inherited treasure of Oriental ideas. Nietzsche claims that the Greeks, by organizing this chaos, became the first cultured people.

Nietzsche assumes that the Greek example of organizing chaos is a parable for individuals, for “each of us”. He believes that one “has to organize the chaos within him by concentrating [zurückbesinnen] on his genuine needs” (Nietzsche, 1954c, p. 283, my translation.)

In *Jenseits von Gut und Böse*, Nietzsche claims that one can order his chaos. He emphasizes that creature and creator are united in a human being: “the human being is matter, fragment, excess, clay, filth, nonsense, chaos; but the human being is also a creator, sculptor, hammer-hardness, observer-divinity, and the Seventh Day” (Nietzsche, 2006a, p. 348). Nietzsche used the words “Unsinn, Chaos” [nonsense, chaos] in this passage (Nietzsche, 1954b, p. 688). Describing the process of ordering this chaos, Nietzsche stresses that the “creature in the human being” [Geschöpf im Menschen] “must be formed, broken, forged, torn, burned, annealed, purified” (Nietzsche, 2006a, p. 348).

Nietzsche regards chaos as necessary to develop a person. He states this clearly in the famous phrase: “I tell you: one must have chaos in one, to give birth

to a dancing star. I tell you: you still have chaos in you. Alas! The time is coming when man will give birth to no more stars. (Nietzsche, 2006d, p. 258). Nietzsche used the words “Chaos in sich” [chaos in you] in this passage (Nietzsche, 1954a, p. 283).

Although Rickert criticizes Nietzsche, their ideas about chaos seem similar. Neither describes ordering chaos as a process of nature. They agree that a person can perform this process. However there are essential differences in their interpretations of chaos. Michael Haar has convincingly argued that Nietzsche regards chaos as “the zero degree of Being” (Haar, 1998, p. 82). Similarly, I argue that Rickert interprets chaos as the zero degree of cognition.

Rickert writes that we cannot achieve *tanzende Stern* without conceptual construction: “Without mastering the chaos of life [des Lebenschaos] with concepts, we will not come to any star not to mention cosmos” (Rickert, 1922, p. 182, my translation). Nietzsche does not write about conceptual construction or other epistemological issues of the process of cognition. He is concerned with the transvaluation of all values and the will to power. This is very far from Rickert’s idea about ordering chaos to get a true picture of life as a whole.

However, I think that Nietzsche’s writings played a certain role in forming Rickert’s ideas about chaos. It is interesting that Rickert does not use the term ‘chaos’ in the overwhelming majority of his important articles and books on epistemological issues. For example, Rickert absolutely did not use this term in *Fichtes Atheismusstreit und die Kantische Philosophie: Eine Säkularbetrachtung*, *Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung: Eine Logische Einleitung in die Historischen Wissenschaften, Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft: Ein Vortrag*, *Der Gegenstand der Erkenntnis: Einführung in die Transzendentalphilosophie*, or *Zur Lehre von der Definition*. But Rickert actively uses ‘chaos’ in his *Die Philosophie des Lebens*, in which he criticizes the thoughts of philosophers of *Lebensphilosophie*, especially Nietzsche. Arguably Rickert decided to give his own “correct” interpretation of the term that was important for Nietzsche, as well as give his own interpretation of the term “philosophy of life.” Nietzsche’s ideas occasioned Rickert’s articulation of his own understanding of meaning of ‘chaos.’

Nietzsche’s interpretation of chaos does not provide a strong distinction between content and form. But this distinction was important to

the philosophy of Kant, whose theories were the ideal for neo-Kantian Rickert. I agree with Anton Zijderveld, when he calls Rickert “a loyal follower of the great philosopher of Königsberg” in the ongoing discussion of the distinction between form and content (Zijderveld, 2006, p. 21). In his philosophy, Kant used various pairs of terms to designate a distinction between content and form. One of these pairs is ‘chaos’ and ‘cosmos,’ which he used during his precritical period. When Rickert criticized the ideas of thinkers of Lebensphilosophie in *Die Philosophie des Lebens*, he used this pair of Kant’s notions to articulate his opinion, correcting Nietzsche’s understanding of chaos. However, Rickert also had to modify Kant’s early version of the distinction between content and form. He rejects all “precritical” features of this version. Rickert refuses to see cosmogonical connotations in the term ‘chaos’. Also, according to Rickert, this kind of chaos can be ordered into cosmos not by nature but by a human by means of his consciousness.

Conclusion

As I have shown, a lot of German philosophers used the term ‘chaos,’ namely Immanuel Kant, Johann Gottfried Herder, Friedrich Wilhelm von Schelling, Friedrich von Schlegel, Friedrich Nietzsche etc. But Rickert’s version of this term is original because he gave it the meaning that corresponds to his own epistemological system.

Rickert and early Kant agree that chaos is an unformed state and that cosmos is a formed state. They agree, further, that chaos can be converted into cosmos. But Rickert refuses to discuss nature as the place and substance of this formation. He holds that this formation takes place in consciousness. When Rickert writes about chaos he does not designate a primal state of the universe or a planet as Kant did in his early writings. For Rickert chaos is a raw material that consciousness uses to create a cosmos of theories by means of human reflection. According to Rickert, chaos can be ordered into cosmos not by nature, as early Kant thought, but

by a philosopher. Rickert develops Kant’s term ‘chaos’ from the works of his precritical period, and interprets this term in the spirit of Kant’s theories of the period of the Critiques with his own developments.

I have shown that the use of ‘chaos’ by some German Romantic philosophers is close to Rickert’s use of the term. Johann Gottfried Herder applies ‘chaos’ when he writes about perception of external objects by a “soul.” Friedrich Wilhelm von Schelling interprets the formlessness of chaos as the bounteous and inexhaustible source of forms. Friedrich von Schlegel uses the term ‘chaos’ when he describes the process of converting primal chaos into cosmos. But the German Romantics do not use this term to designate the process of concept formation as Rickert does. Further, Rickert does not address the initial chaos of cosmogonies and ancient legends, in contrast to the Romantics. However the process of converting chaos into cosmos was described similarly by Rickert and some Romantic philosophers. For instance, Heinrich Rickert and Friedrich von Schlegel both hold that chaos has to be ordered by means of dismembering.

Although Rickert criticizes Friedrich Nietzsche, their ideas on chaos seem to have some similar, important features. Rickert and Nietzsche do not describe the process of ordering chaos as one of the processes of nature. They both claim that a human being can perform this process. However, Nietzsche does not address conceptual construction. Yet, Nietzsche’s writings played a role in forming Rickert’s ideas on chaos. In *Die Philosophie des Lebens* Rickert gives his own interpretation of this term that was important for Nietzsche. In light of the background of the term ‘chaos,’ Rickert’s interpretation becomes deep and interesting for understanding the processes of human cognition.

It would be reasonable to continue the analysis of Rickert’s ideas about chaos by exploring the issue of the influence of these ideas on other philosophers. I will do it in other articles.

REFERENCES

- Bohlken, E. (2002). *Grundlagen einer Interkulturellen Ethik: Perspektiven der Transzendentalen Kulturphilosophie Heinrich Rickerts*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Centi, B. (2015). The Validity of Norms in Neo-Kantian Ethics. In: *New Approaches to Neo-Kantianism* (pp. 27–146). Cambridge: Cambridge University Press.
- Crowe, B. (2010). Faith and Value: Heinrich Rickert’s Theory of Religion. *Journal of the History of Ideas*, 71, 617–636. DOI: 10.1353/jhi.2010.0004.
- Dewalque, A. (2016). Addressing the Specificity of Social Concepts: Rickert, Weber, and the Dual Contrast Theory.

- In: Ian Bryan, Peter Langford, and John McGarry (Eds.). *The Foundation of the Juridico-Political. Concept Formation in Hans Kelsen and Max Weber*, 77–96. London: Routledge.
- Haar, M. (1998). Life and Natural Totality in Nietzsche. In: Daniel W. Conway and Peter S. Groff (Eds.). *Nietzsche: The World as Will to Power*, 74–90. London: SUNY Press.
- Herder, J. G. (1965). *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Vol. 1. Berlin: Aufbau.
- Herder, J. G., and Adler, H. (1996). *On World History: An Anthology*. In Ernest A. Menze (Ed., Trans.). Armonk: M. E. Sharpe.
- Hollins, M. (1996). *The Literature of Chaos*. PhD diss., University of Liverpool.
- Kant, I. (1755) *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*. Königsberg: Petersen. Retrieved from: http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/kant_naturgeschichte_1755
- Kant, I. (1781). *Critik der Reinen Vernunft*. Riga: Hartknoch. Retrieved from: http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/kant_rvernunft_1781.
- Kant, I. (1839). Die Frage, ob die Erde Veraltete, Physikalisch Erwogen. In: *Immanuel Kant's Werke: Schriften zur Naturwissenschaft*. Leipzig: Modes und Baumann, 1839. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=u88uAAAAYAAJ&printsec=frontcover>.
- Krijnen, Ch. (2001) *Nachmetaphysischer Sinn: eine Problemgeschichtliche und Systematische Studie zu den Prinzipien der Wertphilosophie Heinrich Rickerts*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Krijnen, Ch., and Zeidler K. (2012). Philosophy of Science in Neo-Kantianism. *Journal for General Philosophy of Science*, 46, 231–235. DOI: 10.1007/s10838-014-9279-z.
- Nietzsche, F. (1906). Die Fröhliche Wissenschaft. Vol. 6 of *Nietzsche's Werke*. Leipzig: C. G. Naumann.
- Nietzsche, F. (1954a). Also Sprach Zarathustra: Ein Buch für Alle und Keinen. Vol. 2 of *Friedrich Nietzsche: Werke in drei Bänden*. München: Hanser.
- Nietzsche, F. (1954b). Jenseits von Gut und Böse: Vorspiel einer Philosophie der Zukunft. Vol. 2 of *Friedrich Nietzsche: Werke in drei Bänden*. München: Hanser.
- Nietzsche, F. (1954c). Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben. Vol. 1 of *Friedrich Nietzsche: Werke in drei Bänden*. München: Hanser.
- Nietzsche, F. (2006a). Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future. In: Keith Ansell Pearson and Duncan Large (Eds.) *The Nietzsche Reader*, 311–361. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
- Nietzsche, F. (2006b). On the Utility and Liability of History for Life. In: Keith Ansell Pearson and Duncan Large (Eds.) *The Nietzsche Reader*, 124–141. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
- Nietzsche, F. (2006c). The Gay Science. In: Keith Ansell Pearson and Duncan Large (Eds.) *The Nietzsche Reader*, 207–237. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
- Nietzsche, F. (2006d). Thus Spoke Zarathustra: A Book for Everyone and No One. In Keith Ansell Pearson and Duncan Large (Eds.) *The Nietzsche Reader*, 254–292. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
- Oakes, G. (1988). Rickert's Value Theory and the Foundations of Weber's Methodology. *Sociological Theory*, 6, 38–51. DOI: 10.2307/201912.
- Oakes, G. (1990). Weber and Rickert: *Concept Formation in the Cultural Sciences*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Oliva, L. (2006). *La Validità Come Funzione dell'oggetto: Uno Studio sul Neokantismo di Heinrich Rickert*. Milano: Franco Angeli.
- Posteraro, T. S. (2015). Do not just do as I do: Knowledge and Learning in the Image of Thought. *Deleuze Studies*, 9, 455–474. DOI: 10.3366/dls.2015.0200.
- Rickert, H. (1896) *Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung: Eine Logische Einleitung in die Historischen Wissenschaften*. Leipzig: J. C. B. Mohr.
- Rickert, H. (1899). *Fichtes Atheismusstreit und die Kantische Philosophie: Eine Säkularbetrachtung*. Berlin: Reuther & Reichard.
- Rickert, H. (1904). *Der Gegenstand der Erkenntnis: Einführung in die Transzendentalphilosophie*. Tübingen: J. C. B. Mohr.
- Rickert, H. (1922). *Die Philosophie des Lebens: Darstellung und Kritik der Philosophischen Modeströmungen unserer Zeit*. Tübingen: J. C. B. Mohr.
- Rickert, H. (1926). *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft: Ein Vortrag*. Tübingen: J. C. B. Mohr.
- Rickert, H. (1929). *Zur Lehre von der Definition*. Tübingen: J. C. B. Mohr.
- Rickert, H. (1962). *Science and History: a Critique of Positivist Epistemology*. In George Reisman (Trans.). Princeton: Van Nostrand.
- Rickert, H. (1986). *The Limits of Concept Formation in Natural Science: A Logical Introduction to the Historical Sciences (Abridged Edition)*. In Guy Oakes (Ed., Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schelling, F. W. J. von. (1859). *Philosophie der Kunst*. Vol 5 of *Sämtliche Werke*. Abt. 1, Bd. 5. Stuttgart: Cotta. Retrieved from: http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/schelling_kunst_1859.
- Schelling, F. W. J. von. (2008). *The Philosophy of Art*. In Douglas Stott (Ed., Trans.). Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008.
- Schlegel, F. von. (1982). *Über das Studium der Griechischen Poesie: 1795–1797*. Paderborn: F. Schöningh.
- Schuback, M. Sá C. (2005). The Work of Experience: Schelling on Thinking beyond Image and Concepts. In: Jason M. Wirth (Ed.): *Schelling Now: Contemporary Readings*, 66-84. Bloomington: Indiana University Press.
- Smyth, D. (2014). Infinity and Givenness: Kant on the Intuitive Origin of Spatial Representation. *Canadian Journal*

of Philosophy, 44, 551–579. DOI: 10.1080/00455091.2014.967737.

Staiti, A. (2015). The Neo-Kantians on the Meaning and Status of Philosophy. In: *New Approaches to Neo-Kantianism*, 19–39. Cambridge: Cambridge University Press.

Zijderveld, A. C. (2006). *Rickert's Relevance: The Ontological Nature and Epistemological Functions of Values*. PhD diss., Erasmus University Rotterdam.

Кулик Олександр Вікторович

Доктор філософських наук, професор
Дніпровський національний університет імені
Олеся Гончара
49010, Дніпро, проспект Гагаріна, 72

Kulyk Oleksandr

Doctor of Philosophical sciences, Full Prof.
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Av, Dnipro, 49010, Ukraine

Email: prof.kulyk@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5581-7040

Цитування: Кулик О. В. Хаос у філософії Генріха Риккерта/ О. В. Кулик // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 8. – С.37-46.

Citation: Kulyk, O.V. (2019). Khaos u filosofii Henrikha Rykkerta [Chaos in Heinrich Rickert's Philosophy]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 22 (8), 37-46.*

Стаття надійшла / Article arrived: 20.07.2019

Схвалено до друку / Accepted: 17.08.2019

Політика системних змін у сфері вищої освіти в Україні

Інна Семенець-Орлова, Національний авіаційний університет

Освіта як суспільне благо має поважну державотворчу функцію. Стан системи освіти залежить від виваженої освітньої політики, компетентності державних рішень та правильно розставлених акцентів у визначенні стратегічних пріоритетів. Досягнення нової якості та розвитку вітчизняної освітньої системи неможливе без настільки ж значущих змін у системі, процесах, механізмах державного управління освітою. Комплексна освітня реформа втілюється на рівні конкретних закладів та установ освіти і потребує як організаційної, так і індивідуальної готовності до впровадження нового.

Основними недоліками державної освітньої політики як інструменту забезпечення конституційного права на освіту в сучасній Україні можна визначити: відсутність реальної децентралізації управління освітою, відсутність умов для дієвої і систематичної участі громадськості у процесі ухвалення рішень з питань підвищення якості освіти, забезпечення її доступності, безоплатності, соціальної захищеності, нераціональне використання коштів у освітньому секторі.

Автор аналізує процедурні особливості та важливі інструменти управління організаційними змінами (на рівні закладу вищої освіти) на основі даних експертного опитування. На основі праць відомих сучасних теоретиків управління змінами автор окреслює логіку та послідовність процедур підготовки та безпосереднього впровадження освітньої зміни. Автор доводить, що низька успішність освітніх змін у вітчизняних реаліях на рівні закладів, установ освіти спричинена неповним дотриманням послідовності процедур управлінської підтримки та нехтуванням багатьох належних інструментів послідовної підготовки процесу освітніх змін.

Ключові слова: політика реформ, управління змінами, впровадження освітніх змін, державна освітня політика, публічна освітня політика, легітимація смислів суспільних реформ, соціальний прогрес

Systemic change policy in higher education in Ukraine

Inna Semenets-Orlova, National Aviation University

Education as a public good has an important state-making function. The state of the education system depends on sound educational policy, the competence of state decisions and properly placed emphasis in determining strategic priorities. Achieving new quality and development of the national education system is impossible without equally significant changes in the system, processes and mechanisms of public education management. Comprehensive educational reform is implemented at the level of specific educational institutions and institutions, and requires both organizational and individual readiness to implement a new one.

The main disadvantages of state education policy as a tool for ensuring the constitutional right to education in modern Ukraine can be identified: lack of real decentralization of education management, lack of conditions for effective and systematic participation of the public in the decision making process on improving the quality of education, ensuring its accessibility, free of charge, social protection, the misuse of funds in the education sector.

The author analyzes procedural features and important tools for managing organizational change (at the institution of higher education) based on expert survey data. Based on the work of well-known modern change management theorists, the author outlines the logic and sequence of procedures for the preparation and direct implementation of educational change. The author argues that the low success rate of educational changes in the national realities at the level of institutions, educational institutions is caused by incomplete adherence to the sequence of management support procedures and neglect of many appropriate tools for the consistent preparation of the educational change process.

Keywords: reform policy, change management, educational change implementation, public education policy, public education policy, legitimization of the meaning of social reform, social progress

Политика системных изменений в сфере высшего образования в Украине

Инна Семенец-Орлова, Национальный авиационный университет

Образование как общественное благо имеет важную государственную функцию. Состояние системы образования зависит от взвешенной образовательной политики, компетентности государственных решений и правильно расставленных акцентов в определении стратегических приоритетов. Достижения нового качества и развития отечественной образовательной системы невозможно без столь же значимых изменений в системе, процессах, механизмах государственного управления образованием. Комплексная образовательная реформа реализуется на уровне конкретных учреждений образования и требует как организационной, так и индивидуальной готовности к внедрению нового.

Основными недостатками государственной образовательной политики как инструмента обеспечения конституционного права на образование в современной Украине можно определить: отсутствие реальной децентрализации управления образованием, отсутствие условий для эффективной и систематической участия общественности в процессе принятия решений по вопросам повышения качества образования, обеспечения ее доступности, бесплатности, социальной защищенности, нерациональное использование средств в образовательном секторе.

Автор анализирует процедурные особенности и важные инструменты управления организационными изменениями (на уровне учреждения высшего образования) на основе данных экспертного опроса. На основе работ известных современных теоретиков управления изменениями автор определяет логику и последовательность процедур подготовки и непосредственного внедрения образовательной изменения. Автор доказывает, что низкая успеваемость образовательных изменений в отечественных реалиях на уровне учреждений, учреждений образования вызвана неполным соблюдением последовательности процедур управленческой поддержки и пренебрежением многих надлежащих инструментов последовательной подготовки процесса образовательных изменений.

Ключевые слова: политика реформ, управление изменениями, внедрение образовательных изменений, государственная образовательная политика, общественная образовательная политика, легитимация смыслов общественных реформ, социальный прогресс

Постановка проблеми

Стратегічна потреба сучасного суспільства – це успішні освітні зміни сталого характеру. Вітчизняна державна освітня політика є недостатньо ефективною та потребує суттєвого вдосконалення в частині її інноваційного змісту на основі якісно нової методології. Важливими проблемами також залишається забезпечення наступності державної освітньої політики та розробка її у інноваційно-орієнтованому форматі, що дасть змогу здійснювати освітні перетворення безперервного характеру у межах послідовних легітимізованих стратегій.

Потребують урахування процедурні особливості перетворення політичних рішень щодо розвитку освіти на рівні конкретної освітньої установи та одночасно рекомендується впроваджувати не більше трьох інноваційних ініціатив, добре забезпечених ресурсами. Пропоновані у політичному курсі освітні зміни повинні бути високорелевантними стратегічним цілям закладів освіти. Усі етапи процесу змін уможливаються

продуманими часовими рамками змін. Запропонована зміна повинна бути забезпечена переконливими доказами її ефективності, а потенційні ризики нововведення – чітко ідентифіковані та проаналізовані.

Відомий британський дослідник Б. Бернс стверджує, що передусім організаційний контекст має бути повністю підготовлений до запланованих трансформацій. Виміряти такий стан довілля організації можна за рівнем зацікавленості працівників на найнижчому операційному рівні (у разі освітньої організації – педагогів) у нових ідеях, методах, технологіях [4]. Аналізуючи конкретні ситуації впровадження освітніх змін на інституційному рівні шляхом анкетування їхніх найактивніших учасників у ролі експертів ми зробимо висновок про рівень готовності організаційного довілля ЗВО України до масштабних змін.

Наразі в українському суспільстві є великий запит на зміни і водночас з'являється певна зневіра в успішне закінчення уже розпочатих реформ [11]. Реформа вищої школи, що розпо-

чалася з ухвалення прогресивного Закону України «Про вищу освіту» 2014 р. [1], триває досі і виявляється не настільки успішною, як передбачалось. На нашу думку, причина низької інституційної спроможності закладів вищої освіти є: неналежна підготовленість працівників вищої школи, яким доручено впроваджувати масштабні управлінські зміни в систему вищої освіти (зокрема, щодо автономізації ЗВО); невмотивованість, а, звідси, неефективність безперервного професійного вдосконалення викладацьких кадрів у відповідь на вимоги інформаційного суспільства; несистемність інноваційної діяльності в освітньому процесі.

Постійно чинним колегіальним органом, уповноваженим на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти є Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) (ст. 17) [1]. Згідно з новим законом України «Про вищу освіту» НАЗЯВО покликане замінити Акредитаційну комісію, у компетенцію якої входило здійснення контролю за дотриманням державних освітніх стандартів. НАЗЯВО – важливий орган публічного управління освітніми змінами на ланці вищої освіти, що перебрав від держави на себе велику частину регуляторних та контрольних функцій у сфері забезпечення якості вищої освіти. Створення НАЗЯВО певною мірою засвідчило зростання тенденцій відкритості, прозорості, колегіальності у здійсненні політики системних освітніх змін.

Наразі відповідальність за якість освіти великою мірою лежить на самих закладах, установах освіти, що мають стати спроможними успішно реалізовувати постійні зміни. Ми виходимо з розуміння, що безперервність розвитку освіти у перехідному контексті можлива через точкові зміни сталого характеру. Зважаючи на те, що освіта як галузь культурної діяльності досить консервативна та, враховуючи не зовсім вдалі попередні спроби здійснити освітні реформи в Україні, можна пояснити стійкий супротив новаціям у вітчизняному контексті, що впливає із організаційної інерційності закладів освіти.

Аналіз досліджень і публікацій

У кожному місцевому контексті важливо створювати умови, що зроблять хороші ідеї освітніх реформ ефективними. На думку М. Фуллана, 25 % успіху у процесі освітніх змін – це рішення щодо нових ідей, а 75 % – рішення стосовно того, як ці ідеї мають правильно потрапити в місцевий контекст одна за одною [6, с. 251].

Розуміння того, що ефективність запланованих освітніх оновлень залежить від підтримки їх учасниками, зокрема, на найнижчому операційному рівні, де важливими є місцеві значення та організаційний контекст (внутрішнє довілля), відзначено у працях відомих освітніх експертів М. Фуллана [6], Д. Ервіна, Е. Гармана [5] та ін. Вдалі спроби сконструювати моделі інновацій були зроблені Дж. Коттером [8]. Дієві інструменти освітніх змін стали проблемою дослідницьких праць Д. Блейза, Л. Бьорка, М. МакЛафлина, які актуалізували, зокрема, питання мікрополітики освітніх змін. Фактори успішності освітніх змін, зокрема процедурні аспекти процесу їх успішного впровадження, стали предметом праць Д. Левіна і Д. Купер [9], М. Фуллана [6], Г. Стенлі [12] та інших.

Мета дослідження. У даній роботі ми намагатимемось перевірити, наскільки учасники освітніх змін в Україні дотримуються означених західними теоретиками рекомендацій щодо організації та управління процесом впровадження освітніх змін на інституційному рівні вітчизняної освітньої системи, зокрема на ланці вищої школи, цим, власне, створюючи можливості для успішної політики системних освітніх змін в Україні.

Прогнозується, що вагомою причиною низької успішності освітніх змін в Україні на рівні закладів, установ освіти є нехтування окремими універсальними інструментами послідовної підготовки та процедурами забезпечення належної управлінської підтримки освітніх перетворень. Зокрема, тут варто відзначити недостатні ресурсний та консультативний супровід, вузькі інформаційно-роз'яснювальні кампанії, невисоку релевантність змін цілям і культурі закладів освіти, відсутність належного рівня партисипаторного управління та стимулювання інноваційної активності учасників на найнижчому операційному рівні тощо.

Виклад основного матеріалу. Протягом лютого-червня 2016 р. з метою вивчення причин складнощів впровадження освітніх змін нами було проведено експертне опитування шляхом анкетування, що передбачало аналіз практичного досвіду активних учасників освітніх змін. Анкету було складено у вигляді запитань, відповіді на які допомагають зрозуміти, наскільки реальна практика освітніх змін в Україні відповідає сучасним науково обґрунтованим рекомендаціям щодо організації процесу освітніх змін. У ході дослідження було опитано 65 фахівців-експертів,

які концептуально вивчають проблему освітніх змін у своїй професійній або громадській діяльності та брали участь у впровадженні освітніх змін різних типів. Опитані експерти були обрані за критеріями їх активності у процесах обґрунтування сценаріїв освітніх змін (експертні публікації, наукові статті, участь у громадських слуханнях, експертизі нормативно-правових актів) та реалізації на практиці стратегічних/інкрементальних освітніх перетворень у ЗВО (активність особи щодо дисемінації у професійній спільноті кращих авторських освітніх методів, форм управління освітнім процесом тощо). Опитані експерти виявились членами таких субспільнот, що становлять зацікавлені групи освітньої реформи: 34 % – доценти ЗВО, 21 % – (старші) викладачі, асистенти ЗВО, 9 % – професори ЗВО, 15 % – керівники структурних підрозділів ЗВО, 19 % – управлінці у сфері освіти, 2 % – громадські активісти. Серед опитаних 14 % експертів відзначили, що активно займаються науковим аналізом проблеми освітніх змін, але поки не брали безпосередньої участі в освітніх змінах на практиці. Іншим експертам, які активно займаються практичним впровадженням освітніх змін, було поставлено 40 запитань закритого та відкритого типів. Анкета містила питання, у яких респондент міг позначити кілька варіантів відповіді одразу. До обраних експертів ми звернулися з проханням проаналізувати їхній останній досвід змін.

65 % опитаних експертів брали участь у реалізації змін в освітньому процесі, 35 % – у реалізації освітніх змін, що стосуються організаційного розвитку установи (у системі підвищення кваліфікації, безперервної освіти працівників), 19 % – у впровадженні інновацій у систему управління ЗВО. 62 % опитаних брали участь у впровадженні освітніх змін у ролі учасника, 39 % – ініціатора, 23 % – керівника (8 експертів були у 2-х ролях, 6 – експертів – у 3-х ролях одночасно). Абсолютна більшість опитаних брали участь у змінах типу окремої невеликої новації або кількох взаємопов'язаних новацій, і лише 11 % долучалися до проведення масштабної системної зміни з новизною радикального характеру. У більшості випадків (58 %) опитані респонденти експериментували з аудиторією – 50–200 студентів (слухачів), у 23 % випадках – це була аудиторія 500–1000 осіб. 7 % респондентів працювали зі змінами, що мали вплив на аудиторію в 1 млн і більше здобувачів освіти. Останні 7 % опитаних

також брали участь у змінах, що охоплювала кількість учасників, властиву для інституційного рівня (близько 1000 осіб), тому у ході анкетування ми звернулися до них з проханням проаналізувати власний досвід участі саме в освітніх змінах інституційного характеру. За характеристикою реалістичності цілей освітніх змін – 82 % опитаних зазначили, що зміна містила невелику кількість досяжних цілей, 14 % – велику кількість малодосяжних цілей, 4 % оцінили ціль/цілі зміни як «значною мірою недосяжні».

На запитання «Чи було чітке розуміння змісту, цілей зміни з боку учасників?» 64 % експертів відповіли – «було не повною мірою», 27 % – «так, повністю», 9 % – «складно відповісти». На питання «Чи було належним чином проконсультовано учасників перед початком зміни?» 55 % відповіли – певною мірою, 39 % – так, 5 % – ні. У 61 % експертів вільний доступ до графіку змін був, у 39 % – не було.

Як виявилось, опитаних учасників змін не було забезпечено переконливими фактами доречності зміни, переконливими аргументами про те, що здійснене перетворення принесе вдосконалення діяльності закладу освіти. Лише 43 % опитаних зазначили, що такі дані їм були надані ініціаторами у повному обсязі, 41 % – у фрагментарному вигляді, а у випадку 16 % – не були надані зовсім. 38 % експертів зазначили, що у ході підготовки до впровадження і самого впровадження освітніх перетворень питання аналізу ризиків, що можуть супроводжувати процеси змін, не розглядалось взагалі, 34 % – частково розглядалось. Ще 18 % опитаних наголосили, що окремі ризики були названі організаторами процесу змін, але не проаналізовані. 20 % респондентів відзначили, що зміст запропонованого освітнього перетворення «повністю співпадав зі стратегією розвитку закладу», 50 % – «частково співпадав», 25 % – «подібного співставлення не проводилось», 5 % – «не співпадав».

Абсолютна більшість респондентів (60 %) оцінили ресурсне забезпечення зміни як «часткове», 16 % зазначили, що «зміна ресурсами не була забезпечена взагалі» і 24 % стверджували про повне забезпечення ресурсами всього процесу освітніх перетворень. Серед дефіцитних ресурсів найчастіше згадувались – обладнання (48 %), час (43 %), кошти (39 %), компетентні кадри (36 %), лідерський потенціал керівника і учасників зміни (20 %).

Відповіді респондентів засвідчують невисокий рівень підтримки колег у процесі освітніх змін – 79 % опитаних оцінили підтримку колегами їхніх ініціатив освітніх перетворень як «часткову», 5 % – «повну», а у разі 16 % респондентів, як виявилось, «підтримки колег не було взагалі». Ступінь підтримки адміністрації був оцінений інакше – 68 % респондентів зазначили, що підтримка мала фрагментарний характер, 25 % – була надана у повному обсязі, 4 % респондентів наголосили на повній відсутності такої підтримки. На питання «Чи була зацікавленість в успішному впровадженні освітньої зміни у інших учасників (студентів, співробітників) зміни?» 62 % респондентів відповіли – «частково», 32 % – «так» і 5 % – «ні».

Невисокою є оцінка респондентами загального рівня володіння учасниками змін необхідними навичками для імплементації перетворень. 61 % респондентів наголосили на недостатньому рівні володіння учасниками необхідних для впровадження запланованих перетворень компетентностей, 23 % зазначили – «складно відповісти», 5 % стверджували про відсутність потрібних навичок, лише 11 % опитаних стверджували про «достатній» рівень таких.

Мотиви участі у змінах експерти обрали такі: 55 % – турбота про студентів, 32 % – турбота про майбутнє освіти та суспільства, 20 % – турбота про установу, заклад, імідж організації, 20 % – внутрішня потреба творчості, 13 % – вимога для майбутнього професійного зростання. 39 % експертів стверджували, що на етапі впровадження зміни заохочувались відкриті дискусії, 32 % – «заохочувались певною мірою», 23 % – «не заохочувались взагалі». На запитання «Як під час зміни було сприйнято учасниками критику?» 71 % експертів відповіли, що критику було взято до уваги, 16 % – «проігноровано», 9 % – «носії критики ініціатори зміни агресивно переконували у протилежному», 5 % – «противників змін було відмежовано від процесів перетворень», 2 % – «опозиційних думок у процесі змін не виникало».

Відповіді на питання для аналізу поставленого управлінського акценту у кожному випадку зміни засвідчили виняткову позитивну (для перетворень на інституційному рівні) тенденцію децентралізації та спільної відповідальності за результат. Відповіді експертів розподілилися так: основним принципом управління змінами був принцип делегування повноважень для 30

% опитаних, колективне ухвалення рішень і командна робота – для 21 %, навчання в команді – для 21 %, сильний владний центр – для 20 %. Однак 14 % респондентів зазначили, що «все було пущено на самотік». На запитання «Чи виникали неформальні групи колег, що демонстративно виявляли супротив (опір) зміні?», 52 % респондентів відповіли – «ні», 14 % – «так», водночас 45 % опитаних уточнювали, що «найчастіше багатьом колегам було просто байдуже». 52 % респондентів, які стикалися з ситуаціями опору в процесі впровадження зміни зазначали, що він виникав на етапі безпосереднього впровадження зміни, 20 % – «на етапі формування концепції», 14 % – «на етапі обговорення плану впровадження зміни». 66 % опитаних експертів зазначили, що у процесі зміни іноді мали місце конфлікти, 29 % – конфліктів не було взагалі, 3 % – конфлікти відбувалися регулярно, 2 % – конфлікт трапився одноразово. 66 % експертів зазначили, що на учасників змін, які виявляли опір зміні, використовувались примус і методи тиску. Серед основних причин, що перешкоджали впровадженню зміни експерти назвали: 41 % – байдужість з боку колег, 39 % – дефіцит ресурсів, 30 % – незацікавленість з боку різних груп учасників змін (студентів, співробітників), 21 % – відсутність підтримки з боку адміністраторів, 11 % – некомпетентність самих виконавців освітніх перетворень.

Аналізуючи кінцевий результат впровадженної освітньої зміни, 73 % експертів оцінили освітнє перетворення як частково успішне, 6 % – неуспішне і лише 21 % – успішне повністю та оформлене у постійну практику. Ми попросили експертів охарактеризувати форму впливу результатів зміни на їхню професійну діяльність. У випадку 43 % перетворень кінцевий результат освітньої зміни було відзначено позитивно студентами (співробітниками) як об'єктом зміни, у 27 % – високо оцінено колегами, у 27 % – успішно презентовано на конференції, надруковано статтю, у 20 % – використано в розробці нормативно-правових актів у сфері освіти. Однак лише 14 % експертів зазначили, що їхня ініціативна участь у процесах змін була відзначена з боку адміністрації кар'єрним зростанням, премією. 5 % експертів відзначили, що зміна не отримала жодного визнання, 2 % – результати перетворення було позитивно оцінено за кордоном, ще 5 % опитаних у результаті успішного перетворення отримали міжнародний грант на продовження інноваційної діяльності.

44 % експертів зазначили, що для себе особисто негативних наслідків від процесу впровадження зміни не відчули, 38 % – «зміна спричинила стрес і втому», 13 % – «відволікала від основної роботи», 13 % – «супроводжувалась тривалою невизначеністю, іноді апатією», 5 % – «негативно вплинула на професійний статус-кво», 5 % – «негативно позначилася на особистому житті». На прохання дати критичну оцінку перспективному сценарію розвитку зміни, якщо ініціатор перетворень припинить свою діяльність у закладі й не впливатиме на сталий характер здійсненого перетворення, 29 % респондентів стверджували, що зміна «все одно працюватиме без підтримки ініціатора», 14 % – «не працюватиме», 25 % – «будуть дієві лише окремі елементи зміни», а для 32 % респондентів виявилось складно відповісти на це питання. На запитання «Чи у тих же самих умовах Ви б взяли участь у впровадженні зміни за тими ж правилами і з тими ж ресурсами?» 52 % відповіли «так», 39 % – «не знаю», 9 % – «ні». Це свідчить про значний ентузіазм вітчизняних педагогів, потенційний ресурс яких наразі не використовується повною мірою.

38 % експертів зазначили, що у їхніх організаціях є співробітники, які відповідають за управління змінами, 34 % відповіли, що таких співробітників немає, 27 % – не володіють даною інформацією, і 2 % – «такі співробітники були раніше». 45 % експертів відзначили, що в організаційній культурі організації частково заохочується інноваційність та ініціативи змін, 18 % – заохочується повною мірою й у всіх аспектах, 16 % – «це залежить від керівництва», 11 % – «не заохочується». Причому 43 % експертів наразі беруть участь у впровадженні освітніх змін, 34 % – не беруть участь, 23 % – займаються науковим обґрунтуванням даної проблеми.

Анкета передбачала питання на оцінку експертами динаміки ставлення освітян до проблеми впровадження освітніх змін у сучасній Україні. 45 % експертів зазначили, що в їхніх організаціях з'явився скепсис, зневіра у можливостях змін, 30 % наголошували, що за останні 2 роки активізувалися конструктивні дискусії на тему змін, 13 % респондентів зазначили про зростання наукового інтересу до даної проблеми, 16 % – про натхненне сприйняття перспективи успішних змін. 13 % респондентів відповіли, що у їхніх професійних колективах ставлення до освітніх змін не змінилося ніяк.

На запитання «Чи берете Ви участь у формуванні державних концепцій освітніх змін,

розробці чи обговоренні освітніх законів, стратегій?» 36 % експертів відповіли – «так, час від часу», 30 % – «ні», 20 % опитаних долучаються у дистанційному форматі, через громадські обговорення, 14 % – «так, постійно».

87 % експертів зазначили, що повністю ознайомлені з ініціативами МОН України, місцевих органів влади в питанні реформи освіти, 11 % опитаних – «наразі не мають достатньо часу для цього». 88 % експертів зазначили, що діяльність органів управління освітою України щодо впровадження освітніх змін є недостатньо ефективною, 7 % – ефективною, особливо у ланці вищої освіти, 5 % – повністю неефективною. 75 % експертів відчувають у певних напрямках позитивні результати впроваджених за останні 2–3 роки освітніх змін в Україні, 16 % – не відчувають зовсім, 9 % зазначили про переконливо позитивну динаміку реформування освіти на всіх ланках повністю.

Результати засвідчили невисокі показники успішності освітніх змін на інституційному рівні та низьку якість підготовки учасників змін до їх впровадження (лише 21 % освітніх змін були впроваджені успішно). У результаті анкетування ми отримали емпіричне підтвердження відсутності необхідної управлінської підтримки процесу освітніх змін, обґрунтованих у зарубіжній літературі, що виявилось у недотриманні належних процедур, небажанні використовувати потрібні імплементаційні інструменти, недостатньому ресурсному забезпеченні тощо. Лише 18 % експертів зазначили, що в організаційній культурі їхнього закладу заохочується інноваційність повною мірою, що в ідеалі має бути прямим наслідком децентралізації управління закладом освіти. Отримані результати свідчать про малі перспективи освітніх змін сталого характеру в умовах, коли прогресивні ініціативи педагогів не є цінністю для організації, елементом її внутрішньої культури. Особливо у випадку реалізованих «зверху вниз» ініціатив, інноваційність педагогів-новаторів конфліктуватиме із культурними установками, що захищатимуть статус-кво цілого закладу освіти. Таку позицію підтверджують такі дані: лише 20 % респондентів зазначили, що зміст запланованої освітньої зміни співпадає зі стратегією розвитку організації. Наголосимо на вихідній позиції західних вчених – діалогічність у впровадженні нового, внутрішній клімат, що стимулює до участі у змінах, чіткий сигнал з боку керівника щодо підтримки інноваційної

діяльності підлеглих суттєво сприяє зростанню внутрішньої мотивації учасників змін до використання нових творчих підходів у професійній діяльності та забезпечення їх сталого характеру [7, с. 1020].

Силове поле підтримки/супротиву змінам залежить від чіткості та однозначності розуміння їх змісту учасниками. Тому учасники мають бути належно проконсультовані перед початком змін. За результатами нашого анкетування лише у 27 % випадках освітніх змін учасники мали чітке розуміння змісту та цілей перетворень, що свідчить про неналежну роз'яснювальну підготовчу роботу організаторів/керівників процесу змін. Процес освітніх перетворень розпочинається з наявності переконливо обґрунтованої підстави для зміни, чіткого уявлення «що змінити» і «як змінити». В інакшому випадку не варто очікувати від учасників толерантного сприйняття недоліків, що може спричинити заплановане перетворення. Але логічним буде очікування сильної опозиції змінам. Велике значення для переконання противників змін має наявність емпіричних даних про вихідний стан організації та системи (evidence-based). Плани впровадження зміни мають бути реальними із чітко вказаними досяжними часовими межами (продумані дедлайни уможливають досяжність результатів на кожному етапі). Критично важливим є акцент на нарощенні потенціалу співробітників через безперервне навчання за рахунок інновацій, ефективне використання наукових досліджень. До початку зміни учасникам слід забезпечити можливість підвищити свою фахову компетентність з проблемних питань. Наше дослідження засвідчило, що лише в 11 % випадках освітніх змін учасники повністю володіли всіма необхідними навичками для впровадження нового. Це свідчить про суттєве нехтування належною підготовкою учасників освітніх перетворень до впровадження змін у вітчизняних ЗВО, можливо, через економію коштів.

Яким буде результат політики змін залежить від того, як політика інтерпретована і трансформована у кожній точці процесу, і від відповідальності індивіда наприкінці лінії впровадження перетворень [10, с. 72]. Як стверджував М. Фуллан, правильні рішення приходять через спільне вироблення смислів усіма учасниками. Тому саме комунікативна взаємодія між індивідуальним і колективним смислом та дією у щоденних ситу-

аціях освітянської практики (чи співпадатимуть вони) вирішує – бути освітній зміні чи ні [6]. За спостереженнями Дж. Блейза, опір змінам на мікрополітичному рівні має тенденцію посилюватись протягом періоду нав'язаних ззовні змін [3, с. 241].

Висновки

Низька готовність учасників освітніх змін, що впроваджуються на рівні ЗВО, є певним індикатором невисокої системної готовності до впровадження масштабних освітніх перетворень. За умови відсутності легітимації смислів освітніх трансформацій їх учасниками, несформованості в освітян необхідних компетентностей для впровадження нового, незабезпеченості процесу змін ресурсами, ініціатива фундаментальних змін у масштабі всієї країни буде зумовлювати імітацію або прихований/явний саботаж здійснення перетворень. Звідси – і засвідчена анкетуванням низька експертна оцінка результатів впроваджених МОН України освітніх перетворень (станом на 2016 р.).

Автономія ЗВО України та забезпечення освітніх послуг найвищої якості потребує постійної інноваційної діяльності, підтримки ініціативи та впровадження змін на рівні організації. За результатами проведеного анкетування, на найнижчому операційному рівні ініціатори та керівники змін нехтують багатьма необхідними процедурами підготовки до впровадження освітніх перетворень. Це, у свою чергу, негативно впливає на готовність усієї вітчизняної освітньої системи до впровадження проголошеної політики освітніх системних змін.

Освітня зміна – це комплексний довготривалий процес, що потребує особливої підготовки та «культивування» зсередини. Для успішності точкових змін в освіті, що забезпечують прогрес сталого характеру в галузі, на рівні окремих закладів, установ освіти важливим буде дотримання таких умов: системний науковий та консультативний супровід імплементаційного процесу перетворень, поступовість впровадження і постійний моніторинг результатів зміни, забезпечення потрібними інформаційними потоками, створення сприятливого соціально-адаптивного фону в закладі, визначення балансів повноважень і відповідальності адміністративних та громадських органів управління закладом, уникнення проектів змін, незабезпечених необхідними ресурсами на період вирішення питання їх стабільного ресурсного забезпечення (матеріального, часового, політико-управлінського,

кадрового – у випадку дефіциту критичної кількості підготовлених педагогів-новаторів) тощо. Виходячи з того, як будуть підтримані ініціативи педагогів-новаторів на інституційному рівні сьогодні, формуватиметься готовність учасників змін долучитися до життєво важливих стратегічних перетворень у майбутньому у контексті всієї освітньої системи.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Про вищу освіту: Закон України від 28.12.2014 р. № 76-VIII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Семенець-Орлова І. Сучасні тенденції управління актуальними освітніми змінами на прикладі зарубіжного досвіду // Університетські наукові записки (Часопис Хмельницького університету управління і права). – 2014. – Вип.1. – С. 219–227.
3. Blase, J., & Björk, L. (2010). The Micropolitics of Educational Change and Reform: Cracking Open the Black Box. In A. Hargreaves, A. Lieberman, M. Fullan, & D. Hopkins (Eds.), *Second International Handbook of Educational Change* (pp. 237-258). London, New York: Springer. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/978-90-481-2660-6>.
4. Burnes, B. (2015). Understanding Resistance to Change – Building on Coch and French. *Journal of Change Management*, 15(2), 92-116. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/14697017.2014.969755>.
5. Erwin, D. G., & Garman, A. N. (2010). Resistance to organizational change: Linking research and practice. *Leadership & Organization Development Journal*, 31(1), 39-56. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/01437731011010371>.
6. Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change* (4th ed.). London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
7. Jacobsen, C. B., & Andersen, L. B. (2014). Performance Management in the Public Sector: Does It Decrease or Increase Innovation and Performance? *International Journal of Public Administration*, 37(14), 1011-1023. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/01900692.2014.928317>.
8. Kotter, J. P. (1995). Leading change: Why transformation efforts fail. *Harvard Business Review*, 73(2), 59-67.
9. Levine, D. U., & Cooper, E. J. (1991). The Change Process and Its Implications in Teaching Thinking. In L. Idol & B. F. Jones (Eds.). *Educational Values and Cognitive Instruction: Implications for Reform* (pp. 387-410). New York: Lawrence Erlbaum.
10. McLaughlin, M. (1998). Listening and Learning from the Field: Tales of Policy Implementation and Situated Practice. In A. Hargreaves, M., Lieberman, A., Fullan, M., & Hopkins, D. (Eds.). *International handbook of educational change* (Vol. 1, pp. 70-84). London: Kluwer academic.
11. Semenets-Orlova I. Public management of educational changes : problems and contradictions // Аспекти публічного управління : науковий журнал. –2016. – № 4-5 (20-21). – С. 5-11.
12. Stanley, G. (2006). Seven Principles for Change Management. Retrieved from: http://sydney.edu.au/education_social_work/professional_learning/resources/papers/St StanleyG_06_SustainableLeadership.pdf.

REFERENCES

1. *Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy* 28.12.2014 p. № 76-VIII [On higher education: Law of Ukraine of 28.12.2014 No 76-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
2. Semenets-Orlova, I. (2014). Suchasni tendentsii upravlinnia aktualnymy osvithnymy zminamy na prykladi zarubizhnoho dosvidu [Current trends in managing current educational changes as an example of foreign experience]. *Universytetski naukovi zapysky (Chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia i prava)*, 1, 219-227 [in Ukrainian].
3. Blase, J., & Björk, L. (2010). The Micropolitics of Educational Change and Reform: Cracking Open the Black Box. In A. Hargreaves, A. Lieberman, M. Fullan, & D. Hopkins (Eds.). *Second International Handbook of Educational Change* (pp. 237-258). London, New York: Springer. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/978-90-481-2660-6>.
4. Burnes, B. (2015). Understanding Resistance to Change – Building on Coch and French. *Journal of Change Management*, 15(2), 92-116. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/14697017.2014.969755>.
5. Erwin, D. G., & Garman, A. N. (2010). Resistance to organizational change: Linking research and practice. *Leadership & Organization Development Journal*, 31(1), 39-56. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/01437731011010371>.
6. Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change* (4th ed.). London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
7. Jacobsen, C. B., & Andersen, L. B. (2014). Performance Management in the Public Sector: Does It Decrease or Increase Innovation and Performance? *International Journal of Public Administration*, 37(14), 1011-1023. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/01900692.2014.928317>.
8. Kotter, J. P. (1995). Leading change: Why transformation efforts fail. *Harvard Business Review*, 73(2), 59-67.
9. Levine, D. U., & Cooper, E. J. (1991). The Change Process and Its Implications in Teaching Thinking. In L. Idol & B. F. Jones (Eds.). *Educational Values and Cognitive Instruction: Implications for Reform* (pp. 387-410). New York: Lawrence Erlbaum.
10. McLaughlin, M. (1998). Listening and Learning from the Field : Tales of Policy Implementation and Situated

Practice. In A. Hargreaves, M., Lieberman, A., Fullan, M., & Hopkins, D. (Eds.). *International handbook of educational change* (Vol. 1, pp. 70-84). London: Kluwer academic.

11. Semenets-Orlova, I. (2016). Public management of educational changes: problems and contradictions. *Public administration aspects*, 4-5 (20-21), 5-11.

12. Stanley, G. (2006). *Seven Principles for Change Management*. Retrieved from: http://sydney.edu.au/education_social_work/professional_learning/resources/papers/StanleyG_06_SustainableLeadership.pdf.

ORCID (<http://orcid.org/>) 0000-0001-9227-7426

Семенець-Орлова Інна Андріївна

Доктор наук з державного управління, доцент
Національний авіаційний університет
03058, м. Київ, пр. Космонавта Комарова, 1

Semenets-Orlova Inna

Dr. of Public Administration, Assoc. Prof.
National Aviation University
1, Kosmonavta Komarova ave., Kiev, 03058, Ukraine

Email: innaorlova@ukr.net

ORCID 0000-0001-9227-7426

Цитування: Семенець-Орлова І. А. Політика системних змін у сфері вищої освіти в Україні / І. А. Семенець-Орлова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 8. – С. 47-55.

Citation: Semenets-Orlova, I.A. (2019). Polityka systemnykh zmin u sferi vyshchoi osvity v Ukraini [Systemic change policy in higher education in Ukraine]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (8), 47-55.

Стаття надійшла / Article arrived: 24.08.2019

Схвалено до друку / Accepted: 21.08.2019

Державна служба як соціальний ліфт до регіональних еліт: у вимірі якісної соціології

Євгенія Крашевська, Таїсія Ратушна, Ігор Кудінов, Запорізький національний університет

Стаття присвячена аналізу суб'єктивних оцінок представників регіональної еліти (державних службовців) щодо власної соціальної ролі, місця і значення в суспільстві та оцінці ними ефективності функціонування державної служби як соціального ліфта. Для вивчення суб'єктивних оцінок представників регіональної еліти щодо ефективності функціонування державної служби як соціального ліфта було використано якісну методологію, яка акцентує увагу на значеннях та смислах, особливостях їх творення та конструювання в процесі соціальної комунікації, що дозволяє обійти формалізовані та соціально схвалювані відповіді інформантів та дізнатися реальний стан речей у досліджуваній сукупності. Дані для аналізу були отримані під час проведення глибинних сфокусованих інтерв'ю з представниками державної служби різних рангів та управлінь Запорізької області у квітні-травні 2017 р.

За результатами дослідження було визначено, що державні службовці як суб'єкти прийняття державних управлінських рішень наділені можливістю впливати на суспільство в рамках регіональних компетенцій, що надає їм певних привілеїв та ознак елітарності на регіональному рівні. Водночас було визначено, що інститут державної служби виконує функцію соціального ліфта для регіональних еліт із певними обмеженнями – до певної ланки, оскільки сам процес переміщення зумовлений не тільки особистими якостями індивідів, а й їх політичними вподобаннями, широтою соціальних зв'язків, приналежністю до певної впливової групи, що може надати протекцію. Дана особливість призводить до того, що просування індивідів стає стрибкоподібним і не залежить від їх здібностей, професіоналізму та потенціалу. Тому входження до регіональної еліти відбувається не через «непрацюючий» ліфт, а через застосування додаткових каналів соціальної мобільності.

Ключові слова: державна служба, регіональна еліта, соціальний ліфт, якісна соціологія

Public service as a social lift to regional elites: qualitative sociology dimension

Yevheniya Krashevskaya, Taysiya Ratushna, Igor Kudinov, Zaporizhzhia National University

The article is devoted to the analysis of subjective assessments of regional elite representatives (public servants) regarding their own social role, place and significance in society, and their assessment of the public service performance efficiency as a social lift. It was used a qualitative methodology to analyze opinion of regional elite representatives concerning the civil service efficiency as a social lift. Such methodology is focused on meanings and senses, their creation and design features in the process of social communication, which allows to bypass formalized and socially approved responses of informants and to discover the actual state of affairs in the population. Research data were obtained during in-depth, focused interviews with public service representatives of various ranks and departments of Zaporizhzhia oblast in April-May 2017.

According to the results of the research, it was determined that public servants, as subjects/actors of state decision making processes, can influence on society within the framework of regional competences, which gives them certain privileges and signs of elitism at the regional level. At the same time, it was determined that the public service institute operates as a social elevator for regional elites with certain limitations – to a certain level – since the movement process is provided not only by the personal qualities of individuals, but also by their political preferences, the breadth of social ties, membership in certain influential groups. This feature leads to the fact that the personal advancements of public servants turn into jump-free mode and do not depend on their abilities, professionalism and potential. Therefore, entry into the regional elite is not a resulted through an «idle» social lift, but through the usage of additional channels of social mobility.

Keywords: public service, regional elite, social lift, qualitative sociology

Государственная служба как социальный лифт в региональные элиты: в измерении качественной социологии

Евгения Крашевского, Таисия Ратушная, Игорь Кудинов, Запорожский национальный университет

Статья посвящена анализу субъективных оценок представителей региональной элиты (государственных служащих) по собственной социальной роли, места и значения в обществе и оценке ими эффективности функционирования государственной службы как социального лифта. Для изучения субъективных оценок представителей региональной элиты по эффективности функционирования государственной службы как социального лифта было использовано качественную методологию, которая акцентирует внимание на значениях и смыслах, особенностях их создания и конструирования в процессе социальной коммуникации, позволяет обойти формализованные и социально одобряемые ответы информантов и узнать реальное положение вещей в изучаемой совокупности. Данные для анализа были получены при проведении глубинных сфокусированных интервью с представителями государственной службы различных рангов и управлений Запорожской области в апреле-мае 2017

По результатам исследования было определено, что государственные служащие как субъекты принятия государственных управленческих решений наделены возможностью влиять на общество в рамках региональных компетенций, придает им определенных привилегии и признаков элитарности на региональном уровне. В то же время было установлено, что институт государственной службы выполняет функцию социального лифта для региональных с определенными ограничениями - в известной звена, поскольку сам процесс перемещения обусловлен не только личными качествами индивидов, но и их политическими предпочтениями, широтой социальных связей, принадлежностью к определенной влиятельной группы, может предоставить протекцию. Данная особенность приводит к тому, что продвижение индивидов становится скачкообразным и не зависит от их способностей, профессионализма и потенциала. Поэтому вхождения в региональной элиты происходит не из-за «неработающий» лифт, а из-за применения дополнительных каналов социальной мобильности.

Ключевые слова: государственная служба, региональная элита, социальный лифт, качественная социология

Постановка проблеми

Сучасна українська держава знаходить у стані активного реформування, що зачіпає більшість сфер суспільного життя. Не винятком стала і сфера державного управління. Зокрема, уряд схвалив Стратегію реформування державного управління України на 2016-2020 рр. та план заходів з її реалізації, яким визначаються завдання, заходи, індикатори та строки виконання, а також визначаються відповідальні виконавці [1]. Метою цієї реформи є вдосконалення системи державного управління і наближення її до європейського рівня, що дозволить забезпечити: формування і координацію державної політики на місцях; прозорість роботи та вільний доступ до публічної інформації; якість адміністративних послуг і т. п.

Один із ключових етапів реформи системи державного управління – підвищення спроможності владних структур у лідерстві, щодо впровадження реформ та підвищення ефективності державного управління в цілому.

Враховуючи специфіку реформаційних

процесів, слід зосередити увагу на тій групі, яка, з одного боку, повинна виступати їх рушійною силою, а з іншого – сама є об'єктом реформування. Ми говоримо про політично-адміністративну еліту – це та категорія, яка повинна бути спроможною, згідно зі своїм інтелектуальним та творчим потенціалом, проводити певну активну діяльність, що направлена на системне вирішення питань суспільного життя та забезпечення гармонійного розвитку держави. Адже Україні на даний момент вкрай необхідне нове покоління політичної еліти, в переліку характеристик якої було б усвідомлення відповідальності за ефективний розвиток суспільства та держави, збереження національних традицій, культури, мови та духовних цінностей. Саме еліти повинні бути рушійною силою ініціювання реформ у державі, чинником соціальної мобілізації населення.

Аналіз досліджень і публікацій

Дослідженню еліт та їх ролі в розвитку держави присвячені праці багатьох соціологів. Так, В. Парето [2] характеризує представників еліти як людей, котрі отримали найвищий ін-

декс у галузі своєї діяльності. Г. Моска [3] під елітою розуміє найактивніших у політичному сенсі людей, орієнтованих на владу, організовану меншість суспільства. У свого боку Х. Ортега-і-Гассет [4] характеризує еліту як людей, яким притаманне почуття відповідальності. Незважаючи на відмінність наведених концепцій, усі вони виділяють такі риси еліти:

- панівна меншість суспільства;
- має свої особливі психологічні якості, усвідомлює свою винятковість;
- еліта здійснює політичне управління суспільством;
- бореться за владу;
- еліти забезпечують еволюційний розвиток суспільства через ротацію.

Державна служба в даній науковій розвідці розглядалась нами як канал (соціальний ліфт) просування до еліти. Аналіз функціонування соціальних ліфтів в суспільстві здійснений в працях П. Сорокіна, Е. Гідденса, Т. Парсонса, С. Ліпсета. Ці проблеми розглядають також вітчизняні науковці А. Акіндінова, Н. Коваліско, В. Новіков, І. Попова, О. Сенюра та ін.

Однак, попри широке висвітлення в науковій літературі питань формування та ротації еліт (зокрема, і регіональних) та ролі державної служби як соціального ліфта, частіше за все аналізуються їх інституційні та структурні характеристики, оминаючи суб'єктивний, особистісний рівень.

Метою даної статті є аналіз суб'єктивних оцінок представників регіональної еліти (державних службовців) щодо власної соціальної ролі, місця і значення в суспільстві та оцінка ними ефективності функціонування державної служби як соціального ліфта.

Виклад основного матеріалу

О. Токовенко та В. Пашенко зазначають, що частіше за все науковці звертають увагу на функціонування загальнонаціональних «центральных» еліт, але для дієвої моделі демократії важливою є консолідація еліт і мас. Саме регіональні еліти можуть виконувати в суспільстві роль сполучної ланки між елітою і позаелітними групами. Вони можуть бути як розпорядниками на місцях, втілюючи в життя розпорядження центральної влади, так і репрезентувати інтереси місцевих громад, до яких вони є наближеними. Отже, вони здатні чинити стабілізаційну дію на суспільні процеси, підтримуючи баланс між інтересами різних соціальних структур. Фактично вони можуть

розглядатися як опора для всього державного механізму [5, с. 108]. Для того щоб еліта виконувала повноцінно свої функції, важливим чинником залишається регуляція її складу, механізму його поповнення. Одним з таких механізмів виступає соціальний ліфт. У цьому випадку соціальний ліфт дає людині змогу зайняти вище соціальне положення завдяки її здібностям і соціальним зв'язкам.

Важливим аспектом теорії еліт є канали рекрутування, тобто шляхи просування до вершини політичної ієрархії або ж соціальний ліфт. Тобто у будь-якому суспільстві соціальна циркуляція індивідів має важливе значення і підпадає під контроль певних інститутів. Ці інститути є комплексом механізмів, які мають контролювати процес соціальної селекції, тестування/випробування та розподілу індивідів всередині соціальної структури. Сім'я, освіта, професійні та політичні організації виконують функції соціальної диференціації і розподілу індивідів у соціальній структурі.

Конкретні форми інститутів відбору та розподілу відрізняються залежно від соціально-культурних умов суспільства та історичного проміжку часу, але вони є у будь-якому суспільстві. Механізм соціального ліфту сегментує типи людей, що знаходяться на верхніх та нижніх стратах. Сегментація проходить таким чином, що той індивід, який накопичує соціально значущі характеристики і відповідний досвід, просувається вгору.

Як зазначає Н. Коваліско, успішно функціонуючий соціальний ліфт – неодмінна умова нормального функціонування суспільства. Скористатися соціальним ліфтом мають право всі без винятку групи населення. Відсутність у нашому суспільстві впевненості в тому, що професіоналізм та соціально відповідальна поведінка будуть винагороджені, веде до соціальної апатії населення, озлобленості проти багатих і недовіри до влади. Результат непрацюючого соціального ліфта – зниження соціального самопочуття, зростання соціальної напруженості, протестів, поява різного роду радикальних угруповань, загострення міжнаціональних відносин тощо [6, с. 60].

Якщо ці канали функціонують неадекватно, то і соціальний розподіл буде відповідним. Адже соціальний ліфт передбачає поступове проходження всіх етапів, на кожному з яких формуються певні навички та закріплюється необхідний досвід. За умови, що певні етапи

пропущені, тобто якісь ланки не пройдені, за допомогою соціально несхвалюваних методів (протекція, хабарництво), у індивіда можуть не сформуватися потрібні компетенції, що вплине на результативність його роботи у майбутньому.

Як зазначав П. Сорокін: «Політичні організації, починаючи з уряду і закінчуючи політичними партіями, також відіграють роль «ліфта» у вертикальній циркуляції. Людина, одного разу вступивши на посаду, нехай навіть і самого низького рангу, або ставши службовцем у впливового правителя, піднімається за допомогою цього «ліфта», оскільки в багатьох країнах існує автоматичне просування осіб службовими щаблями з плином часу» [7, с. 312]. Тож державна служба як соціальний ліфт політичної еліти являє собою канал пересування індивіда через сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених ланок у вигляді певної посади. Кожна посада несе свій набір функцій, ті індивіди, які їх виконують ефективно, підіймаються на вищу ланку системи державної служби, інші – залишаються на місці або йдуть на пониження.

Аналізуючи державну службу як соціальний ліфт політичної еліти, необхідно зазначити такі етапи цього процесу як інкорпорація (входження індивіда до рядів еліти), ротація (переміщення елітним прошарком), ескорпорація (вихід з еліти). Також варто звернути увагу на вплив на функціонування державної служби в Україні таких факторів, як впровадження реформи децентралізації, події 2013-2014 рр., що і стали каталізатором для введення реформ, що стимулюють трансформації механізму соціального ліфту у цій сфері.

У такому разі постає питання, яким саме чином зараз працює державна служба як соціальний ліфт для представників владної еліти, у першу чергу, на регіональному рівні. Цей механізм потребує подальшого вивчення, адже від сутності механізму відбору, тобто функціонування каналу соціальної мобільності залежить, з якими характеристиками формується політична еліта.

Це відсилає нас до питання дослідження конструювання образу та розуміння значення державної служби як соціального ліфта самими суб'єктами даного соціального інституту. Адже, з одного боку, державна служба – це формальний соціальний інститут, діяльність якого регулюється нормативними актами різ-

ного рівня, але з іншого – важливим моментом його функціонування є внутрішні неформальні правила, комунікації, зв'язки, що часто залишаються поза увагою дослідників.

Саме тому для вивчення суб'єктивних оцінок представниками регіональної еліти ефективності функціонування державної служби як соціального ліфта було використано якісну методологію. В якісному дослідженні наголос ставиться на значеннях і смислах, особливостях їх творення та конструювання в процесі соціальної комунікації, а відкрита пошукова стратегія дозволяє обійти формалізовані та соціально схвалювані відповіді інформантів та дізнатися реальний стан речей.

У квітні-травні 2017 р. було проведено перші п'ять глибинних сфокусованих інтерв'ю з представниками державної служби різних рангів та управлінь Запорізької області.

Інтерв'ю з інформантами розпочиналися з розкриття асоціацій на тему державної служби, щоб виявити той емоційний фон, який у них викликає робота. Найбільш часто зустрічалися предикати, які можна об'єднати у категорію «тягар» (відповідальність, безгрошів'я, обмеження), і поряд з цим були також асоціації з «покликанням», «справою всього життя». Така двоїста природа асоціацій говорить про те, що не дивлячись на мінуси державної служби, інформанти бачать у ній позитивні моменти і отримують певне задоволення від виконання роботи. З іншого боку, це може вказувати на бажання показати негативні сторони, покаржитися, занизити свій статус, щоб викликати співчуття та схвалення своєї поведінки.

На прохання дати визначення терміну «державна служба» та «державний службовець» більшість інформантів у своїх визначеннях робили акцент на тому, що це людина, яка виконує певну функцію на благо держави. Також звучали індикатори «співпраця», «патріотизм». У той же час зустрічалась і категорія «тягар». Таким чином, знову бачимо досить різнопланові категорії, які свідчать про подвійність суб'єктивного сприйняття описуваного явища: формальне визначення своєї діяльності як важливої для суспільства та держави, і в той же час вказування на обмеження, що накладає професія («Є обмеження, яких немає ж в звичайних людей...», «...Ответственность большая и безденежье...», «Більше мінусів, ніж плюсів...»).

Важливою складовою висвітлення обра-

ної тематики є передумови вступу на державну службу, тобто який соціальний досвід був у інформантів перед інкорпорацією у систему державного управління. Можна виокремити декілька названих варіантів: навчання у вищому навчальному закладі, викладацька діяльність, бізнес, активна громадська діяльність. Тобто платформою для входження до рядів держслужбовців є навчальна підготовка та активне здобуття досвіду налагодження соціальних зв'язків.

Цікаво було дізнатися, чим саме керуються держслужбовці, пов'язуючи своє життя з цієї професією. Мотивацією у таких випадках виступали: прагнення саморозвитку, зацікавленість у роботі, відданість справі, робота у команді певного керівника, прагнення змінити щось на краще («Ничего не делалось, все только вытягивалось, продавалось, воровалось. Поэтому, чтобы все это исправить, поселок вернуть в божеский вид, было принято решение мной...»).

Наступним кроком став аналіз процесу соціальної мобільності в державній службі. Етап інкорпорації відзначався декількома тенденціями. Входження у ряди держслужбовців відбувалося за наявності досвіду співпраці з громадськістю, звучали фрази про певні елементи протекції, пропонували роботу тим, хто вже працював з тодішнім очільником адміністрації. Також однією з рушійних сил було прагнення реалізувати певні зміни на власній території, причому рішення ухвалювалось також не одноособово, а декількома людьми, командою.

Інформантами акцентувалася увага на тому, що у зв'язку з новим законом «Про державну службу» тепер, аби зайняти певну посаду, необхідно пройти конкурсний відбір, що полягає у проходженні тестів та особистої співбесіди. Конкурс значно ускладнив процес інкорпорації, що є позитивним з точки зору ефективного функціонування соціального ліфту, адже до лав держслужбовців потрапляють більш кваліфіковані кадри, зменшується ймовірність потрапляння кандидатів, що не відповідають вимогам та званню державного службовця. Проте інформанти також вказують на недоліки, які вони помічають при конкурсному відборі: деякі представники за документами та тестами підходять на посаду, проте на етапі особистої співбесіди виявляється невідповідність реальної підготовки кандидата тій, що зафіксована на папері.

Розглядаючи етап ротації, слід відмітити таку особливість, на яку вказали майже всі інформанти: просування кар'єрною драбиною можливо лише до певного рівня, усе, що вище, має політичну складову, залежить від того, хто був обраний керівником структури, бо саме керівник «підганяє» під себе команду. Найвним уже працівникам можуть запропонувати залишитися за певних умов чи обійняти якісь нижчі посади. Тобто, таким чином, підтверджується певна клановість елітарних прошарків, потрапити в які можна лише за протекцією, тобто за сприянням осіб, які вже знаходяться у цих колах.

Тут можна зазначити також, що зазвичай на вищі щаблі потрапляють ті, хто має широке коло соціальних зв'язків та контактів, що може бути показником компетентності, комунікабельності та лідерських якостей. Негативною стороною цієї особливості є клановість і протекція. Також слід зазначити досить активну горизонтальну мобільність, тобто перехід з відділу до відділу розповсюдженою практикою.

Механізм соціального ліфту передбачає просування індивіда, виходячи з прояву ним певних якостей та накопичення досвіду. Говорячи про характеристики, які, на думку інформантів, допомогли їм просуватися вгору кар'єрною драбиною, слід зазначити такі, як комунікабельність; гнучкість у роботі з керівництвом; ініціативність; активність; старанність; професіоналізм; впевненість у своїх силах; чесність; справедливість; лідерські якості та бажання зробити кар'єру, тобто самореалізуватися.

Також інформанти зазначали свої основні принципи роботи, через які можна відслідкувати, чим саме керуються суб'єкти та завдяки чому вони мають змогу просуватися вгору соціальною драбиною. Усі опитані вказали, що роботу державного службовця регламентують три документи: Закон про державну службу, Закон про запобігання корупційній діяльності та Кодекс етики державного службовця. Держслужбовці нижчого рангу погано орієнтувалися у цих назвах, що може бути наслідком низької компетентності. Один з інформантів відмітив, що Кодекс етики держслужбовця має досить загальний та розмитий характер. До цього додавалися також такі принципи, як толерантність, терплячість, патріотизм, відкритість, порядність, ініціативність, «пережити як за своє», служіння народу, налагоджен-

ня комунікації у своєму управлінні і т.п.

Проте опитувані наголошували, що у кожній системі є люди, які відхиляються від подібних принципів, але все ж таки просуваються вгору за допомогою «нечесних» засобів («В нас є такі випадки, коли просто допомагають пройти...», «І по конкурсу пройде той, хто повинен пройти...»). Деякі інформанти вказували, що таких випадків дуже мало, інші – що таких достатньо велика кількість в органах державної влади. Таким чином простежується накладання, з одного боку, бажання зберегти обличчя організації, представником якої є людина, з іншого – навпаки, вказати на недоліки роботи системи.

Також слід згадати про суб'єктивне ставлення інформантів до своєї нинішньої посади, через яке можна прослідкувати в цілому відношення до своєї роботи та державної служби, що дасть змогу чіткіше виокремити характеристики індивіда, який здійснює певні переміщення в системі державного управління. Не звучало різко негативних оцінок, проте категорія «державна служба як тягар» все ж таки фігурувала, в основному вона есплікувалась у визначеннях державної служби як такої, що пов'язана з великою відповідальністю перед громадянами. Звучали фрази щодо зацікавленості у своїй роботі, вона стала стимулом для розвитку, вивчення додаткової мови чи здобуттям другої освіти, не дивлячись на те, що інформанти відзначали долю бюрократизму, без якого неможливо уявити роботу держслужбовця.

Серія питань щодо привілеїв, які можуть існувати у суспільстві щодо державних службовців, була направлена на визначення статусу державного службовця у суспільстві. Під час інтерв'ювання інформанти висловили дві полярні точки зору. Перша полягала у запереченні існування будь-яких привілеїв для представників державної служби, виходячи з того, що це стереотип, який залишився з радянського минулого, знову-таки, вказувалась висока зайнятість, велика кількість завдань («тягар»), що є єдиним «привілеєм» («Приходять нові люди, молоді, і вони цим не займаються. Якщо це є – це у покоління з радянськими стереотипами...», «Я этого не заметил...»). «На сьогодні сказати що ми, державні службовці, користуємось якимись привілеями – цього немає...»).

Інша точка зору полягала у підтвердженні можливості отримання певних преференцій у

різних сферах соціальних відносин, проте інформанти вказували, що їх це не стосується, таким чином вони дистанціювалися від інших представників, що можуть мати такі вигоди («Если совсем высокая должность, я не сомневаюсь, что там есть привилегии...», Можливо хтось, десь прояви такі є, є знайомі, приходять і вирішують...»). Також до привілеїв зараховували володіння інформацією щодо роботи державних органів та останніх подій у регіоні («Обладание информацией – ты много знаешь...»).

На питання щодо співвіднесення себе з елітою також було виявлено дві кардинально різні позиції інформантів. Інформанти, які відзначали, що в регіоні немає еліти, посилались на те, що вся еліта є немісцевою, вихідцями з Донецька, Луганська, Дніпра. Серед місцевих, на думку опитаних, немає тих людей, які б могли нею стати, оскільки життя регіону контролюють фінансово-промислові групи, які й визначають розвиток регіону, а місцева еліта злилася з більш впливовими групами з інших областей. Тобто основною характеристикою просування в еліту виступає належність до певної впливової групи (Всі приїхали з Донецька, а вся місцева еліта сказала: «будь ласка, заїжджайте»). Ще одним аргументом на користь озвученої думки є теза про те, що в регіоні немає еліти, яка б захищала інтереси народу, мала авторитет та хорошу репутацію серед населення («...Люди, які називають себе елітою, але вони не є елітою. Еліта повинна виражати прагнення більшості мешканців регіону...»). Також звучала думка, що еліти взагалі немає «Мы же не в Англии, здесь нет лордов каких-то...».

Щодо тієї частини інформантів, яка визнає існування запорізької політичної еліти, то вони до цієї категорії відносили керівників обласної державної адміністрації, обласної ради, міської ради та наближених до них осіб. Виходячи з останніх подій в країні, сюди ж входили активні громадські діячі та учасники Майдану, АТО. Не зважаючи на визнання присутності еліти в регіоні, такі формальні показники як фінансовий капітал, реалізація певного впливу, відходили на другий план, набагато більше приділяли уваги таким характеристикам, як освіченість, патріотизм і готовність захищати країну, вміння прогнозувати ситуацію, можливість стати опорою для населення («Повинні бути пріоритети розвитку свого краю і своєї

держави, повинні стояти на першому місці...», «Не просто любити свою країну, а любити свій народ...»).

Що ж до децентралізації та її впливу на формування еліти та функціонування державної служби як соціального ліфту маємо такі дані: по-перше, усі інформанти оцінюють реформу як необхідну та корисну для розвитку регіону; по-друге, серед очікувань переважають позитивні настрої, серед них очікування відродження сільських територій, протидія корупції та ліквідація залишків СРСР, проте доля скепсису також присутня («...ефективність нової системи покаже час...»); по-третє, можлива майбутня ліквідація обласних адміністрацій сприймається досить спокійно їх працівниками, така позиція аргументується думкою, що все одно спеціалісти без роботи не залишаться; по-четверте, на думку інформантів, еліта на місцях буде формуватися з числа тих, хто активно підтримує реформу та мав раніше управлінський досвід у сфері бізнесу чи освіти, займався благодійністю.

Висновки

Дані проведеного дослідження підтвердили

те, що державні службовці як особлива соціальна група, що наділена можливістю впливати на управлінські процеси та має певні привілеї, може бути основою для формування регіональної еліти. Але в той же час державна служба функціонує як соціальний ліфт для регіональних еліт тільки до певної ланки, оскільки сам процес переміщення зумовлений не тільки особистими якостями індивідів, а й їх політичними вподобаннями, широтою соціальних зв'язків, приналежністю до певної впливової групи, що може надати протекцію. Така особливість функціонування даного соціального ліфта може призводити до того, що просування індивідів стає стрибкоподібним і не залежить від їх здібностей, професіоналізму та потенціалу. Вхідження до еліти відбувається в такому випадку не через «непрацюючий» ліфт, а через застосування соціального капіталу та інших каналів соціальної мобільності (наприклад, сімейні та дружні зв'язки, протекція).

Для підтвердження чи спростування отриманої інформації необхідним є проведення досліджень не тільки на регіональному, а й на загальнонаціональному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Стратегія реформування державного управління України на 2016-2020 роки. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-r#n9>.
2. Парето В. Трактат по общей социологии. – СПб. : НОРМА, 2004. – 327 с.
3. Моска Г. Правящий класс. – Режим доступа: www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/33.php.
4. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. / Переклад В. Бурггардта. – К. : Основи, 1994. – 424 с.
5. Токовенко О., Пашенко В. Дослідження регіональних політичних еліт: у пошуках теоретичного обґрунтування // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2009. – Вип. 44. – С. 108-116.
6. Коваліско Н. Соціальний ліфт як чинник структурування сучасного українського суспільства // Український соціологічний журнал. – 2014. – № 1-2. – С. 59-64.
7. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов : пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

REFERENCES

1. *Strategiya reformuvannya derzhavnogo upravlinnya Ukrayini na 2016-2020 roki [Strategy for reforming the sovereign government of Ukraine for 2016-2020]*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-r#n9> [in Ukrainian].
2. Pareto, V. (2004). *Traktat po obshej sociologii [A treatise on general sociology]*. SPb. : NORMA [in Russian].
3. Moska, G. *Pravyashij klass [The Rulling Class]*. Retrieved from: www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/33.php [in Russian].
4. Ortega-i-Gaset, H. (1994). *Vibrani tvori [Featured Works]*. (V. Burggardt, Trans). K.: Osnovi [in Ukrainian].
5. Tokovenko, O., Pashenko, V. (2009). *Doslidzhennya regionalnih politichnih elit: u poshukah teoretichnogo obgruntuuvannya [Upcoming regional political elections: in the theoretical theoretical education]*. *Naukovi zapiski Instytutu politichnih i etnonacionalnih doslidzhen im. I. F. Kurasa*, 44, 108-116 [in Ukrainian].
6. Kovalisko, N. (2004). *Socialnij lift yak chinnik strukturuvannya suchasnogo ukrayinskogo suspilstva [Social elevator as a factor of structuring of modern Ukrainian society]*. *Ukrayinskij sociologichnij zhurnal*, 1-2, 59-64 [in Ukrainian].
7. Sorokin, P.A. (1992). *Chelovek. Civilizaciya. Obshestvo [Person. Civilization. Society]*. M.: Politizdat [in Russian].

Крашевська Євгенія Валентинівна
 Магістрант
 Запорізький національний університет
 69600, Запоріжжя, вул. Жуковського, 66

Email: evgeniakrasevskaa@gmail.com

Ратушна Таїсія Олександрівна
 Кандидат соціологічних наук, доцент
 Запорізький національний університет
 69600, Запоріжжя, вул. Жуковського, 66

Email: t2020005@gmail.com

Кудінов Ігор Олексійович
 Кандидат філософських наук, доцент
 Запорізький національний університет
 69600, Запоріжжя, вул. Жуковського, 66

Email: nfo@igokudinov.pro

Krashevskaya Yevheniya
 Master
 Zaporizhzhia National University
 66, Zhukovsky str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7406-1514

Ratushna Taysya
 Ph.D. of Sociological Sciences, Assoc. Prof.
 Zaporizhzhia National University
 66, Zhukovsky str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7351-6647

Kudinov Igor
 Ph.D. of Philosophical Sciences, Assoc. Prof.
 Zaporizhzhia National University
 66, Zhukovsky str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7785-1637

Цитування: Крашевська Є. В., Ратушна Т. О., Кудінов І. О. Державна служба як соціальний ліфт до регіональних еліт: у вимірі якісної соціології / Є. В. Крашевська // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 8. – С.56-63.

Citation: Krashevskaya, Ye.V., Ratushna T.O. & Kudinov I.O. (2019). Derzhavna sluzhba yak sotsialnyi lift do rehionalnykh elit: u vymiri yakisnoi sotsiologii [Public service as a social lift to regional elites: qualitative sociology dimension]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (8), 56-63.

Стаття надійшла / Article arrived: 25.08.2019

Схвалено до друку / Accepted: 27.08.2019

Якість життя у великому місті (на прикладі міста Дніпро)

Вікторія Бойко, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті обґрунтовані евристичні можливості об'єктивного і суб'єктивного підходів щодо визначення якості життя індивідів у сучасному суспільстві. Для конструювання вимірювання якості життя населення у даному ракурсі було визначено об'єктивні і суб'єктивні показники: кількісні, які фіксують наявність або відсутність певної властивості, і якісні, які фіксують міру її прояву, розвитку. Для емпіричної репрезентації якості життя мешканців м. Дніпро були використані дані соціологічних досліджень, «Дніпро – моє рідне місто» і четвертого всеукраїнського муніципального опитування IRI.

Схарактеризовані можливості і умови для самореалізації особистості, визначено суб'єктивний рівень оцінки стратегій успішності, професійних перспектив, досягнення матеріального добробуту у міському просторі крізь призму вікової диференціації. Зафіксовані позитивні зрушення у сприйнятті міста як інклюзивного простору (поширення інклюзивної освіти, відкриття дитячих і спортивних майданчиків, на яких враховуються потреби дітей з обмеженими можливостями тощо).

Характеристики міського соціального життя були визначені через фрагментарність, розірваність, децентрованість, дегуманізованість, які стають маркерами сучасного суспільства. Ці процеси впливають на емоційний внутрішній стан індивіда і визначають коло його соціальних страхів. Основні фактори, що викликають тривогу і страх у масовій свідомості городян, пов'язані з економічними питаннями – зростання цін, втрата роботи, закриття підприємств. Визначені структура витрат і оцінки добробуту та рівень задоволеності матеріальними благами. Надана суб'єктивна характеристика ринку праці та можливостей займатися підприємницькою діяльністю. Загальна характеристика якості життя у м. Дніпро представлена у зведеному Індексі оцінки можливостей.

Ключові слова: *якість життя, об'єктивні і суб'єктивні показники якості життя, міський простір, самореалізація, матеріальний добробут, соціальні страхи, ринок праці*

Quality of life in the big city (the case Dnipro city)

Viktoriia Boiko, Oles Honchar Dnipro National University

The article discusses the heuristic possibilities of objective and subjective approaches to determining the quality of life of individuals in modern society. In order to construct a measurement of the quality of life of the population, objective and subjective indicators were defined in this perspective: quantitative ones that record the presence or absence of a certain property and qualitative ones that record the extent of its manifestation and development. For the empirical representation of the quality of life of residents of the city of Dnipro, data from sociological studies, the «Dnipro – my hometown» and the fourth all-Ukrainian municipal IRI survey were used.

Possibilities and conditions for self-realization of the person are characterized, subjective level of evaluation of strategies of success, professional prospects, achievement of material well-being in the urban space is determined through the prism of age differentiation. Positive shifts in the perception of the city as an inclusive space (the spread of inclusive education, the opening of children's and playgrounds, which take into account the needs of children with disabilities, etc.) have been noticed.

Characteristics of urban social life were determined through fragmentation, disunity, decentralization, dehumanization. They are becoming the markers of modern society. These processes affect the emotional internal state of the individual and determine the sphere of his social fears. The main factors that cause anxiety and fear in the mass consciousness of the residents of the city are related to economic issues – rising prices, loss of work, closure of enterprises. The structure of expenditures and the assessment of well-being, as well as the level of satisfaction with material goods, have been determined. The subjective characteristic of the labor market and opportunities to engage in entrepreneurial activity are provided. The general summary of the quality of life in Dnipro is presented in the Summary of Capability Assessment Index.

Keywords: *quality of life, objective and subjective indicators of quality of life, urban space, self-realization, material well-being, social fears, labor market*

Качество жизни в большом городе (на примере города Днепр)

Виктория Бойко, Днепровский национальный университет им. Олесь Гончара

В статье обоснованы эвристические возможности объективного и субъективного подходов к определению качества жизни индивидов в современном обществе. Для конструирования измерения качества жизни населения в данном ракурсе были определены объективные и субъективные показатели: количественные, которые фиксируют наличие или отсутствие определенного свойства, и качественные, которые фиксируют степень его проявления, развития. Для эмпирической репрезентации качества жизни жителей г. Днепр были использованы данные социологических исследований, «Днепр – мой родной город» и четвертого всеукраинского муниципального опроса IRI.

Охарактеризованы возможности и условия для самореализации личности, определен субъективный уровень оценки стратегий успешности, профессиональных перспектив, достижения материального благосостояния в городском пространстве через призму возрастной дифференциации. Зафиксированы положительные сдвиги в восприятии города как инклюзивного пространства (распространение инклюзивного образования, открытие детских и спортивных площадок, на которых учитываются потребности детей с ограниченными возможностями и т.д.).

Характеристики городской социальной жизни были определены через фрагментарность, разорванность, децентрированность, дегуманизированность, они становятся маркерами современного общества. Эти процессы влияют на эмоциональное внутреннее состояние индивида и определяют круг его социальных страхов. Основные факторы, вызывающие тревогу и страх в массовом сознании горожан, связаны с экономическими вопросами – рост цен, потеря работы, закрытие предприятий. Определены структура расходов и оценка благосостояния, а также уровень удовлетворенности материальными благами. Предоставлена субъективная характеристика рынка труда и возможностей заниматься предпринимательской деятельностью. Обобщенная характеристика качества жизни в г. Днепр представлена в сводном индексе оценки возможностей.

Ключевые слова: качество жизни, объективные и субъективные показатели качества жизни, городское пространство, самореализация, материальное благополучие, социальные страхи, рынок труда

Постановка проблеми

Сучасні прагнення України до європейської інтеграції актуалізують питання підвищення якості життя населення. Якість життя відображає базові передумови та ступінь пріоритетності людського розвитку у цивілізаційному процесі, а також самовідчуття індивіда та стан його оточення. Сучасна філософія високого рівня людського розвитку базується на утвердженні високої якості життя. Міжнародним співтовариством якість життя визнано однією з головних характеристик рівня суспільного розвитку країн. Генеральний директор Євростату В. Радермахер у доповіді «Вимірювання добробуту та якості життя» підкреслив, що висока якість життя населення неможлива без покращення здоров'я, забезпечення інтеграції у суспільство, формування сприятливого навколишнього середовища та досягнення мінімального рівня матеріального добробуту [1].

Аналіз досліджень і публікацій

Проблема якості життя набуває особливого значення у філософії розвитку сучасного міста.

Поняття «якість життя» наповнюється дуже широким спектром характеристик суспільного життя, але воно не має загально визнаної формалізованої структури і стандартного набору індикаторів. Векторність досліджень обумовлена суспільними потребами, тісно пов'язаними з рівнем соціально-економічного розвитку країн і регіонів, а також залежить від можливостей та джерел отримання достовірної інформації. Тому можна засвідчити, що в різних міжнародних індексах використовуються різні критерії та методики розрахунку. Підходи до визначення та вимірювання поняття «якість життя» як соціально-економічної категорії та об'єкта статистичних досліджень розглядали багато вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків, а саме О. А. Грішнова, Н. В. Ковтун, Е. М. Лібанова, Р. Бауер, І. В. Бестужев-Лада, Дж. К. Гелбрейт, У. Джеймс, А. Тоффлер, Дж. Форрестер та ін. Незважаючи на велику кількість робіт і публікацій, присвячених цьому питанню, на міжнародному науковому рівні немає чіткого визначення досліджуваного поняття.

Уперше поняття «якість життя» з'явилося у роботі Дж. Гелбрейта «Суспільство достатку» і поступово набуло широкого поширення. Подальшого розвитку це поняття отримало у звіті «Соціальні індикатори» про дослідження, проведене на замовлення Національного управління з аеронавтики і дослідження космічного простору (НАСА) групою професорів Массачусетського технологічного інституту і інших американських наукових установ під керівництвом проф. Р. Бауера (1966 р). [4] Ця дослідницька ініціатива сприяла формуванню та розвитку цілого напрямку американських і західноєвропейських соціальних досліджень, сформованого в другій половині 60-х років і відомого під назвою «рух за соціальні індикатори» (social indicators movement) [5].

Мета даної статті – схарактеризувати особливості якості життя у м. Дніпро на підставі об'єктивних і суб'єктивних показників.

Виклад основного матеріалу

У соціально-історичній перспективі при вимірюванні якості життя можна виокремити три основні дослідницькі стратегії: об'єктивну (статистичну або кількісну), суб'єктивну (якісну) і комбіновану. Підґрунтя «об'єктивного» підходу було закладено Р. Бауером, А. Бідерманом, Б. Гроссом. Фокус аналізу якості життя було зосереджено на певному спектрі статистичних показників. Слід зазначити, що об'єктивний (або кількісний) підхід є невід'ємною частиною всіх вимірювальних методик. Але даний принцип повністю нівелює людський фактор, а якість життя, особливо у сучасній урбаністиці, це, перш за все, задоволеність людини умовами свого існування і відповідність об'єктивних умов життєдіяльності суб'єктивним потребам індивіда [4].

Другий підхід базується на вивченні задоволеності населення основними складовими якості життя і називається суб'єктивним (або якісним). Прихильники «суб'єктивного» підходу (subjective well-being) вивчають якість життя через призму свідомості суб'єкта, його задоволеності життям і приватними аспектами, а також через відчуття щастя/нещастя. Виходячи з цього, якість життя пов'язується зі ступенем задоволеності індивіда життям загалом та його окремими сферами. Варто відзначити, що суб'єктивний підхід базується на виявленні чотирьох основних соціально-психологічних аспектів поведінки індивіда: мотивації, сприйняття, установки і переконання [7, с. 96]. Слід

зазначити, що у сучасному науковому полі дослідження проблеми якості життя набувають просторової означеності. Актуальними стають дослідження певних територіальних локацій, наприклад, міста, регіону, країни. [3, с. 89] Вивчення думки населення щодо задоволеності основними складовими якості життя базується на даних саме соціологічних досліджень. На відміну від статистичних, соціологічні дані дозволяють оцінити не тільки рівень, а і ступень задоволеності споживання матеріальних, культурних і інших благ.

Таким чином, можливо зазначити, що евристичні можливості об'єктивного і суб'єктивного підходів сприяли виникненню третього підходу – комбінованого (або змішаного). З позиції такого підходу якість життя досліджується як з боку об'єктивних умов існування, так і з точки зору суб'єктивної задоволеності ними. Для конструювання вимірювання якості життя населення у даному ракурсі необхідно розробити об'єктивні і суб'єктивні показники: кількісні, які фіксують наявність або відсутність певної властивості, і якісні, які фіксують міру її прояву, розвитку. Для емпіричної репрезентації якості життя мешканців м. Дніпро нами були використані такі показники: можливості самореалізації, рівень добробуту, якість трудової діяльності, якість соціальної інфраструктури та ін.

Дослідження суб'єктивних проявів якості життя городян м. Дніпро, базувалося на результатах соціологічного опитування «Дніпро – моє рідне місто», проведеного кафедрою соціології ДНУ ім. О. Гончара (дослідження громадської думки мешканців м. Дніпро методом онлайн-опитування у квітні 2018 р. (N = 601)) і четвертого всеукраїнського муніципального опитування IRI, проведеного у січні-лютому 2018 р. соціологічною групою «Рейтинг» від імені Міжнародного республіканського інституту [8]. Для визначення об'єктивних характеристик якості життя використовувались офіційні статистичні дані [2; 6].

Одним з базових показників якості життя є можливості і умови самореалізації. Проблема самореалізації особистості стає частиною офіційних і неофіційних дискурсів та набуває всебічного поширення. Самореалізація як результат реалізації життєвої стратегії розглядається, задається і транслюється різними соціальними інститутами як агентами конструювання соціальної реальності, формуючи та ак-

туалізуючи різні моделі соціальної поведінки. Вельми значущою у даному контексті для розвитку особистості є самооцінка можливостей

стратегій успішності, професійних перспектив, досягнення матеріального добробуту у міському просторі.

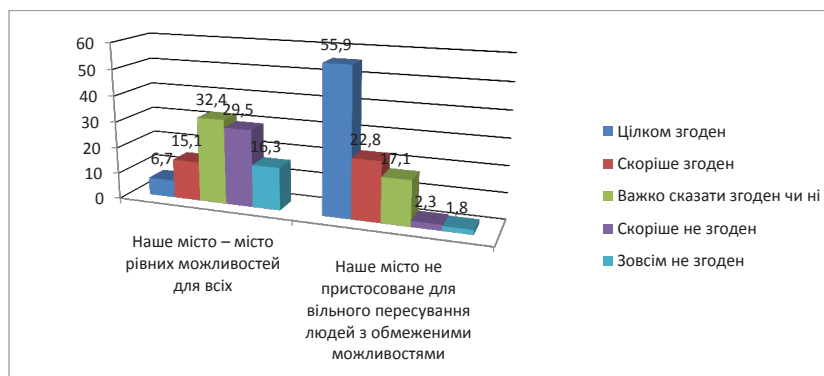

Рис. 1. Думка городян щодо «рівних можливостей» у м. Дніпро, %.

Так, за результатами онлайн-опитування лише 21,8 % респондентів вважають, що м. Дніпро – це місто рівних можливостей для всіх, а не погодилися з таким висловлюванням 45,8 %. (див. рис. 1). Слід зазначити, що молоді люди більш оптимістично оцінюють рівні можливості для всіх у рідному місті щодо самореалізації, хоча 43,1 % не погоджуються з такою ситуацією. Найбільш песимістичне сприйняття

цієї проблеми спостерігається у середній віковій групі (31-50 р.) – 56,8 %. У жінок більш виражена позитивна оцінка міського простору – 21,8 % (-)/45,8 % (+), ніж у чоловіків – 11,4 % (-)/57,8 % (+) (див. табл. 1). На думку городян, дана проблема є досить актуальною та її вирішення буде сприяти розвитку міста, зменшенню еміграційних настроїв серед усіх вікових верств, а особливо молоді. Дослідження актуальних страхів на

Таблиця 1

Розподіл відповідей на питання: «Наше місто – місто рівних можливостей» у вікових і гендерних групах, %

	Всього	Вікові групи			Гендерні групи	
		18-30	31-50	51 +	чоловіки	жінки
Цілком згоден	6,7	4,4	10,2	4,5	1,2	6,7
Скоріше згоден	15,1	19,8	12,7	10,1	10,2	15,1
Важко сказати згоден, чи ні	32,4	32,6	20,3	53,9	30,7	32,4
Скоріше не згоден	29,5	23,3	37,3	23,6	36,7	29,5
Зовсім не згоден	16,3	19,8	19,5	7,9	21,1	16,3

Слід зазначити, що більшість городян актуалізують проблему інклюзії/ексклюзії у нашому місті, яка дісталася нам у спадок ще з радянських часів і особливо репрезентується в інфраструктурних об'єктах (78,7 % зазначили, що наше місто не пристосовано для вільного пересування людей з обмеженими можливостями). Останнім часом можна говорити про певні позитивні зрушення у даному питанні – поширення інклюзивної освіти, відкриття дитячих і

спортивних майданчиків, на яких враховуються потреби дітей з обмеженими можливостями. Але для створення комфортного міста «для всіх» вирішення цього питання повинно стати пріоритетним у стратегічних планах розвитку міста (див. рис. 1).

З іншого боку, городяни репрезентують досить потужний адаптаційний потенціал щодо життєвих практик у місті. На фоні домінування негативного оцінювання «рівних можливо-

стей» для всіх, ми зафіксували досить цікаву ситуацію, що більшість респондентів погоджуються з тим, що у нашому місті можна жити не гірше за інших людей – 62,1 %, а не поділяють таку точку зору лише 14,6 % респондентів.

Найбільш виражена така позиція серед молоді – 68,3 %, у людей старшої вікової категорії також привалює позитивна оцінка «таких можливостей» (42,7 %), але не є такою ж поширеною, як в інших вікових групах (див. рис. 2).

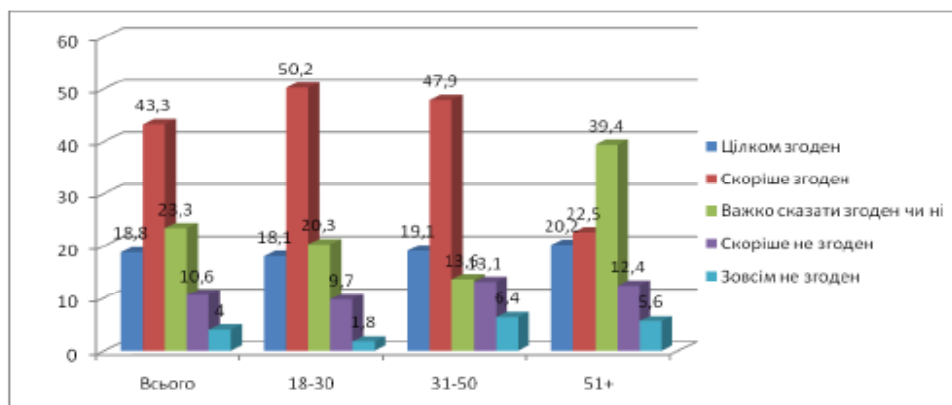

Рис. 2. Розподіл відповідей на питання: «В нашому місті можна жити не гірше за інших людей?» у різних вікових групах, %.

Характеристики соціального життя сьогодні найкраще описуються через фрагментарність, розірваність, децентрованість, дегуманізованість. У сучасному стані українське суспільство важко назвати стабільним, тож ситуація постмодернової невизначеності майбутнього (як індивідуального, міського, регіонального, так і в масштабах України) для нас стала перманентною буденністю. Усі ці процеси впливають

на емоційний внутрішній стан людини, запираючи її в коло соціальних страхів. Отже, існує необхідність теоретичного і емпіричного осмислення соціальних страхів та механізмів їх конструювання у суспільній свідомості в контексті дослідження як соціального самопочуття, так і якості життя. Дане завдання особливо актуалізується в умовах різких (кризових) змін, які відбуваються у нашій країні останніми роками.

Таблиця 2

Джерела страхів городян, %

	Джерела страхів	%
<i>Соціально-економічні</i>		
1.	Зростання цін	86,3
2.	Невиплати зарплат, пенсій тощо	70,0
3.	Безробіття	65,0
4.	Зупинки підприємств	45,0
<i>Соціально-правові</i>		
1.	Зростання злочинності	45,0
2.	Масових вуличних безпорядків	23,8
3.	Напливу біженців, переселенців і приїжджих	31,3
<i>Соціально-побутові</i>		
1.	Холоду у квартирі	43,8
2.	Зараження небезпечними для життя інфекціями (туберкульоз, СНІД тощо)	17,5

тлі тих змін, що відбуваються як в Україні, так на місцевому рівні, дозволяє зафіксувати континуум актуальних проблем, що безпосередньо визначають якість життя населення. Ступені переживання тих чи інших страхів – стрімкого зростання цін, можливого безробіття, ризиків стати жертвою злочинців або бюрократичного свавілля – чинники, які надзвичайно впливають на якість життя кожного індивіда і громади загалом. Зважаючи на роль, яку відіграють страхи в регуляції людської поведінки, окремі індивідууми й суспільства виробляють механізми, що знижують напруження або полегшують переживання індивідуальних страхів і страхів у суспільній свідомості.

Аналіз відповідей респондентів дав підстави констатувати збереження загальної конфігурації й ієрархії актуальних побоювань городян на тлі відчутної переваги песимістичних настроїв у суспільстві, що зумовлює поширеність соціальних страхів і підтримує відносну стійкість їхньої структури. Ієрархія соціальних страхів залишається практично незмінною (див. табл. 2). Основними факторами, що викликають тривогу і страх у масовій свідомості городян, за даними дослідження, пов'язані з економічними питаннями. Городяни досить негативно оцінили еко-

номічну ситуацію у країні – 4 бали з одинадцяти можливих. Так, 86,3 % населення найбільше боїться зростання цін, трохи менше (70,7 %) – не виплати зарплат і пенсій, безробіття (65,0 %), зупинки підприємств (45,0 %). Треба підкреслити, що ці страхи постійно займають перші місця в ієрархії побоювань пересічних як українців, так і городян. Актуальними для городян також є побоювання зростання злочинності (45,0 %), масових вуличних заворушень. Таким чином, ми можемо зробити висновки, що основні соціальні страхи пов'язані з економічними питаннями – зростання цін, втрата роботи, закриття підприємств.

Визначивши значущість економічних питань, слід особливу увагу приділити рівню добробуту як важливому фактору якості життя. За даними четвертого всеукраїнського муніципального опитування, мешканці м. Дніпро визначають тенденцію щодо погіршення економічної ситуації як в Україні в цілому (65 %), так і в своїх родинях (61 %), лише 9 % респондентів відзначають певні покращення. За даними показниками м. Дніпро посідає 15 місце серед обласних центрів України. Лідерами цього рейтингу стали Тернопіль (14 % (+)/43 % (-)), Вінниця (13 % (+)/48 % (-)) і Житомир (12 % (+)/48 % (-)) (див. табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на питання: «Як змінилося за останні 12 місяців економічне становище в Україні / родині?», %

	В Україні	У родині
Набагато покращилось	2	2
Дещо покращилось	7	7
Залишилось на попередньому рівні	19	22
Дещо погіршилось	36	35
Набагато погіршилось	29	26
Важко відповісти	8	7

Для повного аналізу рівня добробуту слід проаналізувати такі статистичні дані. На липень 2019 р. Дніпропетровська обл. посіла 4-те місце за рівнем середньої заробітної плати (11 286 грн) (див. рис. 3). Але за даними нашого опитування, слід зазначити, що 88,6 % вважають низький рівень заробітної плати у місті є однією з головних проблем його розвитку і життєдіяльності. Така тенденція простежується і за результатами четвертого всеукраїнсько-

го муніципального опитування, так лише 17 % позитивно оцінили можливості отримувати достатньо грошей за свою роботу, тоді як половина респондентів достатньо негативно охарактеризували цю ситуацію. За даними показниками м. Дніпро посіло 15 місце серед обласних центрів України. Лідерами цього рейтингу стали Київ (25 % (+)/43 % (-)), Луцьк (25 % (+)/23 % (-)) й Івано-Франківськ (17 % (+)/42 % (-)) (див. табл. 6).

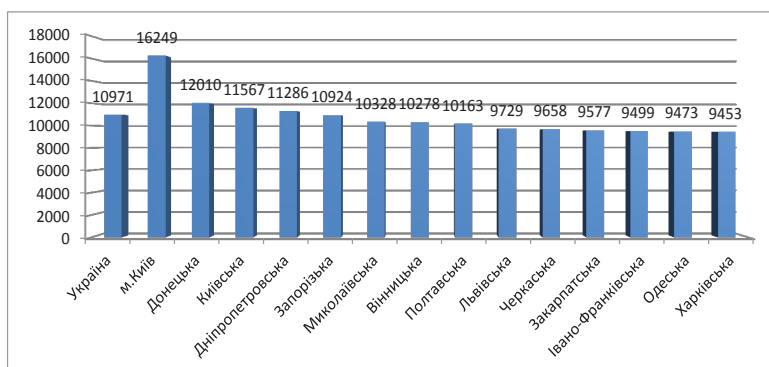

Рис. 3. Розмір середньої заробітної плати (липень 2019р.) [5].

Так, у результаті дослідження було виявлено, що 2/3 опитаних загалом грошей вистачає на задоволення вітальних потреб, 43,8 % з яких, зазначили, що для них зараз є проблемою придбати товари не першої необхід-

ності – телевізор, холодильник або пральну машину. Статки 27,6 % респондентів не дозволяють придбати новий автомобіль або квартиру і лише 2,0 % зазначають, що не мають матеріальних труднощів (див. табл. 4).

Таблиця 4

Оцінка матеріального становища мешканців м. Дніпро у вікових групах, %

	Всього	Вікові групи		
		18-30	31-50	51 +
На їжу грошей вистачає, але придбання одягу викликає серйозні труднощі	21,3	19,4	23,7	14,6
На їжу і одяг грошей вистачає, але придбати телевізор, холодильник або пральну машину зараз важко	43,8	51,1	39,0	55,1
Грошей вистачає на побутову техніку, але ми не змогли б зараз придбати новий автомобіль або квартиру	27,6	26,4	30,5	24,7
Матеріальних складнощів не відчуваємо	2,0	3,1	2,1	0,0
Важко відповісти / немає відповіді	5,3	0,0%	4,7	5,6

Але щодо суб'єктивної оцінки якості задоволеності матеріальних благ, за даним онлайн-опитування, респонденти зазначили певні проблеми. Так, мають можливість харчуватися

відповідно власним смакам лише 27,2 %, модного і красивого одягу вистачає третині опитаних і кожен другий зазначає, що їм вистачає хорошого житла.

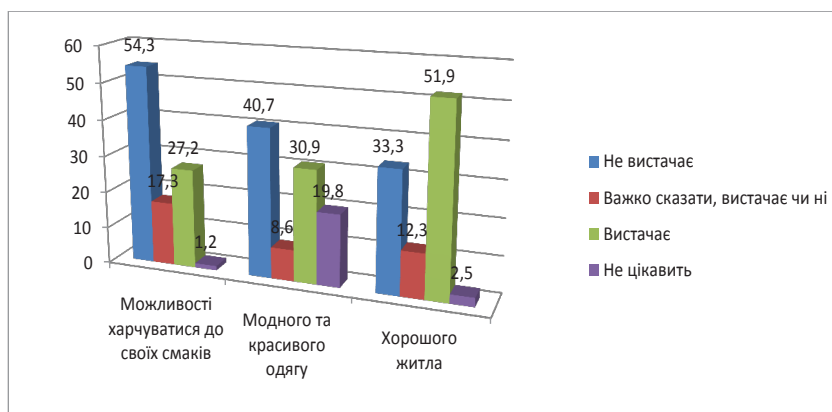

Рис. 4. Суб'єктивні оцінки якості задоволення матеріальними благами щодо вітальних потреб, %.

За суб'єктивними оцінками якості ринку праці, роботи, яка підходить, не вистачає 43,2 %, можливість працювати з повною віддачею є у 53,1 % респондентів. Вистачає можливості мати додатковий зарібок у 48,1 % опитаних

(див. рис. 5). За даними інтернет-опитування ми встановили певні економічні диспозиції городян щодо своєї зайнятості – 28,7 % хотіли б відкрити свою справу (власне підприємство, фермерське господарство тощо).

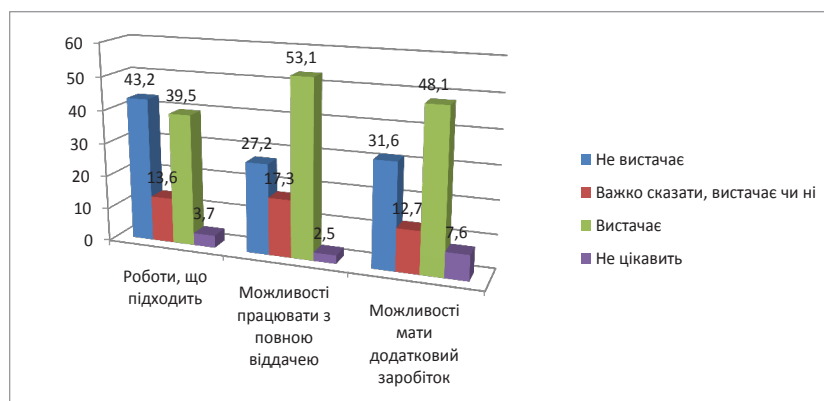

Рис. 5. Суб'єктивні оцінки якості задоволення економічними практиками, %.

Однією з характеристик якості життя в сучасному місті є сприятливі умови щодо ведення бізнесу. За даними четвертого всеукраїнського муніципального опитування, мешканці м. Дніпро досить негативно оцінюють можливості займатися підприємницькою

діяльність. За даними показниками м. Дніпро посідає 12-е місце серед обласних центрів України. Лідерами цього рейтингу стали Луцьк (31 % (+)/18% (-)), Івано-Франківськ ((27 % (+)/21 % (-)) і Вінниця (26 % (+)/26% (-)) (див. табл. 5).

Таблиця 5

Оцінка рівня можливостей у різних сферах (м. Дніпро), % [8]

	Відмінно	Добре	Середньо	Погано	Жахливо	Важко відповісти
Вільно пересуватися всіма частинами і районами міста	17	47	26	6	1	2
Вільно висловлювати власні думки	13	42	28	6	3	7
Різноманітно проводити дозвілля	11	36	32	13	2	7
Отримувати якісну освіту з різних спеціальностей та на різних рівнях	6	38	29	16	2	10
Вільно реалізувати свої духовні потреби	9	35	30	11	3	12
Самореалізовуватися, робити те, що подобається	7	27	35	19	4	8
Долучатися до процесу формування рішень у місті	3	18	25	21	8	25
Займатися підприємницькою діяльністю	3	13	30	29	6	20
Отримувати достатньо грошей за свою роботу	2	15	26	36	14	7

Загалом зведений Індекс оцінки можливостей міста Дніпро дорівнює 3,2 з 5 (сукупне значення Індeksu виражає середнє значення рівня можливостей у 9 сферах разом взятих (дані табл. 5), де 1 означає «жахливо», а 5 – «відмінно»). Місто Дніпро у даному рейтингу посідає 3-ю пози-

цію і поділяє її з такими містами: Харків, Житомир, Ужгород, Львів. Лідерами даного рейтингу є Луцьк і Івано-Франківськ (3,5), Вінниця (3,4), Рівне (3,3).

Висновки

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначи-

ти, що об'єктивний, або кількісний, підхід є невід'ємною частиною всіх вимірювальних методик якості життя, що дозволяє зосередити увагу на певному спектрі статистичних показників (наприклад, рівень заробітної плати, характер ринку праці та ін.). Але сучасні тенденції, які привалюють в урбаністиці, – задоволеність людини умовами свого життя і відповідність об'єктивних умов життєдіяльності суб'єктивним потребам індивіда – сприяють особистісному повороту у вивченні даної проблематики.

За результатами нашого дослідження мешканців м. Дніпро, можемо підкреслити, що на суб'єктивному рівні місто не сприймається як місто рівних можливостей для всіх. На думку городян, дана проблема є досить актуальною і її вирішення буде сприяти розвитку міста, зменшенню еміграційних настроїв серед усіх вікових верств, а особливо молоді. З іншого боку, ми зафіксували, що городяни репрезентують досить потужний адаптаційний потенціал щодо життєвих практик у місті. На фоні домінування негативного оцінювання «рівних можливостей» для всіх, фіксується досить цікава ситуація, що у нашому місті можна жити не гірше за інших людей. До-

статньо негативно городяни характеризують такі аспекти життя у місті, як включеність у процес формування рішень, не зовсім сприятливі умови для ведення бізнесу і проблеми, пов'язані з отримання гідної платні за свою роботу. Також у масовій свідомості городян було зафіксовано прояви соціальних страхів щодо економічних ризиків, які не дають впевненості у завтрашньому дні. Своєю чергою, дані різних досліджень дозволили визначити і позитивні прояви якості життя у місті: розвивається і покращується логістична інфраструктура, позитивної оцінки набули освітні послуги, якість проведення дозвілля, можливість вільно висловлювати свою думку та інше. Загалом, за значенням зведеного Індексу оцінки можливостей міста, отриманого за результатами четвертого всеукраїнського муніципального опитування, м. Дніпро посідає 3-є місце у рейтингу серед українських обласних центрів.

Стаття підготовлена за результатами дослідження «Дніпро – моє рідне місто», проведеного кафедрою соціології ДНУ ім. О. Гончара (дослідження громадської думки мешканців м. Дніпро методом онлайн-опитування у квітні 2018 р. (N = 601)).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. Вимірювання якості життя в Україні, аналітична доповідь. – К., 2013. – С. 7. Режим доступу: https://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf.
2. Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2019 р. – Режим доступу: http://www.dnprstat.gov.ua/public/2019/public_m02.htm.
3. Міхальський Т., Кучабський О., Рагімов Ф. Проблеми моніторингу якості життя населення на регіональному і локальному рівнях (на польському прикладі) // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 7. – С.81-94.
4. Наумова М. Огляд сучасних методичних засад вимірювання якості життя // Економіка і організація управління. – 2016. – № 3 (23). – С. 252-261.
5. Нугаев Р. М., Нугаев М. А. Качество жизни в трудах социологов США // Социологические исследования. – 2003. – № 6. – С. 100-105.
6. Офіційні данні Мінфіну. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2019/>.
7. Романюк А. «Якість життя» як соціально-економічна категорія та об'єкт статистичного дослідження // Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Економіка. – 2014. – № 4 (157). – С. 91-97.
8. Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyyu_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html.

REFERENCES

1. Libanova, E.M., & Ghladun, O.M., & Lisogor, L.S. et al. (2013). *Vymirjuvannj ajak ostizhyttja v Ukrajinі, analitychna dopovidj [Measuring quality of life in Ukraine, analytical report]*. Kyiv. Retrieved from: https://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf [in Ukrainian].
2. *Gholovne upravlinnja statystyky u Dnipropetrovs'kij oblasti, 2019 r. [Main Department of Statistics in Dnipropetrovsk Oblast, 2019]*. Retrieved from: https://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf [in Ukrainian].

3. Michalski, T., & Kuczabski, A., & Ragimov, F. (2019). Problemy monitoruvannya yakosti zhyttia naseleennia na rehionalnomu i lokalnomu rivniakh (na polskomu prykladi) [Problems of monitoring the quality of life of the population at the regional and local levels (on the Polish example)]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 22 (7), 81-94 [in Ukrainian].
4. Naumova, M. (2016). Oghljad suchasnykh metodychnykh zasad vymirjuvannja jakosti zhyttja [Review of modern methodological principles of quality of life measurement]. *Economics and management organization*, 3 (23), 252-261 [in Ukrainian].
5. Nugaev, P. M., & Nugaev, M. A. (2003). Kachestvozhizni v trudakh sotciologov SShA [Quality of life in the works of US sociologists]. *Sociological Studies*, 6, 100-105 [in Russian].
6. *Oficijni danni Minfinu [Official data of the Ministry of Finance]*. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2019/> [in Ukrainian].
7. Romanjuk, A. (2014). "Jakistj zhyttja" jak socialjno-ekonomichna kateghorija ta ob'jekt statystychnogho doslidzhennja ["Quality of life" as a socio-economic category and subject of statistical research]. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. *Economics.*, 4 (157), 91-97 [in Ukrainian].
8. *Chetverte vseukrajinsjke municipaljne opytuvannja [The fourth all-Ukrainian municipal poll]*. Retrieved from: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetverty_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html [in Ukrainian].

Бойко Вікторія Анатоліївна

Кандидат соціологічних наук, доцент
Дніпровський національний університет ім. Олеся
Гончара
49010, Дніпро, просп. Гагаріна, 72

Boiko Viktoriia

Ph.D. of Sociology, Assoc. Prof.
Oles Honchar Dnipro National University
72, Dnipro, Gagarina ave., 49010, Ukraine

Email: vikiboyko@gmail.com

Цитування: Бойко В. А. Якість життя у великому місті (на прикладі міста Дніпро) / В. А. Бойко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 8. – С.64-73.

Citation: Boiko, V.A. (2019). Yakist zhyttia u velykomu misti (na prykladi mista Dnipro)[Quality of life in the big city (the case Dnipro city)]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (8), 64-73.

Стаття надійшла / Article arrived: 28.08.2019

Схвалено до друку / Accepted: 30.08.2019